

Collations of chosen fragments of biblical paraphrases of Erasmus of Rotterdam and Frans Titelmans

Dr Tomasz K. Mantyk
tomasz.mantyk@kul.pl

The following materials are research data gathered thanks to a grant of the Polish National Science Centre (Narodowe Centrum Nauki), "Preludium 22", grant no. 2023/49/N/HS1/00287.

They are free to use by other scholars, provided, that this fact is indicated in a relevant manner. All care has been taken to make the collation as exact as possible. Should any mistakes be found, the author would be grateful for information.

Key words: Frans Titelmans, Erasm of Rotterdam, biblical paraphrases, biblical humanism, 16th century exegesis

Collation of Erasmus' and Titelmans' paraphrases of Matthew's Gospel, chapter 16

Author: dr Tomasz K Mantyk

Texts:

Erasmus of Rotterdam:

- Paraphrasis Erasmi Roterodami in evangelium secundum Matthaëum (Basel: Forben 1522)
- Paraphrasis in Euangelium secundum Mattheum (ed. J. Leclerc) (LB VII; Lyon: Peter van der Aa 1706) 1A-146E.
- Paraphrase on Matthew (ed. and trans. D. Simpson) Collected Works of Erasmus 45 (Toronto: University of Toronto Press 2008). (English text)

Franciscus Titelmans:

- Paraphrastica elucidatio in Iesu Christi Euangelium secundum Matthaëum, additis annotationibus in loca difficiliora (Antwerpiae: in officina Ioan. Steelsii 1545).

The Vulgate	Erasmus NT 1527	Erasmus	Titelmans
1 Et accesserunt ad eum pharisæi et sadducæi // tentantes: et rogaverunt eum ut signum de cælo ostenderet eis.	Et aggressi pharisæi una cum Sadducaeis tentantes rogabant eum, ut signum e coelo ostenderet sibi.	Hic agentem adeunt rursus Pharisei quidam & Sadducei, secta quidem dissidentes, sed ad insidias struendas Jesu, concordēs. Ac subdole rogant illum, ut signum aliquod ederet è coelo: quasi posthac illi credituri sint, si id fecisset; cum nihil aliud captarent quam occasionem calumniandi.	Tunc accesserunt ad Christum quidam de secta Phariseorum et Sadduceorum qui licet inter se dissiderent opinionibus, in Christi tamen persecutione vno animo conveniebant, siue potius vna invidia et pari malitia conspirabant atque coniurabant. // Qui tentantes petebant à Christo, ut signum aliquod de caelo ipsis ostenderet. Hactenus (inquiunt) licet multa sint per te aedita signa, in his inferioribus, dum caecos fecisti videntes, mutos loquentes, claudos ambulantes, demoniacos liberasti, paralyticos et curasti, de paucis panibus multa millia satiasti, aliaque huiusmodi, omnia tamen quae hactenus vidimus signa terrena sunt et hic aguntur in infimis, propter quod videri possint non efficacia testimonia. Petimus igitur, ut signum aliquod peculiare de caelo ostendas, ad hoc ut credamus tibi, quomodo olim Moses de caelo fecit manna descendere, & Helias ignem.
2 At ille respondens, ait illis: // Facto vespere dicitis: Serenum erit, rubicundum est enim cælum.	At ille respondens dixit eis: Cum coeperit esse vespera, dicitis, serenitas erit, nam rubet coelum,	Jesus autem cum animadverteret eos, post tot edita miracula, adhuc in sua perseverare malitia, ingemuit spiritu, & ait: Hypocritae, aliud ore promentes, aliud in corde celantes: in rebus levioribus nostis, observato coelo, praedicere, quod tempus postridie sit futurum. Etenim cum videtis Solem occidentem, dicitis: Cras erit serenitas: rutilat enim coelum.	Sciens autem Christus, quòd non animo proficiendi sed calumniandi & tentandi id peterent, non est dignatus eorum vanae curiositati praestare quod petierunt, sed per increpationem respondit, dicens: // Cum aduenerit vespera ex inspectione dispositionis caeli siue aëris, prognosticamini atque coniicitis, futuram esse serenitatem quod ita coniicitis ex rubedine caeli, quoniam videlicet tanquam igneum & ad modum ignis rubicundum apparet caelum, quod solet esse futurae serenitatis naturale indicium.
3 Et mane: Hodie tempestas, rutilat enim triste cælum.	et mane, hodie tempestas, rubet enim coelum tristae.	Rursus ubi mane videtis Solem orientem, illico pronuntiat, eo die futuram tempestatem, quod rubeat triste coelum. Ex habitu facieque coeli conspecta nostis divinare, an tempus idoneum sit futurum, itineri, navigationi, sementi, messive, aut aliis rebus ad corporis usum pertinentibus: & in noscendo tempore, quod adfert salutem animarum, tam estis stupidi & oscitantes? Tenetis Scripturas, videtis quae gerantur, conspiciatis innovari mundum: & nondum intelligitis adesse tempus illud à Prophetis praedictum, totque seculis exspectatum? Ex uno signo pronuntiat futuram serenitatem, aut tempestatem: ex tot signis, quae quotidie videtis, non intelligitis id quod adest?	Rursus, mane facto, ex tristi rutilatione caeli prognosticantes quod futurum est, dicitis: Hodie non erit aura serena, sed tempestas erit, quod ex indicio cognoscitis dispositionis caeli quoniam videlicet caelum videtur rutilare siue rubere, sed cum tristitia & obscuritate, unde colligitur nubes esse in aëre aquosas aut densas, quae vbi soluentur, tempestatem facient, pluuiam aut ventos, aut alia huiusmodi, poris conditionem & qualitatem nubium.

<p>4 Faciem ergo cæli dijudicare nostis: // signa autem temporum non potestis [scire]? Generatio mala et adultera signum quærit: et signum non dabitur ei, // nisi signum Jona prophetæ. // Et relictis illis, abiit.</p>	<p>Hypocritae, faciem coeli scitis dijudicare, signa uero temporum non potestis? Natio praua et adultera signum requirit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ propheta. Et relictis illis abiit.</p>	<p>Si prodigiis meliores reddi potuissetis, jampridem crederetis mihi. Nunc signum flagitatis, quo reddamini deteriores. O nationem pravam & adulterinam, longeque degenerantem à majoribus suis, quorum titulis se venditat. Ostentum subdole quaerit è coelo, quod calumnietur: sed hoc olim illi dabitur quod horreat, non quod carpat. Interim non dabitur illi portentum nisi è terra, quod frustrabitur omnes illorum conatus, cum viderint redivivum, quem putabant extinctum ac sepultum. Prodigiosum illis videtur, quod accidit Jonæ Prophetæ. Dabitur illis simile prodigium, sed admirabilius. Hoc aenigmate significabat Dominus Jesus, se prius occidendum ac sepeliendum ab illis, quem [illi – dodane w 1534] nihil aliud existimabant quam hominem, ac mox divina virtute revicturum.</p>	<p>Ita quidem ex indiciis tenuissimis, omnino fallibilibus, ac parum admodum certis potestis quod nondum est sed adhuc futurum est praenoscere atque praedicere, ante quam veniat: ita quidem faciem cæli, id est, dispositionem aëris, nostis diiudicare, vt ex ea vel serenitatem, vel tempestatem praenosse atque praedicere valeatis. // Vos igitur qui ex tam tenuibus indiciis potestis cognoscere, quid fit futurum in caelo, quomodo ex tam efficacissimis & apertissimis signorum tantorum quæ hactenus mundo palàm ostendi argumentis, non valetis colligere, quis sim ego, aut vnde venerim, & quale sit tempus istud nouum & insolitum, quod tantis fulget miraculis & gaudet beneficiis, tempus vtique gratiæ & visitationis vestræ, multum à præteritorum sæculorum distans temporibus? Proculdubio abundè sufficere poterant vobis & debuerant quæ iam vidistis signa, neque plura opus esset requirere, si non vos inuidia & superbia vestra reddidisset excaecatos. Et qui hactenus credere recusastis, ne nunc quidem crederetis etiamsi de caelo signum vobis ostenderem. // Quare generationi isti malæ & adulterinæ (quæ à parentum suorum fidelium Patriarcharum fide & pietate plurimum degenerat) signum tale quale postulat non dabitur, ad satisfaciendum vano ipsorum desiderio: // sed dabitur illi suo tempore signum vnum efficacissimum & validissimum quo penitus conuincetur, & cui cum rationis apparentia prorsus nequibunt contradicere, signum videlicet resurrectionis meæ post triduum, quæ mea resurrectio fuit olim præfigurata in Ionæ Propheta. Sicut enim hic Ionas inventre ceti fuit tribus diebus, ac postea fuit euomit, ita & ego in sepulchro terræ quiescam tribus diebus, ac deinde de sepulchro viuus resurgam: quod signum omnibus signis efficacius, vobis suo tempore ostendetur, & ita manifeste exhibebitur, vt non nisi mendacio vobisipsis notissimo illi possitis contradicere. Attamen etiam in ipso manebitis increduli vt ante, sicut & nunc qualis estis permanebitis, etiamsi quantumuis magnum de caelo vobis rederem miraculum. // Atque ita increpatis & confusis tetatoribus istis, tanquam indignos relinquens eos, abscessit dominus, vt mare trasiret.</p>
<p>5 Et cum venissent discipuli ejus trans fretum, obliti sunt panes accipere.</p>	<p>Et cum uenissent Discipuli eius in ulteriorem ripam, per obliuionem non sumpserant panes.</p>	<p>His igitur cum sua caecitate relictis, Jesus navigio transmisit Lacum: ac discipuli per oblivionem non pro pererant sibi de panibus priusquam navim conscenderent. Non unicum duntaxat habebant panem in navi.</p>	<p>Cum autem discipuli pariter cui eo mare transnavigassent, & in alteram maris parrem peruenissent, aduerterunt se per obliuionem non accepisse secum comæatum panum. Festinantes enim ad iussionem domini transnavigare, aut alia quavis occasione obuente, obliti fuerant, antequam nauem intrarent, secum panes accipere, pro necessitate loci deserti, eo quòd in loco ad que perrexerant non facilè panes haberi possent.</p>
<p>6 Qui dixit ei: // Intuemini, et cavete a fermento pharisæorum et sadducæorum.</p>	<p>Iesus autem dixit illis: Videte & cauete a fermento pharisæorum ac sadducæorum.</p>	<p>6 Jesus igitur ut vellicaret illis memoriam Cavete, inquit etiam atque etiam a fermento Pharisæorum et Sadducæorum: videlicet obscure taxans Judicam illorum superstitionem, quod magnum quiddam esse putabant, his aut illis vesci cibis, cum ante docti fuissent, his, quæ intrant in os, non inquinari hominem.</p>	<p>Interim verò Saluator monens discipulos suos, dicebat: // Videte diligenter, & vigilanter cauete vobis à fermento Pharisæorum & Sadducæorum: attendite vobis, ne de illorum fermento aliquando gustetis aut manducetis ne corrumpatur vestra simplicitas: quoniam modicum fermentum totam massam corrumpit.</p>

7 At illi cogitabant intra se dicentes: // Quia panes non accepimus.	At illi reputabant intra sese, dicentes: Panes non sumpsimus.	Hos dicto discipuli, quanquam quid sibi vellet non intelligentes, tamen admoniti sunt, quod obliti fuissent navi imponere commeatum.	Audientes verò discipuli, dominum facere mentionem fermenti, non satis intelligentes quid sibi vellet per hanc mentionem, & quid per istud fermentum Pharisaeorum intelligeret, cogitabant in semetipsis, atque adinucem conferentes, dicebant: // Fortè hoc vult praeceptor, quòd panes non accepimus, fortè nostram oblivionem carpit atque negligentiam, quòd antequam huc veniremus neglexerimus panes nobiscum sumere. Fortasse nos vult monere, ne cogamur ob defectum panum mendicare panem ab inimicis Pharisaeis, dum dicit: Cauete à fermento Pharisaeorum.
8 Sciens autem Jesus, dixit: // Quid cogitatis intra vos modicæ fidei, quia panes non habetis?	Quod ubi congnouit Iesus, dixit illis: quid cogitatis intra uosipsos, o parum fidentes, quod panes non sumpseritis?	Hac igitur de re sollicitos Iesus objurgat, incusans illorum traditatem: qui toties docti dictis simul ac factis, penitus ex animo profligandam de victu sollicitudinem, adhuc rerum hujusmodi cura distinerentur: O parum mihi fidentes, inquit, cur haec cura torquet animum vestrum quod panem obliti sitis, quasi quicquam nobis defuturum sit, etiamsi vos non prospexeritis? An non docui, primum omnium quaerendum regnum Dei, haec ultro adjicienda? An non bis jam vidistis, tantae multitudini non defuisse cibum?	Cognoscens autem dominus, discipulos verbum illud suum non recte capere, ipsumque quod spiritualiter erat accipiendum pro sua ruditate, & ea in qua tum temporis adhuc agebant imperfectione, corporaliter intelligere, carnalem & crassam hanc arguens intelligentiam, & ad spiritualia eos submouere volens, per increpationem quandam illos alloquitur, dicens: // Quid in vobis cogitatis, & adinucem ex cogitationibus vestris disceptatis atque mussitatis, quod panes non habetis, quasi ego de corporali pane loquar, quasi pro eius oblivione vos notare velim? Quod vos modicae fidei, tam crassè mea verba capitis? Quare sic corporaliter, & non potius spiritualiter ea intelligitis? quare estis pro panibus solliciti, & anxii in vobis de panum defectu, quasi magnum mihi sit, vos absque magno panum commeatu pascere?
9 Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, et quot cophinos sumpsistis?	Nondum intelligitis, neque memoria tenetis, quinque illos panes, cum homines essent quinquies mille, et quot cophinos sustuleritis?	Tot modis docti monitique nondum intelligitis, nondum meministis? Adhuc cor habetis hujusmodi curis obcaecatum: & Pharisaeorum more, quod cernitis oculis, non videtis: quod auditis auribus, perinde est quasi non audiatis? An excidit, quod nuper vobis, non solum testibus, verum etiam ministris gestum est: cum quinque panibus hordeaceis ac duobus piscibus saturarentur quinque hominum millia? Quum esset tantus convivarum numerus, cum esset tam parvus apparatus, quot cophinos implestis ex ejus convivii reliquiis? respondent illi, Duodecim.	Nonne quae paulo antè vidistis, sufficere meritò vobis debuerant ad tollenda huiusmodi auxiam sollicitudinem? An non intelligitis vim miraculi illius, vel non recordamini quando quinque panes distribui in quinque millia hominum? Quando ex quibusque panibus & duobus piscibus satiaui quinque millia hominum? neque recordamini quot cophinos tulistis fragmentorum?
10 neque septem panum et quatuor milium hominum, et quot sportas sumpsistis?	Neque septem illos panes, cum homines essent quater mille, et quot sportas acceptitis?	Ac rursus cum vobis distribuentibus septem panibus, & paucis piscibus expleti fuissent quatuor hominum millia, quot cophinos implestis è reliquiis? Respondent, Septem.	Iterum, non recordamini miraculi illius, quando septem panes & paucos pisciculos distribui in quatuor millia, & quot fragmentis plenas sportas tulistis? Non usque adeò diu ista peracta sunt, vt iam potueritis eorum obliuisci cum sint adhuc recentia, vt meritò anxia solitudine torqueri vltra non debeatis pro panibus cum videritis in defectu panum tam copiosè me saturasse tam immensum populum.
11 Quare non intelligitis, quia non de pane dixi vobis: Cavete a fermento pharisaeorum et sadducaeorum?	Qui sit, ut non intelligatis me non de pane dixisse uobis illud, ut caueretis a fermento pharisaeorum et sadducaeorum?	Cur nondum, [inquit – added in 1534], agnoscitis genus sermonis mei, quem ad curam rerum corporalium trahitis: quum is prospiciat animis magis, quam corporibus? Iam ex vobis oportuit conjectasse, quid sibi vellet aenigma quod dicebam, cavendum à fermento Pharisaeorum ac Sadducaeorum. Jam docueram nihil referre, quo cibo vescamur: jam multis modis inculcaram, his qui rem tractant Euangelicam hujusmodi sordidas curas prorsus abjiciendas.	Quomodo non hoc intelligitis, quòd non de pane corporali dixi vobis: Cauete vobis à fermento Pharisaeorum & Sadducaeorum? Ex illis nanque prius gestis facillè cognoscere poteratis me non tam esse anxium pro panibus, corporalibus vt de eis vos admonere aut pro eorum neglectu vos increpare voluerim, sed magis de illorum praua & corrupta doctrina, vt ab illa vobis caueretis.
12 Tunc intellexerunt quia	Tunc intellexerunt, quod non iussisset	Hac objurgatiuncula discipuli facti attentiores, intellexerunt quod Iesus sensisset diligenter cavendum à doctrina Pharisaeorum, quae	Tunc increpatione & instructione ista eruditi discipuli, intellexerunt domini verbum non esse dictum de cauendo fermento panum

non dixerit cavendum a fermento panum, sed a doctrina pharisæorum et sadducæorum.	cauere a fermento panis, sed a doctrina pharisæorum et sadducæorum.	nihil habeat sincerum, sed ambitione, avaritia, livore, caeterisque vitiis esset corrupta, quum Euangelica doctrina nihil hujusmodi sapiat. Illorum enim doctrina magis infici hominem quam pasci: & ob id diligenter esse cavendum, quod falsa specie pietatis solent incautos fallere, quum sit merum verae pietatis venenum.	corporalium, neque de panibus corporeis sed de doctrina Pharisæorum & Sadducæorum cauenda: quam dominus ipse fermentum appellabat, ratione corruptionis, eo quòd sicut fermentum modicum totam massam corrumpit & acidam facit, sic doctrina prava & diuinae legi non conformis, facilè totum hominem inficit atque corrumpit, omnémque cordis synceritatem tollit, totámque massam & corpus humanae conuersationis vitiat.
13 Venit autem Jesus in partes Cæsareæ Philippi: et interrogabat discipulos suos, dicens: // Quem dicunt homines esse Filium hominis?	Cum uenisset autem Iesus in partes Caesareae eius, quae cognominatur Philippi, interrogauit discipulos suos, dicens: Quem me dicunt homines esse filium illum hominis?	Hic ubi Iesus uenisset in regionem Caesareae civitatis, quam Philippus Tetrarcha in honorem Caesaris sic appellavit, fratrem Herodem imitatus, qui ei cui prius fuit nomen turris Stratonis, vertit nomen, & appellavit Caesaream: voluit periculum facere, quantum profecissent discipuli, ex tot sermonibus auditis, ex tot miraculis conspectis: & an aliquid sublimius de se [ipso 1534] sentirent, quam vulgus. Percontatur igitur illos, dicens: Quem dicunt homines esse filium hominis?	Venit autem Iesus in loca propinqua ciuitati illi quam in honorem Tiberi Casaris Philippus frater Herodis Caesaream appellauerat, quae postmodum Paneas dicta fuit. Interrogauitque in via discipulos, dicens // Quae est inter homines fama, quae opinio, quod iudicium, quae aestimatio de me qui secundum carnem & temporalem natiuitatem vilis sum homo, natus de homine, hominis filius: quem aut qualem me esse dicunt homines?
14 At illi dixerunt: Alii Joannem Baptistam, // alii autem Heliam, // alii vero Hieremiam, // aut unum ex prophetis.	Illi uero dicebant: Alii quidem Joannem Baptistam, alii uero Heliam, alii uero Hieremiam, aut unum de numero prophetarum.	Ajunt, Alii Joannem Baptistam: Sic enim suspicati sunt Herodiani: alii Eliam, quod is raptus esset, & ideo nunc suspicarentur apparere iuxta prophetiam Malachiae: alii Hieremiam, quod is typum gereret Christi, quodque de illo dictum esset: Ecce constitui te hodie super gentes & reges, ut evellas, & dissipes, & plantes, quae vere erant in Christo complenda.	Illi autem familiariter respondentes, dixerunt: Varia est in populo de te sententia. Alii nanque te sentiunt ac dicunt esse Joannem Baptistam. expergefatum ac resuscitatum à mortuis; cuius sententiae ipsum quoque Herodem esse audiimus, qui auditis tuis miraculis, dixit: Quem ego decollavi Joannem, hic surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in illo. // Alii te aiunt Heliam esse cuius ante Messiam in Prophetis praedicitur aduentus, non existimantes quidem te Messiam posse videri, propter humilitate nimiam: Heliam tamen non negantes, propter zelum praedicationis, & fiduciam reprehendendi quoslibet. // Alii te asserunt Hieremiam esse, resuscitatum à mortuis: quod Scribas & sacerdotes plurimum reprehédas, & multa auctoritate doceas in populo: quemadmodum Hieremias fidentissimè sacerdotum & pontificum arguit vitia. // Alii te dicunt esse vnum aliquem ex Prophetis caeteris, iste hunc, alius alium, pro suo quisque iudicio.
15 Dicit illis Iesus: // Vos autem, quem me esse dicitis?	Dicit illis: At uos, quem me dicitis esse?	His auditis Iesus, ut certiore aliquam ac sublimiorem eliceret professionem: Vos, inquit, quos oportet me rectius nosse quem me esse dicitis?	His auditis vulgi opinionibus tam variis, tam pugnantibus, voluit dominus suorum discipulorum audire sententiam, vt pro confessione veritatis acciperet praemium, & in vera sua assertione ipsos solidaret. // Itaque eos interrogat. dicens: Vos vero, qui semper mecum estis, quibus secreta regni caelestis patefeci, quos supra vulgus caeterum speciali electione honoravi, & peculiari eruditione instruxi, quid de me sentitis, quem me esse creditis?
16 Respondens Simon Petrus dixit: // Tu es Christus, Filius Dei vivi.	Respondens autem Simon Petrus, dixit: Tu es Christus ille filius dei uiuentis.	Hic Simon Petrus, ut erat amantissimus Iesu, tanquam futurus ordinis Apostolici princeps, omnium nomine respondit: Tu es ille Christus, filius Dei vivi, non suspicionem proferens, sed certa & indubitata sententia profitens, illum esse Messiam à Prophetis promissum, singulari quodam more [changed to amore in 1524] Filium Dei.	Statim omnium nomine, tanquam omnium Apostolorum os, Petrus respondens, absque haesitatione veritatis confessionem protulit, dicens: Nos credimus & profitemur, te esse non Heliam, non Joannem, non Hieremiam, non vnum ex Prophetis antiquis, qui omnes tantum serui & puri fuerunt homines, sed Christum filium Dei viui, verum Messiam in lege atque Prophetis promissum, verum hominem & Deum, filium consubstantiali & coëqualem Dei patris, qui est verus & viuus Deus.

<p>17 Respondens autem Jesus, dixit ei: // Beatus es Simon Bar Jona: // quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui in caelis est.</p>	<p>Et respondens Iesus, dixit illi: Beatus es Simon Bar Iona, quia caro et sanguis non reuelavit tibi, sed pater meus qui est in coelis.</p>	<p>Hac tam alacri, tamque solida professione delectatus Iesus: Beatus es, inquit, Simon fili Joannis. Istam vocem non tibi suppeditavit affectus humanus, sed Pater coelestis, afflatu secreto suggestit animo. Nullus enim digne sentit de Filio, nisi Patris instinctu, qui solus novit Filium.</p>	<p>Hanc confessionem approbare simul & remunerare volens dominus, Petro confessionem istam proferenti intulit, dicens: // Verè beatus es tu Simon bar-Iona, id est, filius Iohanna siue Iohannis, aut filius columbae, nimirum per spiritum sanctum regenerates, ac proinde columbae filius, propter hanc fidei agnitionem & confessionem es & eris beatus, quandoquidem ad aeternam te adducet beatitudinem, ut eum quem modo per speculum in aenigmate credis & confiteris, videas olim facie ad faciem. // Non enim caro & sanguis tibi istud reuelavit non te purus homo (qui ex carne & sanguine constat) edocuit, vt hoc agnosceres, aut confitereris, sed pater meus caelestis, ipse tibi dedit hanc fidei cognitionem & confessionem. Nemo enim filium nouit, quis sit, nisi pater, & cui voluerit pater reuelare.“</p>
<p>18 Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, // et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, // et portae inferi non praevalebunt adversus eam.</p>	<p>At ego vicissim tibi dico, quod tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo meam ecclesiam, et portae inferorum non ualebunt aduersus illam.</p>	<p>Atque ego vicissim, ne gratis me tam magnifico, testimonio ornaris, illud affirmo, te vere Petrum esse, hoc est, solidum lapidem: non huc aut illuc vacillantem variis opinionibus vulgi, & huic saxo tuae professionis, superstruam ecclesiam meam: hoc est, domum & palatium meum, quam ita communiam innixam immobili fundamento, ut nullae vires regni tartarei valeant illam expugnare. Multis machinis vos impetet Satanas; concitabit in vos impiorum Spirituum cohortem, sed meo praesidio stabit aedificium meum inexpugnabile, tantum maneat ista solida professio:</p>	<p>Et quoniam tu mihi dixisti. Tu es Christus filius Dei viui, ego in approbationem simul atque remunerationem huius confessionis, vicissim tibi dico & de te testificor, quod tu sis Petrus: id est, firmus & solidus, rectam scilicet & solidam fidei confessionem tenens. // Et super hanc petram, super hanc fidei veritatem quam es confessus, & quam protulisti, dicens: Tu es Christus filius Dei viui, item & super me petram firmissimam, quam in praedicto verbo confessus es, ego aedificabo atque superstruam aedificium Ecclesiae meae, quam aedificare volo patri meo. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, nisi quod ego ponam quod ero ego Christus Iesus: & veritas ipsa fidei atque confessionis de me, erit fundamentum totius aedificii. // Et hanc meam Ecclesiam in tanta fundamento stabilitate, in tali ponam soliditate, vt nullis oppugnationibus hostilibus, quantumuis maximis, possit expugnari, ita vt nec portae inferi possint praeualere aduersus eam: id est nulla discrimina, nulla pericula, nullae persecutiones, etiam quae ad mortem videantur proximae, & quasi ad portas mortis atque inferni deducere. Non item omnes illi exercitus daemonum qui infernum inhabitant, etiam si soluantur vniuersi, & prorumpant ad subuertendam Ecclesiam, sic aduersus eam poterunt praeualere, vt penitus deficiat. Semper enim vsque ad consummationem saeculi servabuntur electi, & permanebunt fideles in Ecclesia mea, quibus ego adero, & quod in soliditate fidei mihi seruabo: quos neque gladius, neque fames, neque mors, neque vita, neque vlla creatura, possit separare à fide & charitate in me.</p>
<p>19 Et tibi dabo claves regni caelorum. // Et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis: // et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis.</p>	<p>Et dabo tibi claves regni caelorum. Et quicquid alligaueris in terra, erit alligatum in caelis: et quicquid solueris in terra, erit solutum in caelis.</p>	<p>Regnum coeleste est Ecclesia: regnum Diaboli est mundus. Ab hoc non est quod quisquam sibi metuat, modo Petrus sit, hoc est, tui similis. Atque huius regni coelestis claves tibi sum traditurus. Convenit enim ut illic primus sit auctoritate, qui primus est fidei professione & caritate. Et est quidem interim istud regnum caelorum in terris, sed commercium habens cum coelo, unde pendet. Proinde qui peccatis adhuc obstrictus est, ad regnum pertinet inferorum, nec potest ingredi in regnum caelorum. Ingredietur autem si apud te professus quod tu profiteris, per baptismum solvatur à peccatis: atque ita te duce, teque fores reserante, ingredietur regnum caelorum. Haec mea peculiaris est potestas, condonare peccata: sed</p>	<p>Et tibi Petre polliceor, daturum me post resurrectionem meam, quando secundum corporalem & visibilem praesentiam abscessurus ero, plenariam commissionem auctoritatis meae: constituam te qui hanc veritatis confessionem protulisti, cum plenitudine potestatis, meum in terris vicarium, daboque tibi claves regni caelorum, vt aperire & claudere valeas, per auctoritatem tibi commissam, quomodo expediens fuerit. // Et quodcumque tu ex auctoritate tibi sic tradita ligaveris super terram, id ratum habebitur in caelis, quemcumque tu rectè & debitè tua fungens auctoritate ligandum duxeris in terris, hunc & Deus ligatum habebit in caelis. // Et quodcumque solueris super terram, Deus id ratum habebit in caelis:</p>

		hanc potestatem tibi quadantenus impartiam, ut quod tu meis clavibus acceptis solveris super terram apud homines, solutum sit & in coelis apud Deum. Contra quod tu in terris alligaris, alligatum sit & in coelis. Comprobabit enim Deus tuum iudicium, ab ipsius Spiritu profectum.	quemcunque tu debite & recte tua fungens autoritate solveris à vinculo quo alligatus fuerat, hunc & Deus soluet & solutum habebit. Quicquid tu secundum rectum vsum tuae potestatis operaberis in terris, ego in caelis sedens ad patris dexteram approbabo ratumque habebo, vtpote à meo vicario & in persona mea factum. Tanta erit tua autoritas, & eorum qui in tuum locum successuri sunt usque ad consummationem seculi. Omnino enim ad consummationem vsque seculi perdurare debet in tuis successoribus tradenda tibi potestas, quomodo in consummationem vsque non deficiet Ecclesia.
20 Tunc praecepit discipulis suis ut nemini dicerent, quia ipse esset Jesus Christus.	Tunc edixit discipulis suis, ne cui dicerent, quod ipse esset Iesus Christus.	Haec loquutus Iesus, praecepit discipulis suis, ut hanc magnificam de se opinionem adhuc apud se servarent, neque cuiquam caeterorum aperirent, quod ipse esset Messias. Prius enim erat peragendum sacrificium crucis, & declaranda naturae humanae veritas: deinde per resurrectionem & Spiritum Sanctum declaranda Divinitas. Quanquam enim Petri vox collaudata est à Christo, veluti jam proficientium, & paulatim emergentium ad perfectiora, tamen adhuc somniabant regnum quoddam non omnino dissimile mundano. Et ob haec Iesus obscure, quasique per aenigma Petro jus clavium pollicitus est, non continuo tradidit. Nondum enim erat idoneus qui uteretur, haud dum satis edoctus magisterio Spiritus coelestis. Atque ideo Iesus revocat eos ad mysterium crucis, ac mortis suae, quo regnum illud erat parandum, devicto Diabolo, & abolitis peccatis, quo minus animis perturbarentur, quum haec viderent accidere, quae sciebant paulo post esse ventura. Maluerant illi gloriari in potente illo ac sublimes Filio Dei vivi: sed in hoc nemo vere potest gloriari, nisi qui non fuerit offensus ejusdem humilitate.	Tunc praecepit Christus suis discipulis, ne cuiquam id palam dicerent, neque hoc in vulgus efferrent, quod ipse esset Messias ille verus Dei filius: quoniam nondum erat tempus quo istud hominibus praedicari expediebat. Quia enim indigna adhuc passurus erat, & mortem laturus probrosam, expediebat vtique, donec id peractum esset, tacere Christi diuinitatem, ne scandalum in eo paterentur homines, cum eum viderent post passionem in cruce morientem. Ita enim ferè apud vulgus solet euenire, cum de eo homines semel contigerit scandalizari qui prius in summa aestimatione fuit habitus vt difficilimè ad pristinam de illo recuperandam opinionem redire possint. Atque ita periculum erat rudibus, si post acceptam diuinitatis Christi cognitionem, ipsum nihilominus vidissent morte probrosissima finiri. Scandalum enim fuissent passi, vt postmodum Apostolis praedicantibus Christi diuinitatem, non crederent. Vnde expediebat differri hanc praedicationem usque post consummata omnia humilia, & gloriosam resurrectionem atque ascensionem peractas, quando maiore cum fructu fieri id poterat.
21 Exinde coepit Iesus ostendere discipulis suis, quia oporteret eum ire Hierosolymam, et multa pati a senioribus, et scribis, et principibus sacerdotum, // et occidi, // et tertia die resurgere.	Ex eo tempore coepit Iesus indicare discipulis suis, quod oportet ipsum abire Hierosolymam, ac multa pati a senioribus et principibus sacerdotum et scribis, et occidi, et tertia die resuscitari.	Coepit igitur Iesus suos ad hanc tempestatem, quae imminebat, praeparare, indicans eis sibi prius eundem esse Hierosolymam, seque multis malis affligendum à Scribis ac Pharisaeis, atque etiam à primariis Sacerdotibus: denique & occidendum esse, sed tertio die revicturum.	Ex eo autem tempore coepit Iesus discipulis suis quae de ipso futura erant, praedicere, quomodo videlicet ex patris voluntate & iuxta Prophetarum vaticinia ipsum oporteret ascendere Hierosolymam destinatum suae passionis locum, atque illic multa graua atque probrosa ferre à senioribus populi, & Scribis, ac principibus sacerdotum. // Post passiones quoque & illusiones tandem morte ignominiosa vitam finire: // ac nouissimè tertia post mortem die ex mortuis ad vitam immortalem resurgere. Super his voluit dominus praemonere discipulos, vt cum hora veniret, qua implenda haec erant, sibi cauerent à scandalo. Minus enim mouent quae cognouimus praemoniti, quàm ea quae subito eueniunt nihil tale expectantibus. Item vt cognoscerent discipuli, non ipsum ex coactione passionem & mortem suscepturum, sed libenti animo & voluntariè, ex amore paternae voluntatis & salutis nostrae: quoniam videlicet illorum omnium praescius, non fugit, sed magis acceptauit ea promptissimo animo: attamen non solas praedixit passiones, ne infirmi prorsus deiicerentur animo: sed post passionis humilitatem subsequenter adiunxit resurrectionis gloriam, ad consolandos & sustinendos ipsorum animos, vt qui ex prioribus passionibus tam dilecti praeceptoris & domini non poterant non conturbari, ex subsequenti gloria vicissim consolatione acciperent.

<p>22 Et assumens eum Petrus, coepit increpare illum dicens: Absit a te, Domine: non erit tibi hoc.</p>	<p>Et cum abduxisset eum Petrus, coepit illum increpare, dicens: Propitius tibi sis domine, nequaquam erit tibi hoc.</p>	<p>Hunc sermonem quum discipuli carnales adhuc non satis intelligerent, quod haec iudicarent indigna eo, qui tot miraculis declarasset se Filium Dei: non ausi sunt tamen interrogare Dominum, quid sibi vellet mori, & resurgere. Petrus itaque, quem praecipuus quidam amor erga praeceptorem semper fecit caeteris audaciorem, abducit eum à reliquis Apostolis quasi familiariter aliquid dicturus: & increpans illum, atque abominans mortis & afflictionum mentionem: Propitius, inquit, esto tibi, Domine: non contingent ista tibi. Siquidem in te situm est ut non eveniant. Quanquam enim Petrus afflatu Patris, magis quam suo sensu pronuntiaverit eum Filium Dei vivi, procul aberat te, tamen ab intellectu illius arcani, quod Jesus sua morte redempturus esset genus humanum: & resurrectione declaraturus orbi potentiam divinae virtutis.</p>	<p>At verò Petrus plus caeteris feruens & fidens, audito verbo domini de passionibus & morte, rem indignam iudicans, Dei filium pati & mori, pio quodam affectu & zelo, quamvis non secundum scientiam commotus, accedens praeceptorem, coepit illum familiariter velut increpare, quomodo solent amici subinde se inuicem reprehendere, maximè vbi quis sibi ipsi nimium seuera proposuerit. // Ait itaque Petrus, Propitius esto tibi domine. Nequaquam domine ita fiat vt tu dicis: Omnino res indigna videtur, te altissimum Dei filium graua pati, ac mortem subire probrosam. Tam non conueniens, tam indecens hoc videtur, vt etiam si tu ad id, prae nimia humilitate & charitate, promptum te exhibeas, nos tamen minimè deceat sustinere. Nihil enim tibi istiusmodi opus est, ad nostram salutem operandam, qui vt Dei filius, solo verbo potes omnia.</p>
<p>23 Qui conversus, dixit Petro: // Vade post me Satana, // scandalum es mihi: // quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.</p>	<p>At ille conuersus dixit Petro: Abi post me satana, obstaculo es mihi: quia non sapis ea quae sunt dei, sed ea quae sunt hominum.</p>	<p>Hunc igitur affectum ut in suis corrigeret Jesus conversus est, & intuitus discipulos suos, quos sciebat similiter affectos esse, tametsi solus Petrus ausus fuerat increpare Dominum, ait Petro: Abi post me Satana. Desine adversari voluntati Patris mei: tuum est sequi me, non praeire. Nunc obsistis, impedire studens, quod ob salutem humani generis, & Pater vult fieri, & me facere decet. Cupis esse socius regni, & obsistis ad crucem ultro properanti, quo regnum hoc asseram Patri. Qua me videtis ire, hac est vobis quoque tendendum ad regnum coelorum. Tu vero nondum sapis ea quae sunt Dei, sed humanis affectibus ductus repugnas voluntati divinae. Ne obsta igitur inutilis monitor, sed à tergo sequens, discipulum age potius quam magistrum.</p>	<p>Ad hanc vocem prolatam non secundum Dei vnctionem, vt illa superior erat responsio, sed ex carne & sanguine: id est, humani ingenii vano iudicio, conuersus Christus ad Petrum, eumque vultu seuro & toruo intuens, quomodo solet praeceptor irrationabilia loquentem intueri discipulum, magna cum autoritate respondit Petro. // Quid tu mihi tua stulta consilia diuino decreto niteris praeponere? Cessa huiusmodi proloqui vanos ac temerarios sermones, diuinae dispositioni desine aduersari: sed mihi potius obediens meisque verbis fidem habens, me sequere: vt permanes iuxta nomen tuum Simon: id est, obediens non iuxta nomen alienum fias Satanas: id est, aduersarius. Non est serui antecedere dominum, sed domini voluntatem sequi debet seruus. Non debet discipuli consilium sequi praeceptor, sed post praeceptoris consilium abire debet discipulus. // Hoc enim tuo consilio scandalum es mihi, impedimentum mihi praestare conaris ab impletione paternaе voluntatis & salutis humanae. // Idque ob hoc, quoniam in ea parte non sapis quae Dei sunt, sed quae hominum: non hoc tuum consilium à patre procedit, sed à carne & sanguine, ex humani ingenij iudicio. Propter quod, licet prius te laudauerim, in eo quod tibi non caro & sanguis reuelauit, sed pater caelestis, hîc tamen non laudo, in eo quod non pater sed caro & sanguis reuelauit. Et licet illic Simonem lonae te appellauerim, hic certè Satanas potius mih venis appellandus.</p>
<p>24 Tunc Jesus dixit discipulis suis: // Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, // et tollat crucem suam, et sequatur me.</p>	<p>Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult post me venire, abnegat semetipsum, et tollat crucem suam, ac sequatur me.</p>	<p>His dictis ubi Jesus retudisset intempestivam Petri improbitatem, conversus ad omnes discipulos, coepit pluribus verbis explanare, quid esset quod dixerat Petro, Vade post me: Quisquis vult, inquit, esse meus discipulus, & particeps esse regni coelorum, sequatur mea vestigia: ac sicut videt me contemptis omnibus hujus mundi bonis, etiam vitam, meam ultro impendere saluti hominum & gloriae Patris, ita ille affectus omnes humanos abdicet oportet, paratus ad omne mortis genus Euangelii causa tollensque & ipse crucem suam, me ad crucem euntem sequatur.</p>	<p>Tunc Iesus ad refellendum efficacia acia maiori illa affectus molliciem, à qua Petri prodire videbatur dehortatio, ex occasione horum verborum Petri, talem protulit sermonem, quo prorsus omnem affectus molliciè auferret, & ad viriliter quaeuis etiam grauissima agenda atque ferenda discipulos instrueret, dicens: // Non ego solum graua & crudelia in memetipso laturus sum supplicia, verumetiam ab omnibus qui post me venire velint, & mei discipuli fideles censi, hoc exigo, vt semetipsos abnegent, vt non se per affectus molliciem nimium diligant, non sibi inordinatè afficiantur, verum se a seipsis quodammodo alienent, quantum ad corpus attinet, & eius desideria: sic videlicet vt non seipsos mihi meaeque doctrinae praeponant, sed</p>

			<p>pro meo nomine ac mea doctrina sint parati etiam semetipsos & propriam vitam perdere: // vtque sic abnegantes semetipsos, crucem suam accipiant in humeros: id est, animo sint parato pro me ac mea doctrina etiam mortem, probrosissimam simul & crudelissimum supplicium (cuiusmodi est supplicium crucis) suscipere & perferre: atque ita me sequantur, fideliter & perseueranter in omnibus mihi adhaerentes. Qui enim noudum abnegauerunt seipsos, vt malint me aut meam doctrinam deserere, quàm suam vitam temporalem, aut quodlibet aliud vita temporali inferius perdere, quique ad crucem & omnia grauia ferenda non sunt parati potiusquam me deserant, hos ego non censeo dignos qui mei dicantur sectatores & discipuli.</p>
<p>25 Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam: // qui autem perdidit animam suam propter me, inueniet eam.</p>	<p>Qui enim uoluerit animam suam seruare, perdet eam. Rursus, Qui perdidit animam suam mea causa, inueniet eam.</p>	<p>Sic pati, beati est; sic affici ignominia, gloriosum est; sic occidi, est lucrifacere vitam. Scio nihil esse vita carius: sed sic cuique sua perdenda est vita, si velit eam seruire, perditurus nisi perdidit. Lucro suo perdit, qui perdit ob Euangelium: vere perdit, qui deserto Euangelio consulit vitae temporariae, & dispendium facit aeternae vitae.</p>	<p>Qui enim animam suam in hoc mundo voluerit saluam facere, in futuro perdet eam. Qui vitam suam temporalem tanti aestimat, vt non sit paratus pro meo amore & propter doctrinam meam tam in ore quàm in vita profitendam, illam expendere atque postponere, & (vt ita dicamus) perdere, hic nimium inordinare suam animam, quantum ad vitam temporalem, diligendo, causa est damnationis eius, & ad perditionem aeternam adducet illa. // Qui autem sic abnegat semetipsum, vt propter me ac meam doctrinam paratus fit etiam animam suam perdere: id est, vitam temporalem expendere & amittere, & quaecumque vita temporali sunt inferiora, hic animam suam in vitam aeterna custodiet fideli hac adhaesione, qua per charitatem mihi adhaesit super omnia, promeretur huiusmodi perditione effugere, & vitam suscipere aeternam. Sic itaque oportet eum qui me sequi & animam suam salua facere voluerit, abnegare seipsum, vtpro meo amore sit paratus omnia quantumuis chara, ipsam quoque temporalem vitam (qua nihil rerum temporalium est pretiosius) relinquere & omnià quasi stercora reputare, vt me sibi lucrifaciat; item & ad perferenda quaelibet, quantumuis terribilia, ipsam etiam mortem temporalem (qua nihil est inter temporalia terribilius) esse paratum.</p>
<p>26 Quid enim prodest homini, si mundum uniuersum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? // aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?</p>	<p>Quid enim prodest homini si totum mundum lucratus fuerit, animae uero suae iacturam fecerit? Aut quid dabit homo, cuius permutatione redimat animam suam?</p>	<p>Nemo tam stultus est, ut vitae corporalis huius ac brevis jactura, velit uniuersum hunc mundum lucrifacere. Quorsum enim opes, si interim perit ipse possessor? Ita dementis est tanti facere affectus suos, opes, aut etiam corpus ipsum, mox & alioqui periturum, etiamsi nemo occidat, ut hominum gratia aeternae vitae faciat dispendium: quam qui non habet, frustra habet caetera. Nihil igitur cuiquam tam carum esse debet, cuius lucrum animae suae dispendio velit commutare. Nam caeterarum rerum jactura potest utcunque sarciri, animae dispendium est irrecuperabile.</p>	<p>Ecquid vtilitatis verae habere poterit homo, etiamsi uniuersum mundum lucretur, si non solum animam sua ad tempus seruet, sed pariter uniuersa etiam mundi bona lucretur atque possideat vnus: quid (inquam) verae vtilitatis atque profectus hinc poterit habere homo, si animam suam perdat, eamque faciat aeternae perditioni obnoxiam, si ipsa post momentaneas vitae praesentis delicias mox tradenda sit aeternis cruciatibus? // Aut quid poterit homo dare in pretium redemptionis animae suae, cuius commutatione possit suam animam, vbi semel in perditionem tradita fuerit, à morte redimere? Omnino nihil.</p>
<p>27 Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui cum angelis suis: // et tunc reddet</p>	<p>Futurum est enim, ut filius hominis ueniat in gloria patris sui, cum angelis suis, et tunc</p>	<p>Qui perdit vitam suam mea causa, non perdit, sed mihi foenerat, recepturus cum lucro, cum apparuerit majestas regni mei. Neque enim est cur animo dejiciamini, quod ostenderim ob Euangelium multa toleranda tristia. Habitura sunt haec brevi finem, & ignominiam temporariam sequetur aeterna gloria. Siquidem Filius hominis, quem videbitis conculcatum ab omnibus, & habitum pro</p>	<p>Filius enim hominis in nouissimo magni iudicij die venturus est in magna gloria patris sui, in qua manifestè videbitur vt filius patris potestatem habens iudicium facere, vnà cum angelis suis ministris & exequutoribus futurae resurrectionis atque iudicij: // & tunc reddet vnique iusto iudicio mercedem, secundum opera iis qui bona egerunt vitam aeternam, iis qui mala, ignem aeternum. Tunc</p>

<p>unicuique secundum opera ejus.</p>	<p>reddet unicuique iuxta facta ipsius.</p>	<p>vermiculo, aliquando venturus est alia specie, demonstraturus omnibus majestatem & gloriam Patris, stipantibus eum satellitibus suis Angelis. Tunc qui hic iudicatus erat, & condemnatus ignominiosa morte, iudicem aget omnium & vivorum & mortuorum, redditurus cuique praemium pro factis suis. Tunc morti addicentur aeternae, qui hinc vitam pluris fecerint, quam me: & vita donabuntur immortalis, qui mea causa vitam corporis ad tempus contemserint. Nunc certaminis tempus est, erit olim praemiorum.</p>	<p>iudicabitur de singulis secundum opera sua, neque reperiri tum quicquam poterit quo sperare possit homo redimere animam suam. Primum enim, nihil in mundo, imò neque mundus totus tanti est valoris, ut possit cum vnius animae compensari pretio: propter quod, non potest esse sufficiens ad redimendum animam. Neque item in illa die, quando tradetur in perditionem anima, suscipiet iudex ullam omnino redemptionem: quoniam miserendi tempus amodo non erit, sed hora iustitiae, quando tantum de operibus agetur quaestio. Insuper neque iudex ipse qui gloriosus adveniet, indigebit aut oblectabitur muneribus. Denique nec iudicandi secum illuc allaturi sunt quicquam eorum quae in hoc mundo possiderunt, ne minimum quidem obulum, quo se possint redimere: sed tantum opera eorum sequentur illos, & ea tantum secum ferent quae siue bona siue mala gesserunt in corpore, ut omnino nulla ex parte sperare possit homo dare pro anima commutationem, si eam semel tunc perdidit; sed perditam semel necesse erit imperpetuum permanere perditam, nec recuperandi spes vlla unquam esse poterit reliqua.</p>
<p>28 Amen dico vobis, sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno suo.</p>	<p>Amen dico vobis, sunt quidam hic stantes, qui non gustabunt mortem, donec viderint filium hominis venientem in regno suo.</p>	<p>Atque haec quidem felicitas tum absolvetur, cum visum erit Patri. Neque enim vestrum est nosse tempus. Et tamen interim dabitur huius gloriae gustus aliquis. Siquidem illud habete pro certo. Sunt hinc quidam adstantes, qui non gustabunt mortem, priusquam videant Filium hominis, ostendentem majestatem regni sui, quatenus oculis corporeis cerni potest. Certe videbunt ante mortem regnum Dei promerere virtutem suam, iamque paulatim vincere potentiam huius mundi universam.</p>	<p>Et ne forte vobis per arrogantiam vanè id dictum videatur, de aduentu illo glorioso filii hominis ad iudicium, in veritate dico vobis, quosdam ex iis qui hinc mecum assistunt, antequam mortem corporalem videant, gustent, aut sentiant, visuros filium hominis venientem & monstrantem sese in gloria regni sui; ante non multos dies videbunt filium hominis in ea gloria & claritate refulgentem, nova corporis huius transfiguratione, in monte sancto, in quali gloria tum in oculis omnium veniet ad iudicium: in qua quidem transfiguratione, quaedam similitudo monstrabitur, & testimonium exhibebitur illius gloriae in qua posterius ad iudicium cum angelis suis adveniet. Ex ea namque gloria in corpore adhuc corruptibili & adhuc passuro, ac in terra sepeliendo, ostensa, conici poterit, in quanta erit gloria ille aduentus posterior, in corpore post resurrectionem iam penitus glorificato, à patris dextera omni gloria plenissima descendente: & comprobabunt hi quos huius visionis conspectum dignabor admittere non vanum esse quod de posterioris aduentus gloria dixi, ex iis quae iam ante viderint exhibita</p>

Collation of Erasmus' and Titelmans' paraphrases of John's Gospel, chapter 6

Author: dr Tomasz K Mantyk

Texts:

Erasmus of Rotterdam:

- Paraphrasis Erasmi Roterodami in euangelium secundum Ioannem (Augsburg: Simprecht Ruff 1524)
- Paraphrasis in Euangelium secundum Ioannem (ed. J. Bloemendal) (ASD VII-3a; Leiden: Brill 2022).
- Paraphrase on John (ed. and trans. J. E. Phillips) Collected Works of Erasmus 46 (Toronto: University of Toronto Press 1991). (English text)

Franciscus Titelmans:

- Elucidatio paraphrastica, in sanctum Christi Euangelium secundum Ioannem, cum Annotationibus in aliquot Capita (Antwerpiae: Simon Coquus 1543).

The Vulgate	Erasmus' NT 1527	Erasmus	Titelmans
1 Post haec abiit Iesus trans mare Galilaeae quod est Tyberiadis:	1 Post haec abiit Iesus trans mare Galilaeae, quod est Tiberiadis,	<p>Iesus igitur ad tempus cedens illorum vesaniae, a simulatae religionis opinione et imperita legis peritia tumidis se subducens, reddit sese simplicioribus, denuo proficiscens in Galilaeam, non iam rursus in Cana, sed in eam quae est ultra lacum, quae ob ciuitatem Tiberiadem, a Tiberio Caesare conditam, lacui imminemem dicitur 'Tiberiadis'.</p> <p>So for the time being Jesus yielded to their madness and withdrew from them, swollen as they were with pride from their belief in a false religion and their ignorant knowledge of the law. He returned to simpler people, going to Galilee again, not back to Cana this time but to the territory on the other side of the lake that is called Tiberian because Tiberius Caesar had founded a town named Tiberias on the shore there.</p>	His vero peractis, alio quodam tempore Dominus Iesus abiit trans mare situm in Galilaea, quod ab imminente Tyberide ciuitate, sic a Tyberio Cesare nominata, appellabatur mare siue stagnum aut lacus Tyberiadis
2 Et sequebatur eum multitudo magna quia videbant signa quae faciebat super his qui infirmabantur.	2 et sequebatur eum turba multa, quia videbant eius signa quae faciebat super his qui infirmabantur.	<p>Atque huc proficiscentem sequuta est ingens hominum multitudo, partim allecta cupiditate miraculorum, quia viderant eum insolita virtute tollentem morbos hominum partim vt ab eo sanarentur qui morbis immedicabilibus tenebantur, partim illius inhiantes doctrinae.</p> <p>A great crowd of people followed him there: some drawn by a desire for miracles because they had seen him take away people's diseases with his strange power; some, who were incurably ill, to be healed by him; some thirsting for his teaching.</p>	Prosequebatur autem eum, hominum plurima multitudo: idque potissimum ob signa & miracula, quae ab eo fieri videbant super male habentes. Quidam enim ex admiratione signorum, vt rerum nouam cupidi: alii, propter sanitatem vel sibi vel suis acquirendam: alii, propter eius doctrinam audiendam, Christum prosequebantur, omnes signorum eius potentia & efficacia permoti
3 Subiit ergo in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis	3 Subiit autem in montem Iesus, et ibi sedebat cum discipulis suis.	Quum autem videret tantum ardorem promiscuae multitudinis, vt obliti comitatus sese procul in loca deserta sequerentur, iam miraculo suos discipulos praeparans, quibus volebat id quod facturus erat maxime compertum et infixum esse nam adhuc rudes erant, in montem abducit sese vna cum discipulis, ipsa re docens eum qui populi pastorem profiteatur, quanquam vt prosit suis, sese plerunque miscet etiam infimis, tamen nonnunquam	Perueniens autem in locum desertum trans mare Dominus, ascendit in montem ipse cum discipulis: ibi inter eos familiariter resedit, vt cum eis de rebus coelestibus conferens, ad patrandum paulo post miraculum se ac suos prepararet: exemplum in hoc praebens iis qui in Ecclesia pastorem locum tenent, prius se in monte solitudinis & contemplationis apud semetipsos exercere, quam ad ministrandum aliis descendant sicque ex quiete & amore

	<p>oportere mentem ad sublimiora quaedam erigere, quoties sacro studio aut precatatione prouocandus est animus ad rerum coelestium contemplationem. Turba manet in humiliori loco, soli discipuli comitantur Iesum, quod episcopos oporteat a sordidis temporalium rerum curis vacuos esse, atque ea quae populus rudis miratur, velut e sublimi despiciere. Itaque sermonis aliquantulum a turba, consedit in monte Iesus cum discipulis suis, sed ita, vt turba esset in prospectu. Non enim oportet episcopos a Christo recedere, etiam si populus haereat in humilioribus. Et in monte sedendum, hoc est, in studiis coelestibus conquiescendum, in humilioribus, quae ex charitatis affectu pro tempore tractantur ambulandum potius quam sedendum. Nec sic oblectandus est animus contemplatione sublimium, vt multitudinis cura nobis excidat. Nam episcoporum secessus in hoc ipsum adhibendus est, vt alacriores et instructiores redeant ad populi commodis consulendum. Nec enim conuenit eos qui Christi vices gerunt, ad liberiores computationes, ad venerem, aleam, venatum aut similes voluptates secedere, sed in hoc, vt in ocio animum negociis crassioribus fatigatum, purioribus votis, continuis precibus, sacris studiis, sanctis colloquiis ad euangelii munus instaurent.</p> <p>When he saw that all these assorted people were so enthusiastic that they were following him far into the wilderness without thinking about what they would eat, he prepared his disciples for a miracle, because he wanted what he was going to do to be well understood and fixed in their minds, for they were still untrained. He slipped away with the disciples up a hill. In so doing he showed that though one who professes to be a shepherd of the people often involves himself for their benefit in the lowest matters, he must still sometimes raise his mind to higher things, whenever his heart is to be called forth by sacred study or prayer to contemplation of the divine. The crowd stayed on lower ground; only the disciples accompanied Jesus, because bishops ought to be free from base cares about temporal matters, and must look down as if from a height at things that amaze ignorant folk. So, somewhat removed from the crowd, Jesus sat down on the hillside with his disciples where he could have the crowd in view. For bishops ought not to withdraw from Christ, though the people stay fixed at lower levels. And bishops must sit on the hill, that is, find repose in heavenly studies; in the lower matters that they deal with out of love as circumstances require, they must walk rather than sit. But our heart should not be so delighted in contemplation of the sublime that we forget to care for the multitude. For the purpose of the bishops retreat is that they may return to the care of their people more eager and better</p>	<p>caelestis contemplationis, ad proximorum necessitates sese demittere</p>
--	---	---

		<p>equipped. And it is not fitting for the vicars of Christo retreat for drinking-parties, sexual indulgence, gambling, hunting, or similar pleasures, but for this reason, that a heart worn out from dulling occupations may be restored in quiet for the gospel task by purer prayers, unceasing supplications, sacred studies, holy conversations.</p>	
<p>4 erat autem proximum pascha dies festus Iudaeorum</p>	<p>4 Instabat autem pascha dies festus Iudaeorum.</p>	<p>Porro quum haec geruntur in Galilaea, proxime instabat paschae dies, Iudaeis cum primis religiosus. Atque magis iam conueniebat illum versari Hierosolymis, si religionis opinionem sibi voluisset conciliare. Verum vt imagine quadam rerum significarer fore vt ob incredulitatem Hierosolymitis, aduersus Deum rebellibus domus relinqueretur deserta. Deinde prodita iam euangelica pietate, cesaturum omnem carnalem ilorum cultum, atque ibi demum pure celebratum iri pascha vbicunque relictis mundanis affectibus, ad coelestium rerum amorem tansferretur animus, maluit esse apud Galilaeos in desertis, quam Hierosolymis in templo</p> <p>Now while this was going on in Galilee, it was nearly the feast of the Pasover, a high holy day for the Jews. If Jesus had wanted to win himself a reputation for devoutness, it was better for him to be at Jerusalem. But he wanted to show by a kind of symbol of coming things that because of the unbelief of the citizens of Jerusalem, rebels against God, their house would be deserted, and that when the gospel religion was made known, all their unspiritual worship would cease, and at last the true Passover would be celebrated wherever worldly affections were abandoned and the heart passed over to love of the divine.' So he preferred to be in Galilee in the wilderness rather than in Jerusalem at the temple.</p>	<p>Cum autem haec agerentur, non longe aberat paschalis solennitas, quod tempus miraculo congruum videbatur: vt eius fama per illos qui hierosolymam erant profecturi ad solennitatem, facilius latiusque ad Euangelii profectum spargeretur.</p>
<p>5 cum sublevasset oculos Iesus: et vidisset, quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum Vnde ememus panes vt manducent hii?</p>	<p>5 Quum sustulisset ergo oculos Iesus, et vidisset quod multa turba veniret ad se, dicit ad Philippum: Vnde ememus panes, vt edant isti?</p>	<p>Quum ergo Iesus apertis in populum oculis vidisset supra modum numerosam esse multitudinem, sic praeparat animos discipulorum suorum ad certam miraculi fidem, vt primum velit eis notam et animaduersam esse cibarium penuriam, ac multitudinem, quae subiecta erat oculis, esse innumerabilem, et panes quos ipsi suis manibus porrigerent Iesu ac populo distribuerent, esse perpaucos. Postremum cophinos quos iidem e conuiuio reliquiis colligerent, esse multos ac plenos, ne quid vel non intelligerent, vel non animaduernerent, vel post non meminissent. Nouerat enim suorum rudes adhuc et obliuiosos animos. Ait itaque Philippo, tentans illius animum et paulatim ad miraculi futuri fidem formans: 'Vnde', inquit, 'mercabimur panes, vt sit isti tam numerosae multitudini quod edant'</p> <p>So when Jesus opened his eyes and saw that the crowd was unusually large, he readied the hearts of his disciples for sure faith in a miracle. 1° He wanted them to realize and take</p>	<p>Sedens itaque Dominus in montis altitudine, cum oculos illos benedictos inaeestimabilis pietatis: oculos, inquam, & corporis & mentis multo magis, ad prospiciendum in turbam inferne praestolantem subleuasset, vidissetque maximam hominum multitudinem ad se vndiquaque conuenisse, ac per multum iam tempus patienter expectasse, animo meditans opus diuinae virtutis, quo populum erudiret atque consolaretur, quendam ex discipulis nomine Philippum, qui erat a Bethsaida, alloquutus est, quasi consilium inquirens, & dixit: Vnde nobis tanta suppetere possit vis pecuniarum, vt panes emamus ad tantam hanc multitudinem reficiendam sufficientes?</p>

		<p>note that food was in short supply and that the crowd stretching out before their eyes was immense, and that there were only a very few loaves that they themselves could offer to Jesus with their own hands and distribute to the people, and, finally, that there were many full baskets which they would collect from the remains of the meal. He wanted to ensure that there would be nothing they did not understand or take note of, or not remember later. For he knew that the hearts of his followers were still untrained and forgetful. So he said to Philip, testing his heart, and gradually shaping it to faith in the coming miracle, Where shall we buy bread, so that there will be something for this huge crowd to eat?'</p>	
6 hoc autem dicebat temptans eum ipse enim sciebat quid esset facturus	6 Hoc autem dicebat tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus.	<p>Haec percontatus est Dominus Iesus, non quod ipse nesciret quantum esset panum aut obsonii, sed partim vt quemadmodum modo dictum est apostolos attentos redderet ad miraculi considerationem, partim vt omnes discerent quam non solliciti fuerint discipuli Iesum sequentes de comestu quamque plebeo vilique cibo contenti essent.</p> <p>Our Lord Jesus did not ask this because he did not know how much bread or other food there was, but partly, as was just said, to alert the apostles to reflect on the miracle, and partly so that everyone might learn how unconcerned about provisions were the disciples who followed Jesus, and how satisfied with cheap and ordinary food</p>	Interrogabat autem haec Dominus, tantum vt Philippum tentaret, vtque ex eius responso clareret rei quam Christus meditabatur, humana via impossibilitas. Non autem quasi ignorans interrogabat, quoniam ipse quid in animo haberet, & quid iamiam facturus erat, praesciebat.
7 respondit ei Philippus. Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt unusquisque modicum quid accipiat	7 Respondit ei Philippus: Ducentorum denariorum panes non suffieunt eis, vt vnusquisque pusillum quippiam accipiat.	<p>Philippus autem nondum expectans miraculum, tametsi viderat illum in nuptiis aquam vertentem in vinum, quum expenderet, quam exiguum esset ipsis pecuniae subsidium, ad haec quam ingens esset hominum multitudo, respondit: 'Domine, quid quaeris de panibus emendis? Etiamsi ducentis denariis emamus panes, vix suffecerint, non dicam ad saturandos istos, qui iam longa inedia famelici sunt, sed vt vel paululum gustantes singuli famis periculum effugiant.</p> <p>But Philip was not yet expecting a miracle, though he had seen Jesus turn water into wine at the wedding feast, and when he calculated how little money they had and how large the crowd was, he replied, 'Lord, why do you ask about buying bread? Even if we were to buy two hundred denarii worth, it would hardly be enough, I don't mean enough to fill them, hungry as they are from not eating for a long time now, but so each one could have just a taste and escape the worst of hunger.'</p>	Philippus autem de proposita interrogatione vehementer admiratus, ita respondit. Quid tu Domine de emendis panibus in omnem hanc turbam loqueris? Etiamsi ducentis denariis (qui a nostra tenuitate longe absunt) panes nobis comparemus, non suffecerint omnes illi panes, non dico ad saturandos omnium ventres, sed neque ad tenuiter reficiendum & famis necessitatem depellendam
8 dicit ei vnus ex discipulis eius Andreas frater Simonis Petri	8 Dicit ei vnus ex discipulis ipsius, Andreas frater Simonis Petri:	Haec vbi dixisset Philippus, Andreas frater Simonis Petri, aliquanto prudentior iam vtunque ad spem miraculi animum arregerat, sed nondum plena fiducia. Viderat enim aquam versam in vinum nec omnino diffidebat et panes posse crescere, sed ad moderatam	Alius verò quidam ex discipulis nomine Andreas, frater Simonis Petri, audita Domini interrogatione de modo reficiendi populum, & Philippi responsione ignorantis consilium, dixit ad Dominum:

		<p>portionem, sic vt ex paucioribus minus, ex pluribus plus accresceret, quum Iesus ad panes creandos nulla opus haberet materia, qui vel ex nihilo quod vult et quum vult, creat. Ait igitur Andreas:</p> <p>When Philip said this, Simon Peter's brother Andrew, a somewhat wiser man, had already roused his heart to hope for a miracle, but not yet with complete trust. He had seen the water turned to wine, and did not entirely doubt that bread could also increase, but he supposed it would be only proportionately, a smaller quantity coming from some few loaves and a larger quantity from more loaves. Yet Jesus needed no raw materials for making bread, since he creates what he wants and when he wants, even from nothing.</p>	
<p>9 est puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos et duos pisces. Sed haec quid sunt inter tantos?</p>	<p>9 Est puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos et duos pisces: sed haec quid sunt inter tam multos?</p>	<p>Est hic puer quidam qui habet quinque panes ordeaceos ac pisces duos, sed quid tantulum ad tantam multitudinem iam famelicam?</p> <p>So Andrew said, There is a boy here who has five barley loaves and two fish, but what is so little for so large a crowd, and one already very hungry?</p>	<p>Est hic in comitatu nostro puer quidam habens in cibum quinque panes, eosque ordeaceos, & duos pisciculos, nec aliud quippiam escarum in promptu est, quod ad manum habere possimus: quod si ad multitudinem cibandam sufficeret facile esset tuo proposito ex nobis inuenire consilium. Sed quid commeatus iste tam tenuis & modicus, ad tam immensam hominum, & famelicorum hominum turbam? Humana profecto via, ex tam modico cibo fieri non potest, vt omnes isti vel famis necessitate leuentur. Proinde tu praeceptor consilium inueni, quo nos secundum humanam prouidentiam destituimur.</p>
<p>10 dixit ergo Iesus. Facite homines discumbere. Erat autem foenum multum in loco. Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque milia</p>	<p>10 Dixit autem Iesus: Facite vt homines discumbant. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerunt ergo viri numero ferme quinquies mille.</p>	<p>Iesus autem vbi vidit illis non ignotam ciborum inopiam et animaduersam immensam multitudinem, animos illorum erigere volens ad expectationem miraculi, mandauit apostolis curarent vt populus discumberet in gramine, nam erat illic graminis magna copia. Discipuli vero iam non responsant: 'Quid opus est discubitu, quum nihil sit quod apponatur? Nam hoc quod habemus, vix nobis suffecerit', sed simpliciter obedientes Iesu iussis digerunt populum in certos ordines, ac velut ad conuiuium iubent discumbere. Quin et populi simplex erat fiducia, parentis apostolorum vocibus, quum nullum viderent apparatus. Erant autem qui discubuerunt ferme quinque milia.</p> <p>When Jesus saw that the apostles were quite aware of the lack of food and had taken note of the size of the crowd, wanting to rouse their hearts to look for a miracle, he told them to have the people sit down in the grass (for there was plenty of grass there). Now the disciples did not say, 'Why do they need to sit down, since there is nothing to set before them? What we have would be hardly enough for ourselves.' Instead, obeying Jesus' instructions without question, they arranged the people in groups and had them sit down as if for a banquet. Indeed, the people's trust too was simple and</p>	<p>Declarata igitur, ad exhibendi miraculi gloriam, rei difficultate & impossibilitate secundum naturam, ad miraculum se accingens Dominus, ait discipulis: Curate, vt in certos ordines digesti atque compositi homines isti discumbant: ego illis cibum apponi curabo, quem edant. Erat autem illo in loco virentis graminis multa copia: propter quod ad accumbendum locus ille commodus & amoenus videbatur. Statimque obedientes discipuli iuxta verbum Domini, turbas disponunt ad conuiuia, per ordines eos dirigentes, sic vt singulis commode possit ministrari: eratque numerus eorum qui discumbebant, quinque millia virorum, non connumeratis mulieribus & paruulis, quorum proculdubio non minor erat numerus.</p>

		straightforward: they did what the apostles told them even though they saw no meal prepared. And those who sat down were about five thousand.	
11 accepit ergo Iesus panes, et cum gratias egisset distribuit discumbentibus: similiter et ex piscibus, quantum volebant	11 Accepit autem panes Iesus, cumque gratias egisset, distribuit discipulis, discipuli vero discumbentibus. Similiter et ex piscibus quantum volebant.	<p>Iesus itaque quinque panes ordeaceos acceptos, postquam ex suo more gratia egisset Patri, fregit, tradiditque discipulis, ut distribuerent populo, iam tum illos fingens ac formans, ut imagine corporali consuescerent pastores agere et sermonis euangelici dispensatores animos gregis christiani cibo spirituali pascere. Nam ille panis est de coelo descendit, et vitam aeternam impartit auidescentibus. Hunc tradunt quidem ac dispensant episcopi populo, sed non aliunde quam e Christi manibus acceptum nec nisi gratiis actis Patri coelesti, cui conuenit acceptum ferri quicquid ad salutem humani generis pertinet et ad quem velut ad autorem Dominus Iesus omnia referebat quaecumque gessit in terris admiranda, nos interim admonens, ut si quid in nobis fuerit egregiae virtutis, ne laudem vindicemus nobis, sed omnem gloriam transferamus in Deum, unde proficiscitur quicquid vere laudem meretur. Iam quod fecerat de quinque panibus, idem fecit de duobus piscibus, distribuens discipulis ac inter distribuentis manus ipsius arbitrato crescebat obsonium, quantum sciebat omnibus saturandis suffecturum, etiam usque ad largam redundantiam, quo certior esset miraculi fides.</p> <p>So Jesus took the five barley loaves and after he had given thanks to the Father in his usual way, he broke them and gave them to his disciples to hand out to the people. By having the disciples serve the food he was already shaping and moulding them to be pastors, and, as stewards of the gospel message, to feed the hearts of Christ's flock with spiritual food. For that is the bread which comes down from heaven and gives eternal life to those who feed on it hungrily. Bishops hand out and distribute this bread to the people, but the bishops have it from nowhere else than Christ's hands and only after they have given thanks to the heavenly Father, to whom everything received for the welfare of mankind is properly attributed, and to him as the source our Lord Jesus always ascribed all the wonders he did on earth. And in so doing the Lord reminds us that if we have any outstanding ability, we are not to claim the credit for ourselves but to pass on all the glory to God, from whom comes everything that truly deserves praise. What he had done with the five loaves he now did also with the two fish, dividing them among the disciples, and as he gave each disciple a share, by his will the fish increased to what he knew was enough to satisfy everyone, enough even for a great surplus, so that their faith in the miracle would be more sure.</p>	Illis itaque discumbentibus, & Dei gratiam ac benignitatem ex Apostolica instructione praestolantibus, Dominus Iesus in sacras illas ac benedictas manus suas panes quinque illos accepit, eosque adhuc in manibus tenens, eleuatis ad caelum oculis patri gratias egit, a quo omne bonum sciebat descendere, & a quo patrandi miraculi virtutem se habere agnoscebat: in hoc suo nos exemplo instruens patri bonum omne acceptum referri, quodcumque nobis obtigerit, ipsique semper in omnibus donis suis gratias agere: ac deinde, per Apostolorum manus discumbentibus iussit apponi partes quas frangendo multiplicabat: similiter & de piscibus agebat, singulis quantum vellent ex vtriusque ministrans, non ad necessitatem tantum aut tenuem sufficientiam, sed ad plenam abundantiam. Diuina quippe virtute, qua ab initio condita sunt omnia ex nihilo, in manibus illius panes piscesque fragentis sic illa substantia multiplicabatur, ut omnibus abunde sufficeret.

<p>12 Vt autem impleti sunt dixit discipulis suis. Colligite quae superaverunt fragmenta ne pereant</p>	<p>12 Vt autem impleti sunt, dicit discipulis suis: Colligite quae superfuerunt fragmenta, ne quid pereat.</p>	<p>Porro cum iam esset expleta cibo multitudo, Iesus alio quoque argumento procurans certitudinem facti, ne quis praestigium aut imaginationem esse causaretur, dixit discipulis suis: Colligite reliquias conuiuui, ne quid pereat.</p> <p>Then when the crowd was filled with food, Jesus took steps to ensure confidence in what had happened with another proof as well, so that no one would claim that it was trickery or make-believe." He said to his disciples, 'Gather up the remains of the meal so nothing is wasted.'</p>	<p>Postquam vero iam omnes essent egregie refecti & bene saturi, non solum depulsa fame, sed & impleto desiderio, iussit discipulis, colligere fragmenta micisque panum & piscium, quae manducantibus superfuerant, ne perirent Dei dona: partim, vt ex hac fragmentorum collectione illustrior redderetur miraculi gloria: partim, vt ex ea nos edoceremur nunquam bona Dei dona, ad vsum hominum concessa, propter abundantiam spernere aut vilipendere, sed quae nobis forte supersunt, in aliorum indigentium vsus fideliter conseruare.</p>
<p>13 collegerunt ergo et impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus ordeaceis quae superfuerunt his qui manducaverunt</p>	<p>13 Collegerunt ergo, et impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus ordeaceis quae superfuerant his qui comederant.</p>	<p>Tantum autem reliquiarum compertum est superfuisse saturis omnibus, vt ex his impleti sint cophini duodecim. In tantam copiam Iesu benignitas auxerat exilem commeatum quinque panum ac duorum piscium, obiter nos docens non oportere parcam esse in pauperes beneficentiam, sed multo magis eum qui pascendi gregis Domini curam suscepit, largiter oportere suppeditare ex diuite penu Scripturae diuinae, quicquid ad erudiendos, admonendos, consolandos, animandos pertinet qui huiusmodi indigent cibo.</p> <p>It turned out that after everyone had had his fill enough remained to fill twelve baskets. Jesus in his kindness had increased the meagre provision of five loaves and two fish to this great quantity, and in so doing he taught us that generosity to the poor should not be skimped; on the contrary, he who has undertaken the task of feeding the Lord's flock must provide bountifully from the rich store of divine Scripture whatever is necessary to teach, advise, console, and hearten those who are in need of such nourishment.</p>	<p>Tanta vero est inuenta fragmentorum copia, vt colligentes ea discipuli duodecim cophinos impleuerint fragmentis illis, quae ex quinque tantum panibus & duobus pisciculis omni turbae illi saturatae supererant, ita vt post absolutum conuiuium, multo plus reliquiarum sit repertum, quam ante ciborum poterat inueniri.</p>
<p>14 illi ergo homines cum vidissent quod Iesus fecerat signum dicebant quia hic est vere Propheta qui venturus est in mundum</p>	<p>14 Illi ergo homines quum vidissent quod Iesus fecerat signum, dicebant: Hic est vere propheta ille qui venturus est in mundum.</p>	<p>Porro qui saturati fuerant, quum non ignorarent non repertos fuisse nisi quinque panes eosque hordeaceos et duos pisces, iamque viderent tantum cophinorum superesse, coeperunt magnifice praedicare de Iesu, dicentes: Hic est vere propheta ille, iam diu exspectatus, qui venturus erat in mundum.? Hoc est plebis ingenium, citius sentit ventris, quam mentis beneficium. Viderant maiora miracula, nec tamen vnquam tam magnificum elogium illi tribuerunt. Saturitas hanc vocem extorquere potuit.</p> <p>Now those who had eaten their fill knew that five loaves, barley loaves at that, and two fish had been found, and they saw how many basketfuls were left over. So they began to sound the praises of Jesus, saying This is truly the long-expected prophet who was to come into the world. It is typical of the common people that they are more aware of benefits to belly than to brain. They had seen greater</p>	<p>Proinde homines illi tantum & miraculum & beneficium in semetipsis experti, merito magnam inde conceperunt de Christo signi auctoritatem, quam & verbo testabantur, dicentes: Vere hic est ille Propheta magnus & insignis in lege promissus, & tanto desiderio hactenus nobis expectatus, vt qui venturus esset, & a Deo mittendus in mundum, ad salutem populi</p>

		miracles, but they had never rendered him such splendid praise; it was full stomachs that wrung out this language.	
15 Iesus ergo cum cognouisset quia venturi essent ut raperent eum et facerent eum regem fugit iterum in montem ipse solus	15 Iesus ergo quum cognouisset quod venturi essent, ac rapturi ipsum vt facerent ipsum regem, secessit iterum in montem ipse solus.	<p>iamque vt erant rudes adhuc et crassi, Messiam in hoc expectantes vt regnum mundanum sibi vindicaret, consularunt inter sese vt Iesum raperent sibi que regem constituerent, vbertatem rerum, annonae copiam, opes, libertatem caeteraque huius mundi commoda sibi pollicentes, si talis rex contigisset. Iesus autem, qui longe aliud regnum ambiebat quique in hoc venerat vt nos doceret opes, voluptates et gloriam mundi contemnere, non ignarus quid agerent, rursus subdixit sese in montem, vnde pasturus eos descenderat. Subdixit autem sese solus clanculum, sic vt non sentiretur aufugisse. Ad regnum vocantibus furtim subdixit sese, ad crucem rapientibus vltro occurrit, euidens exemplar exhibens his, qui vices ipsius essent gesturi. Non enim potest syncere dispensare sermonem euangelicum, quisquis amat regnum et gloriam apud homines, quae adeo non sunt affectanda pastoribus, vt etiamsi vltro deferantur, fugere oporteat. Non enim conuenit regno coelorum cum regno mundi, non profecto magis quam luci cum tenebris.</p> <p>And now, inexperienced and foolish as they still were, looking for a messiah to claim an earthly kingdom for them, they schemed together to snatch up Jesus and make him their king, promising themselves goods in abundance, plenty of grain, wealth, freedom, and the other comforts of this world if they were lucky enough to have such a king. But Jesus was aiming for quite a different kingdom, and had come to teach us to despise wealth, pleasure, and earthly glory; so, well aware of what they were plotting, he went back up on the hill that he had left to feed them. He slipped away secretly by himself, so that they did not realize he had gone. When they invited him to be king he stole quietly away; when they forced him to the cross he went forward to meet them, setting a clear model before those who would be his vicars. No one who loves power and glory in the eyes of men can be an honest steward of the gospel message; pastors must not only not strive for these things but must even shun them when they are spontaneously offered. For the kingdom of heaven has nothing in common with the kingdom of earth, no more than light has with darkness.</p>	Dominus autem Iesus per diuinitatis suae omniscientiam cognosces, homines illos ex miraculi huius admiratione sic nimio & incomposito erga se feruore affectos, vt animo meditarentur in regem temporalem ipsum sibi constituere, & nisi fuga se ab eis subduceret iam iam illos ad rem properaturos, sic vt etiam reluctantem eum conarentur in regnum subuehere, atque ita rebellare Romanis (quod putarent sub tanto rege non posse non optime agi) rursus in montem se subdixit, vnde ad pascendam turbam descenderat vt aliquantisper ab eis abesset, donec affectus ille immodicus & subitaneus feruor populi, temporis mora deferbuisset, & calor ardetium animorum aliquantulum refrixisset: exemplum nobis imitabile praebens, temporales honores & mundi pompas non tantum non ambire, verum etiam oblatos quo ad licet refugere.
16 ut autem sero factum est descenderunt discipuli eius ad mare	16 At vbi iam vespera esset, descenderunt discipuli eius ad mare:	Discipuli vero quum diu expectassent in monte Dominum iamque vespera appeteret, ne in locis desertis nox occuparet, descendunt ad lacum, vt traicerent in ciuitatem Capernaum, nam ibi domicilium habebat Iesus, sperantes fore, vt vel inter nauigandum occurreret alia nauis, vel in ciuitate eum offenderent.	Cum autem iam adueniret vespera, discipuli ad mare descenderunt ex Domini iussione, qui sic eis constituerat solus in montem ascendens, vt quantotius ipsum trans mare praecederent:

		<p>The disciples waited a long time on the hillside for the Lord. But evening was coming on and they did not want nightfall to overtake them in the wilderness, so they went down to the lake, to cross over to the town of Capernaum, where Jesus made his home. They hoped that he would meet them in another vessel during the crossing, or that they would find him in</p>	
<p>17 et cum ascendissent navim venerunt trans mare in Capharnaum. Et tenebrae iam factae erant et non venerat ad eos Iesus</p>	<p>17 et conscensa nauis, venerunt traiecto mari ad oppidum Capernaum. Jamque tenebrae erant, nec venerat ad eos Iesus.</p>	<p>Quum autem adornarent nauigationem, iam erant tenebrae, nec interim venit ad suos, diu multumque expectatus Iesus, non ignarus quanto sui desiderio cruciarentur discipuli, sed absentia sua magis accendere voluit suorum desiderium simulque docere quantum periculi sit nobis, quantae tenebrae, quanta tempestas immineat huius mundi, quoties a Iesu seiungimur. Atque interim maiori miraculo parabatur argumentum.</p> <p>It was already dark when they were ready to sail; yet though his followers had waited for him long and eagerly, Jesus had not come to them. He knew quite well how the disciples ached with longing for him, but he wanted to fire their longing more by staying away, and also to teach how great our danger is, what darkness and storms of this world threaten us when we are separated from Jesus. And now the material for a greater miracle was being prepared.</p>	<p>sicque conscensa nauis, post periculum & miraculum statim describenda, tandem peruenerunt in ripam oppositam, in ciuitatem Capharnaum, quae sita erat ex opposito loci illius in quo miraculum praedictum Dominus patrauerat, & in qua tum temporis Dominus cum suis morabatur. Cum autem nauim ingressi aliquam diu nauigassent, nox aduenit, & necdum ad eos venit Dominus, in monte solus prolixius oras: atque etiam a proposito diutius a discipulis, ad probandam eorum fidem, abesse volens.</p>
<p>18 mare autem vento magno flante exurgebat</p>	<p>18 Mare autem vento magno flante intumescebat.</p>	<p>Lacus erat ingens, sic vt ab illis mare diceretur, cui nox horrorem addidit, et ne simplex esset periculum, venti vehementes et iidem aduersi magno tumultu concitabant lacum et tamen desiderio magistri sui audent nauigare discipuli.</p> <p>The lake was large enough for them to call it a sea; night made it more threatening, and far from that being the only danger, strong opposing winds were making it very tough. Nonetheless, out of longing for their master, the disciples dared to launch their boat.</p>	<p>Absente autem Domino, tempestas magna satis exorta est eleuabanturque in altum fluctus maris a venti impetu, qui a vehementia sua mare conturbabat, & contrarius existens nauiculam fluctibus ex aduerso occurrentibus quatiebat, ac velut obruebat</p>
<p>19 cum remigassent ergo quasi stadia viginti quinque aut triginta vident Iesum ambulans super mare et proximum navi fieri et timuerunt</p>	<p>19 Quum remigassent ergo ferme stadia viginti quinque aut triginta, vident Iesum ambulans super mare, et appropinquans nauis, ac timuerunt.</p>	<p>Quum igitur procul abessent a littore, iam remigio emensi stadia ferme viginti quinque aut triginta, propeque in summa desperatione versarentur, aderat inexpectatus Dominus Iesus. Vident enim per tenebras pedibus ambulans super undas lacus, perinde quasi solidam terram calcaret, vt se non terrae solum, sed omnium elementorum Dominum declararet. Habet autem etiam in tenebris oculos euangelica charitas, et ibi nox non est, vbi adest Iesus, nec tempestas illic exitialis est, vbi in propinquo est is, qui serenat omnia. Quum autem iam factus esset vicinus nauis Dominus, pauefacti sunt discipuli, suspicantes, quoniam per tenebras non certum perspiciebant, nocturnum esse spectrum, qualia nauigantibus noctu multa conspici credit vulgus.</p>	<p>Cum itaque remigassent illi ad stadia fere viginti quinque aut triginta, multoque & longo labore, ob venti nimiam aduersitatem, parum profecissent, pius Dominus qui laborantibus in tribulatione propius semper adesse consuevit, opportune illis adfuit remigando iam defatigatis: apparuitque eis per tenebras noctis, pedibus mare calcans, ac super maris aquas quasi super terrae solum ambulans. Quem videntes nauis iam proximum fieri, nimia rei nouitate perterriti, timuerunt, existimantes spectrum forsitan esse phantasticum, aut daemonis illusionem, cuiusmodi nonnunquam solent noctis tempore nauigantibus, aut iter conficientibus, apparere.</p>

		<p>When they had rowed out some three or four miles and were far from shore and almost on the point of despair, suddenly our Lord Jesus was with them. They saw him through the darkness, coming on foot over the waves of the lake as if he were treading on solid ground; so he declared himself Lord not only of the earth but of all the elements, Indeed, even in the darkness the gospel love has eyes, and where Jesus is there is no night; no storm is deadly where he who makes all things calm is near at hand. But though the Lord was now close to the ship the disciples were terrified. Because they could not see clearly through the darkness they suspected that he was one of the many nocturnal spectres that are believed to haunt those who sail at night</p>	
20 ille autem dicit eis ego sum nolite timere	20 Ille autem dicit eis: Ego sum, nolite timere.	<p>lesus autem vt voce iam nota ac familiari metum omnem illis adimeret, loquutus est illis: 'Ego sum, nolite timere', significans nullam quamlibet atrocem mundi tempestatem formidandam esse his, quibus adest Dominus Iesus. Adest autem omnibus suis vsque ad finem seculi, qui simplici firmaque fiducia pendent ab ipso.</p> <p>But Jesus wanted to take away all their fear by the familiar sound of his voice, so he said to them, 'It is I; don't be afraid, indicating that those who have Jesus with them need fear no earthly storm, no matter how fierce. And indeed he is present to the end of time to all his followers who depend on him in simple and steadfast faith.</p>	<p>Pius vero Iesus, qui non ad suorum terrorem, sed consolationem veniebat, voce blanda & familiari conturbatos alloquutus est, dices: Ego ipse sum Dominus ac praeceptor vester, ponite superuacaneum hunc animi vestri timorem.</p>
21 voluerunt ergo accipere eum in nauis et statim nauis adfuit terram quam ibant	21 Voluerunt ergo recipere eum in nauim, et ilico nauis appulerat terrae ad quam ibant.	<p>Discipuli vero receptis animis ad magistri vocem cupiebant illum in nauim recipere, nonnihil et illi metuentes, vt erat illorum imbecillis ac vacillans fiducia. Caeterum vt Dominus Iesus demonstraret suis virtute diuina geri totum quod gerebatur nec eam tempestatem casu fuisse sedatam, nauis, quae paulo ante hinc atque hinc procul aberat a littore, subito appulerat terrae, quam petebant. His argumentis miraculum hoc diligenter infixum est animis discipulorum, quorum credulitas omnibus modis erat formanda, confirmandaque.</p> <p>But the disciples, recovering their courage at the sound of their teacher's voice, wanted to get him into the ship; they were still a little frightened for him, weak and wavering as their faith was. But so that our Lord Jesus could show them that the whole episode was taking place by divine power and that the storm had not stopped by accident, the ship, which a moment before had been far from any shore, suddenly was at the port they had been bound for. These proofs fixed the miracle firmly in the minds of the disciples, whose belief had to be shaped and strengthened by every means available.</p>	<p>Quem statim ex voce domestica agnoscentes discipuli, pulso timore, consolatione magna reffecti accurrebant gestientes, velut aduentum ei sibique gratulantes, & voluerunt eum ad se in nauim suscipere: ipsoque ingresso, statim nauis diuino miraculo subito visa est applicuisse terrae, ad quam nauigando pergebant, a qua multum satis Christo ingrediente distabant. Sicque per Christi praesentiam resarcitum est damnum multae & laboriosae nauigationis nocturnae, qua parum profecerant, vt solent omnia Christo praesente damna sarciri. Atque ita in vno hoc facto tria lucent miracula. Primum, in eo quo pedibus mare calcavit: secundum, quod tempestatem subito sedauit: tertium, quod nauim a littore multum adhuc distantem in momento terrae appulit.</p>

<p>22 altera die turba quae stabat trans mare vidit quia nauicula alia non erat ibi, nisi vna: et quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abissent</p>	<p>22 Postera die turba quae stabat trans mare, vt vidit quod nauicula alia non esset ibi, nisi vna illa in quam ingressi fuerant discipuli eius, et quod non introisset cum discipulis suis Iesus in nauiculam, sed soli discipuli eius abissent:</p>	<p>Caeterum ne turbam quidem omnino latuit hoc prodigii. Nam postridie quam haec gesta sunt, turba, quae remanserat in ulteriore ripa lacus, quum vidisset quod illic nulla esset nauicula praeter vnam, qua transmiserant apostoli, quos quum vidissent solucentes a littore, certum habebant cum illis non fuisse nauim ingressum Iesum, sed solos discipulos abisse, mirabantur quonam ille se subduxisset, quod ne mane quidem vsquam appareret, diu multumque desideratus a populo, quem pridie pauerat. Suspicientes autem illum non diutius abfuturum a suis discipulis, qui praecesserant, decreuerunt et ipsi traicere, si forte illum in vltiore ripa possent inuenire.</p> <p>This wonder was not entirely concealed even from the crowd. They had waited on the far side of the lake when they saw that there was no boat there except the one in which the apostles had crossed, and when they saw the apostles casting off, they had been sure that Jesus had not embarked with them and that the disciples were leaving without him. The next day they wondered where he had gotten to, because even that morning he did not appear anywhere, though the people he had fed the day before looked for him long and eagerly. So concluding that he would not be away for very long from his disciples, who had already gone on ahead, they decided to cross too, in hopes that they could find him on the opposite side.</p>	<p>Postridie vero eius diei quo turbas pauerat Dominus, turba quae in loco illo vbi patratum erat miraculum trans mare ex opposito ciuitatis Capharnaum adhuc perstabat, coepit aduertere & secum perpendere, quod pridie ibi non fuisset nauis alia, praeter illam quam conscenderant discipuli: & certo sciebant, Dominum Iesum hanc nauim non conscendisse cum suis discipulis, sed solos eos fuisse nauim ingressos: propter quod, existimauerant adhuc in monte quem ascenderat agere Dominum, nihil suspicientes de miraculo ambulationis super mare.</p>
<p>23 aliae vero supervenerunt naves a Tiberiade iuxta locum vbi manducaverant panem gratias agentes Deo</p>	<p>23 aliae vera supervenerunt nauiculae a Tiberiade iuxta locum vbi comederant panem, posteaquam gratias egisset dominus.</p>	<p>Iam autem aderant illic naues aliquot, quae venerant, non a Capernaum, sed a Tiberiade, quae ciuitas et ipsa littoralis, haud procul aberat ab eo loco, vbi pasti fuerant quinque panibus hordeaceis, et affatim saturati gratias egerant Deo, qui talem prophetam misisset populo suo.</p> <p>There were already some ships there, not from Capernaum but from Tiberias, a coastal town not far from the place where they had been fed to the full on five barley loaves and thus sated had thanked God for sending such a prophet to his people.</p>	<p>Interim tamen aliae supervenerant naues a Tyberide ciuitate vicina (vt erat continuus aduentantium ad Iesum confluxus) applicantes ad locum illum in quo Dominum inuenire existimauerant, videlicet vbi pridie a Domino pastae fuerant turbae, & manducaverant panem, gratiarum actionem Deo patri & Christo filio eius persoluentes, pro tam opportuno accepto beneficio, & viso tam insigni atque iucundo miraculo</p>
<p>24 cum ergo vidisset turba quia Iesus non esset ibi neque discipuli eius ascenderunt in nauiculas et venerunt Capharnaum quaerentes Iesum</p>	<p>24 Quum ergo vidisset turba, quod Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt et ipsi in nauiculas, et venerunt Capernaum, quaerentes Iesum:</p>	<p>Quum igitur hae naues adessent ad turbam traiciendam, nec Iesus multum quaesitus vsquam inueniretur, conscensis nauigiis traiecerunt Capernaum, ibi quaesituri Iesum, quod illic haberet domicilium, et quod scirent apostolos eo traiecisse.</p> <p>Since these ships were available to take them across and Jesus, though much looked for, was nowhere to be found, they embarked and went over to Capernaum to look for him there, because he had a home in the town and they knew that the apostles had gone there.</p>	<p>Turba, inquam, ista quae adhuc in loco illo praestolas Iesum perstabat, cum ex praedictis indiciis tandem aduertisset, inde eum abscessisse, & nusquam inueniri, neque quequam discipulorum eius illic remansisse, facile suspicientes quod discipulos fuisset ipse quocumque tandem modo aut via sequutus, quos viderant versus Capharnaum nauigasse, non ferentes abesse a Iesu, conscensis nauibus illis quae supervenerant, transnauigauerunt in oppositam ripam, & peruenerunt Capharnaum, quo prior cum suis appulerat Dominus: statimque eum cuius gratia venerant quaesierunt</p>
<p>25 et cum inuenissent eum</p>	<p>25 et quum inuenissent eum</p>	<p>Hic vbi repertus esset Iesus viderentque illum traiecisse lacum, quum scirent nullam fuisse nauem, qua potuerit traicere,</p>	<p>Et cum eum trans mare in Capharnaum (quae sita erat in littore, ex opposito loci illius vbi miraculum factum fuerat) inuenissent,</p>

<p>trans mare dixerunt ei rabbi quando huc venisti?</p>	<p>trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc venisti?</p>	<p>demirantes quo pacto transisset lacum, rogant eum: Magister, quando huc venisti? cupientes ex ipso tempore colligere, quomodo transisset. Suspiciabantur enim et hic rem miraculo peractam, quemadmodum pridie pauerat immensam multitudinem. Iam autem ardor ille superioris diei refrixerat, quo conabantur illum vel inuitum ad regnum rapere.</p> <p>When they found Jesus in that very place and saw that he had crossed the lake though there was no ship in which he could have done so, wondering how he had come over, they asked him, Teacher, when did you get here?' wanting to calculate from the time how he had crossed. For they suspected that some miracle had taken place here too, just as the day before he had fed a huge crowd.³³ But yesterday's enthusiasm to make him king whether he wanted to be or not had by now cooled off.³⁴</p>	<p>ignorantes quonam modo peruenisse illuc Dominus, aut lacum traiecisset, interrogauerunt eum, dicentes: Magister quando aut quomodo huc venire potuisti? Nos enim te praestolabamur, & abscessisse ignorabamus, quoniam vnica erat illo in loco nauicula, quam sine te discipuli soli conscenderant.</p>
<p>26 respondit eis Iesus et dixit amen amen dico vobis quaeritis me non quia vidistis signa sed quia manducastis ex panibus et saturati estis</p>	<p>26 Respondit eis Iesus, et dixit: Amen amen dico vobis, quaeritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis de panibus, et saturati estis.</p>	<p>Iesus autem ne videretur ostentare virtutem suam, ad ea nihil respondet, vt miraculum maiore cum fide discerent ex discipulis, et ex compertis argumentis. Caeterum affectum multitudinis, non solum inconstantem, sed etiam crassum minime que dignum euangelica doctrina, corrigit obiurgatione seuera, quod quum maiora vidissent miracula, diuinam virtutem arguentia, tamen magis illos commoueret saturitas vnus conuiuii, quam aeternae salutis desiderium, plurisque facerent corporis pabulum, quo rei paulo post periturae, subinde et ad tempus succurritur, ac non multo magis esurirent illum cibum, sine quo perit in aeternum anima. Deinde quod de se tam crasse sentirent, vt existimarent ipsum in hoc aedere miracula, quo mundanum regnum pro merito reciperet a tumultuaria multitudine, qui non in aliud pro temporis ratione miraculis aliquot specimen praebuit diuinae virtutis suae, quam vt per haec quae sensibus corporeis perspiciebantur, fidem conciliaret suae doctrinae, quae ea pollicebatur, quae sensibus corporeis percipi non poterant, et hac ratione rudes adhuc et imbecilles, gradibus quibusdam ad sublimiora subueheret. Quemadmodum fidus praeceptor optaret, si fieri posset, discipulum illico capacem esse totius quanquam qui docet, non sine taedio sumit operam in tradendis elementis, tamen hoc taedium spe profectus deuorat, modis omnibus adnitens, vt quam minimum temporis in crassioribus illis conteratur. Iesus itaque vt hic quoque suam declararet diuinitatem, quod non ignoraret illorum cogitationes, quum videret turbam ad se rursus confluere, similibus miraculis inhiantem, quae ventrem explerent potius, quam mentem erudirent, ex occasione cibi semel praebiti, docet qui cibus illis potissimum sit expetendus. Loquutus est autem in hanc sententiam: Profecto verum est, inquit, hoc quod dicam. Appellatis me magistrum, non quod auidi sitis meae doctrinae, quae tota spiritualis est, sed quod humana leuiaque commoda venemini, quae vobis pluris sunt quam ea quae sunt longe potiora.</p>	<p>Dominus autem Iesus, adhuc illos in animo voluere sciens hesternum propositum, de se in regem constituendo (quod sane propositum non ex vera fide & dilectione erga Deum procedebat, sed magis ex amore proprio quod sperarent sub tali ac tanto rege sibi omnia foeliciter successura, ac in bonis omnibus temporalibus se per illum abundaturos) ad euellendam ex eorum animis hanc malam proprii amoris radicem, & verae fidei pietatem inserendam, dure satis per modum increpantis eos alloquutus est dicens: Hoc ego certo noui, & cum veritatis protestatione vobis affirmo, quod nunc me prosequuti estis & quaeritis, non ex vera radice pietatis proficisci: sed tantum ob vestrum proprium commodum, & commodum corporis non animae. Videlicet ob hoc nunc me tam studiose (vt videmini) quaeritis, non quia miracula vidistis diuinam in me virtutem attestantia: hoc est, non quod ex miraculis istis vera fide & dilectione erga Deum sitis affecti. Nam & alias plura feci miracula, nuquam tamen sic me quaesistis regem facere. Sed propter beneficium temporale quod pridie accepistis, ideo me prosequimini, & vano conceptu regem me facere constituitis, vobis & ventri vestro consulentes: sperantes nimirum per me in temporalibus bonis omnibus consequi abundantiam & prosperitatem. Non est autem hoc verum pietatis studium, ad quod vos adducere cupio.</p>

Et nunc audis studiis me quaeritis, non perinde ob signa, quae vos ad sublimiora prouocare debuerant, sed hesternae saturitas vos magis commouet quam admiratio diuinae virtutis, ac rem magnam existimatis, si quis vobis corporalem cibum gratis suppeditet. Non magnum est corpus hoc et alioqui persitutum pascere, nec deerit cibus inhiantibus euangelicae doctrinae.

Not wanting to seem to be making a show of his power, Jesus did not reply, so they would learn of the miracle more convincingly from the disciples and from the evidence they discovered themselves. But he sharply rebuked³⁵ the temper of the crowd, not only fickle, but stupid, and not at all worthy of the gospel teaching. He reproved them because even though they had seen greater miracles that proved his divine power, they were more moved by being fed at one meal than by desire for eternal salvation; because they valued the body's food too highly, by which ³⁶ support is provided repeatedly and only for a little while to a thing that will soon die, and were not hungering much more for the food without which the soul perishes forever; and also because they had such a foolish conception of him that they thought he was performing miracles just to be rewarded by a rabble with an earthly kingdom. Yet in fact he had provided proof of his divine power with several carefully chosen miracles only in order to win through the evidence of the body's senses credence for his teaching, which promised things the senses could not perceive, and in this way to bring the weak and untrained step by step to higher things. Just so a good teacher would wish his student, if it were possible, to grasp the whole of the subject-matter at once; but as it is he shapes and moulds the unschooled mind in basic steps until he has brought it along to a complete knowledge of the subject and there is no longer need for beginners' lessons. And though the teacher undertakes the task of elementary instruction with some distaste, he chokes it back in the hope of progress, making every effort to waste as little time as possible on that dull stuff. ³⁷ Now Jesus wanted to declare his divinity here too, in knowing what they were thinking, so when he saw the crowd streaming towards him again, eager for more miracles that would fill their bellies rather than train their minds, he used the opportunity of the food once offered to them to teach them what food they should seek most of all. He spoke to this effect: What I have to say is most certainly true. You call me Teacher, not because you are eager for my teaching, which is entirely spiritual, but because you chase after trivial human pleasures, which are worth more to you than things that are far more important. Now you are avidly seeking me out, but not on account of the miracles that were supposed to call you to higher

		<p>matters; yesterday's feast excites you more than wonder at divine power, and you think it a great thing if someone supplies you with food for your bodies at no charge. It is no great thing to feed these bodies, bound in any case to die; but food will never fail those who hunger for the gospel teaching.</p>	
<p>27 operamini, non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam aeternam quem Filius hominis dabit vobis. Hunc enim Pater signavit Deus</p>	<p>27 Operemini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam aeternam, quem filius hominis dabit vobis: hunc enim pater consignavit deus.</p>	<p>Quin omnem curam convertite ad eum cibum parandum, qui sumptus non perii concoctione, nec corporis vitam ad tempus breve prorogat, quemadmodum cibus panum mox recurrente fame, sed permanet in homine, spirituali pabulo vegetans animam, tribuens illi vitam aeternam. Hunc panem tam eximium dabit vobis Filius hominis, si viderit vos huius appetentes ac famelicos. Siquidem hunc hominis Filium, Deus volens humano generi largiri salutem aeternam, in hoc peculiariter consignavit, ius illi tribuens et miraculis illi concilians auctoritatem, ut spiritualem cibum impartiat omnibus avidis aeternae vitae. Non enim in hoc venit in mundum, ut vel sibi paret honorem huius seculi, vel alios huius mundi commodis beet, sed illud magis agit negotium, ut homines a sordidis curis euehat ad curam rerum coelestium.</p> <p>So turn your every effort to getting the food that once eaten is not destroyed in digestion,³⁸ and does not, like ordinary bread, prolong the body's life for a short time only to have hunger soon return; instead it remains in the person, quickening the soul with spiritual nourishment and giving it eternal life. The Son of man will give you this most excellent bread if he sees you striving and hungering for it. In fact God has wished to bestow eternal salvation on the human race, and has appointed the Son of man for this very purpose, giving him the authority and winning your respect for him by miracles, so that he can bestow spiritual food on all those hungry for eternal life. For he did not come into the world to gain temporal glory for himself or to enrich others with benefactions of this kind; rather, his business is to lift people out of their base cares to care for the divine.'</p>	<p>Super omnia enim laborare & anniti vos oportet, ut cibum acquiratis, non istum corporeum & temporalem, qui nobis est eum brutis animantibus communis & facile tam malis quam bonis acquiritur, quique consumptus in secessum emittitur, sed cibum animae verum & incorruptibilem, qui animam in vita pascit aeterna, sic ut nunquam esuriat aut deficiat: a quem profecto verum animae cibum ego vobis sum daturus, si excusso somnio temporalis cibi & abundantiae, ex animo eum a me postulaveritis. Me enim filium hominis in tempore de virgine natum, pater caelestis signavit, & quasi sigillo confirmavit, testimoniisque firmissimis & irrefragabilibus declaravit & declarabit amplius, illum esse qui hominibus cibum verum vitae aeternae debeam largiri, a quo verus animae cibum debeat expectari. Signavit etiam me pater vntione & segregatione peculiari prae caeteris omnibus filiis hominum, quem etiam ab aeterno ut characterem suum & imaginem quasi in identitate substantiae gignendo signavit.</p>
<p>28 dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus ut operemur opera Dei?</p>	<p>28 Dixerunt ergo ad eum: Quid facimus, ut operemur opera dei?</p>	<p>Haec rudis turba quum non intelligeret ac ne animaduerteret quidem tota intenta ventris negotio, respondit hunc in modum: Quoniam admones nos ut operemur cibum quendam qui maneat in nobis adferens vitam aeternam, quid igitur faciemus ut operemur ea, quae Deo digna sunt, et vitam promereamur aeternam, quorum gratia te dicis venisse in mundum:</p> <p>The ignorant crowd did not understand this, and, entirely bent on their belly's business, were not even paying attention.³⁹ They answered, 'You advise us to work for a sort of food that will stay in us and give us eternal life; what shall we do, then, to perform</p>	<p>Audientes vero turbae ita dure sibi loquentem Dominum, non statim quidem in contumeliam prorumpunt: ex parte tamen aliqua, amarum animum & nonnihil offensum produnt, dum quasi indignantes interrogant. Quid tu ultra a nobis exigis, aut quid faciemus, ut iuxta tuum consilium operemur quae Deo sunt grata & vitam conferant aeternam? Nonne iam satis nos fecimus, qui legem servamus, atque insuper te tanto affectu quaerimus, & terra marique sectamur?</p>

		things worthy of God and to earn this eternal life, since you say you came into the world for our sake?'	
29 respondit Iesus et dixit eis hoc est opus Dei vt credatis in eum quem misit ille	29 Respondit Iesus, et dixit eis: Hoc est opus dei, vt credatis in eum quem misit ille.	<p>Iesus nihil offensus tam crasso responso, perguit eos paulatim euocare ad perfectiora: Si quaeritis, inquit, quod sit opus, quo demereamini Deum, qui Spiritus est, et spiritualibus delectatur, non est immolatio victimarum, non obseruatio sabbati, non lotiones, non ciborum delectus, non vestitus religio, non caetera quae corporalibus constant ceremoniis, sed hoc est opus, quod a vobis flagitat Deus, vt credatis Filio suo, quem ille misit, et per quem vobis loquitur, ne plane ingratis, vel indignis potius, vitam aeternam vobis largiri videatur.</p> <p>Jesus was not at all offended at the foolishness of this answer, and proceeded to draw them gradually toward a fuller understanding. 'You are asking, he said, 'what things you can do to oblige God, who is spirit and who delights in things of the spirit; it is not sacrificing victims, or observing the Sabbath, or ritual bathing, or dietary restrictions, or wearing special clothing, or the other things that make up outward ceremonial. 40 What God requires you to do is to believe in his Son, whom he sent and through whom he speaks to you, lest it appear that he is bestowing eternal life on clearly ungrateful, or rather unworthy, people.'</p>	Dominus autem verae pietatis radicem eis volens demonstrare, paucis verbis sic illis respondit: Inter omnia opera quibus Deum vobis demereri possitis, & Deo grati fieri, hoc est praecipuum & primum, ex quo pendent caetera omnia, vt vera recta & sincera fide illi adhaereatis eumque super omnia diligatis, quem ipse misit in mundum: vt vos ipsos diligere & quae vestra sunt quaerere desinentes, totum affectum cordis vestri, in me transferatis, me super omnia diligentes, & meam doctrinam ad quam docendam a Patre sum missus, super omnia mundi bona requiratis. Vnicum hoc opus internum radix est totius Euangelicae pietatis, ex qua quodcunque opus processerit Deo gratum erit, quicquid autem inde non nascitur, gratum Deo non erit, neque vitae aeternae meritorium. Propter hoc scilicet vos nunc arguo, quia radicem istam verae pietatis in vobis non inuenio.
30 dixerunt ergo ei. Quod ergo tu facis signum vt videamus et credamus tibi quid operaris	30 Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis signum, vt videamus et credamus tibi? Quid operaris?	<p>Ad haec turba, quae sibi ex obseruatione legis Mosaicae mirificam quandam religionem vindicabat, iam non crasse solum, sed et ingrate atque impie respondit: Si tibi, inquit, vindicas peculiarem auctoritatem supra maiores nostros, quorum auctoritatem hactenus sequuti sumus, praebe specimen ac documentum auctoritatis a Deo traditae, vt eo conspecto credamus non verbis tuis, sed factis. Neque enim aequum est, vt sine prodigio credamus tibi verbis auctoritatem istam arroganti. Neque patribus nostris temere credidisset, nisi signo coelitus aedito nobis auctoritatis diuinae fecissent fidem.</p> <p>At this the crowd, which credited itself with an exceptional degree of devoutness because of its strict observance of the law of Moses, made a reply that was not just foolish but displeasing and even sinful: 'If you lay claim,' they said, 'to a special authority above and beyond that of our forefathers which we have followed till now, show us an example and proof of this God-given authority, so we can see it and believe in your actions, not your words. It is not fair to expect us to believe in your mere assertion of authority without some sign. We would not have rashly believed in our forefathers if they had not created confidence in their divine authority by means of a sign from heaven.</p>	His vero auditis, apertius iram suam prodere incipiunt, & quales ante fuerint, nunc satis demonstrant, dum verbis quasi exprobratoriis eum eo expostulant, dicentes. Si vis vt tibi & in te credamus, ostende ergo nobis signum aliquod sufficiens & efficax, quod nos de veritate missionis tuae a Patre certos reddat. Non enim videtur rationabile, vt tibi credamus, nisi signo aliquo efficaci nobis comprobes, te vere a Deo missum esse. Hactenus vero nihil tale ostendisti, quod ad faciendam nobis fidem videatur sufficere
31 patres nostri manducaverunt manna in deserto	31 Patres nostri manducaverunt manna in deserto,	Sub duce Mose maiores nostri comederunt manna in deserto. Hic nimirum erat panis Dei, et panis coelestis, qui non putrescebat, quemadmodum scriptum est in psalmis: Panem coeli dedit eis ad	Nam si forte signum hesternum velis adducere de pastu multorum milium, exiguum & tenue videtur istud miraculum, si cum eo conferatur quod olim patribus nostris per Moysen fuit a Deo

<p>sicut scriptum est panem de caelo dedit eis manducare</p>	<p>sicut scriptum est: Panem de coelo dedit eis ad edendum.</p>	<p>vescendum. Hoc igitur ostento tanto commotus populus, obtemperavit Mosi: Tu si quid potes simile, aut etiam maius, credemus et tibi.</p> <p>When Moses led our people, our forefathers ate manna in the wilderness. This was really the bread of God, and heavenly bread that did not spoil, as it is written in the Psalms: he gave them bread of heaven to eat. So the people, deeply moved by such a miraculous sign, obeyed Moses. If you can do something like that, or even better, we will believe in you too.'</p>	<p>exhibitum: quando patres nostri olim sub Moyse in deserto manna comederunt, panem sibi de coelo datum, iuxta testimonium scripturae dicentis in Psalmis. Filiis Israel egressis de Aegypto Deus panem misit coelestem, non ex terra eductum, sed de coelo aereo in modum roris super terram demissum, quo pane annos totos quadraginta eosdem aluit in deserto. Hoc sane miraculum longe maius videtur eo quod ex te heri vidimus, & absque vlla comparatione praecellentius. Sic illi aperte suam prodentes ingratitude, gloriosissimum illud Christi miraculum simul & beneficium, attenuant, & comparatione iniqua velut nihili faciunt.</p>
<p>32 dixit ergo eis Iesus. Amen amen dico vobis non Moyses dedit vobis panem de caelo sed Pater meus dat vobis panem de caelo verum</p>	<p>32 Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis illum panem de coelo, sed pater meus dat vobis panem de caelo verum.</p>	<p>Nec haec tam crassa, tam ingrata, tam impia populi responsio, Iesu mansuetudinem defatigavit ab alliciendis illis ad cognitionem rerum spiritualium. Primum ostentum efflagitant, quasi prius nullum vidissent miraculum, nec quoduis miraculum recipiunt, sed ceu praeerentes illi praescribunt, cuius generis signum sibi velint aedi; denique ex tam multis, quae priscis Hebraeis exhibita leguntur, illud potissimum eligunt, quod ad pastum facit, vsque adeo de ventre solliciti sunt. Iesus igitur dissimulans plebis ruditatem, sic paulatim ad sensum rerum spiritualium adducit: Si Mosi, inquit, ideo grauis est apud vos autoritas, quod manna vobis de coelo dederit atque eum cibum vt coelestem suspicitis, quod e coelo venerit, Deo potius haec debetur gratia, unde manna fluxit, et cui debetur omnium miraculorum gloria. Neque enim Moyses hoc ex se praestare poterat, qui nihil aliud erat, quam Dei minister. Nec ille panis, tametsi coeli panis dictus est Psalmographo, vere panis erat coelestis. Neque enim e coelo venerat, sed ex aere depluebat, quemadmodum aues in aere viuentes coeli dicuntur, sed panis vere coelestis imaginem duntaxat habebat. Quemadmodum autem carnali populo Deus per Mosen famulum suum terrenum, panem dabat corporalem, ita nunc Pater meus spirituali populo per Filium suum coelestem largitur vobis panem illum vere profectum e coelis, nec corpora modo satiat ad tempus, sed eis qui sumpserint, donat animorum immortalitatem.</p> <p>Foolish, displeasing, and sinful as it was, the people's reply still did not weary Jesus' gentle patience in drawing them towards the knowledge of spiritual truths. First they demanded a sign, as if they had seen no earlier miracle; and they did not accept just any miracle, but as if dictating to him they instructed him about what kind of a sign they wanted. Further, of all the signs that are recorded as being given to the ancient Hebrews, they chose the very one that has to do with feeding, so worried were they about their bellies. Jesus overlooked the people's ignorance and led them slowly to an awareness of spiritual matters in this way: 'If Moses, he said,</p>	<p>Contra quorum improbitatem, ex aduerso Dominus Iesus illud per Moysen olim exhibitum attenuat: & quanta per se pater fecisset, non vni populo, sed toti mundo, enuiciat, dicens: In veritate dico vobis, non Moyses (vt vos dicitis) panem vestris patribus dedit de coelo: quoniam non ipse miraculi illius author erat, sed minister tatum & nuntius: deinde non de patris sinu imo nec de empyreo coelo cibus ille descendebat, quem dabat Moyses, sed tantum ex aere, vbi diuina virtute formabatur: nec denique verus panis erat ille, sed tantum figuratiuus. Nunc vero in hoc tempore gratiae, Deus pater meus, ipse vobis per semetipsum mittit & donat me panem verum, cuius manna illud vmbra & figura tantum erat: & hunc panem vere de coelo mittit, de summa altitudine coelorum, de proprio sinu suo in quo ab aeterno quiescit.</p>

		<p>'carries great weight with you because he gave you manna from heaven, and you regard that food as heavenly because it came from heaven, you owe your thanks to God, who was the source of the manna and to whom is owed the glory of every miracle. Moses could not have done this by himself; he was no more than the servant of God. And that bread was not truly heavenly bread, though the Psalmist called it bread of heaven. It did not come from heaven; it rained down from out of the air, and only had the appearance of the truly heavenly bread. In the same way we speak of birds, which live in the skies, as being of heaven. But just as God through his earthly servant Moses gave bread for the body to an unspiritual people, so now my Father through his heavenly Son bestows on you, his spiritual people, the bread that truly comes from heaven. It not only satisfies your bodies for a time; it gives to those who eat it immortality of soul.</p>	
<p>33 panis enim verus est qui de caelo descendit et dat vitam mundo</p>	<p>33 Panis enim dei est qui de coelo descendit, et dat vitam mundo.</p>	<p>Panis ille corporeus erat, et corporibus duntaxat ad tempus vitam proferebat, nec hoc quicquid erat beneficii, profuit, nisi vnico populo. Verum hic panis de quo loquor, nec est corporeus, nec ex aere depluit, sed ab ipso Deo proficiscitur, et tam efficax est, vt det vitam, nec corporalem, sed animarum, nec vni populo, sed toti mundo. Quod si vos mouet autor, pro Mose, quo gloriamini, Deum habetis, huius muneris autorem, pro famulo Dei, Filium habetis Dei. Si munus spectatis, tantum interest, quantum inter corpus et animam, quantum inter vitam hanc breui desituram et vitam in coelis perennem.</p> <p>Moses' bread was physical bread, and it supplied life to your physical selves only for a time, and it did this lesser service only to a single people. But the bread I am talking about is not physical, and it does not rain down from the air, but comes from God himself, and it is so effective that it gives life not to the body but to the soul, and not to one people but to the whole world. But if authority is what moves you, instead of Moses, in whom you take such pride, you have God as the author of this gift. Instead of the servant of God, you have the Son of God. If you consider the gift, there is as much difference between Moses' gift and mine as between body and soul or as between this brief mortal life and life everlasting in heaven.'</p>	<p>Verus etenim panis ille est, qui a Deo patre in hunc mundum ab hoc missus est, vt panis verum & perfectum officium operetur, nimirum vt vitam veram & perfectam det toti mundo. Cum enim panis officium pascendi ac nutriendi habeat, illum constat esse verum panem, qui vere pascit vitamque praebet toti homini, & ita sustentat, vt numquam deficiat, multo melius quam esca crassa & corruptibilis: quae videtur quidem ad tempus carnem pascere, vitamque ei seruare, sed diu id facere non valet: animam vero ipsam nullo modo valet nutrire.</p>
<p>34 dixerunt ergo ad eum Domine semper da nobis panem hunc</p>	<p>34 Dixerunt ergo ad eum: Domine, semper da nobis panem istum.</p>	<p>His auditis Iudaei ne sic quidem eriguntur ad amorem rerum coelestium, sed adhuc ventris negocium somniantes: Domine, inquiunt, semper da nobis panem hunc. Saturitatem amabant, potius quam salutem, et saturatorem requirebant, potius quam seruatorem.</p> <p>Even in spite of hearing this the Jews were not roused to love of divine things; still dreaming about the belly's business</p>	<p>Quibus illi auditis de tam commodo & salutari pane, non intelligentes, mysterium verborum Christi, corporalis cibi desiderio iterum intenti. Domine, inquiunt, panem istum quem tantopere commedas, semper da nobis, tu nobis illum semper ministra, & nos te sequemur per omnia. In quem modum, mulier quoque Samaritana Christum audiens de aqua saliente in vitam</p>

		they said, Lord, give us this bread always! They loved satiety better than salvation, and they looked for a sater rather than a saviour.	aeternam verba facientem, postulabat aquam illam sibi semper adesse, ne sitiret amplius.
35 Dixit autem eis Jesus: Ego sum panis vitae : qui venit ad me, non esuriet, et qui credit in me, non sitiet in aeternum.	35 Dixit autem eis Iesus: Ego sum panis ille vitae. Qui venit ad me, non esuriet: et qui credit in me, non sitiet vnquam.	<p>Iesus igitur vt excuteret illis somnium cibi corporalis, apertius eis explicat se non loqui de pane qui dentibus manditur et per gulam in stomachum traiectus corporis famem ad tempus sedat, sed de pane coelesti, qui est sermo diuinus, aitque: Ego sum panis ille, vitae largitor aeternae. Qui hunc esuriens ad me venerit eumque in animae viscera per fidem traiecerit, non esuriet rursus recurrente post saturitatem famis molestia, sed permanebit in eo qui sumsit vsque in vitam aeternam, et sermo meus fontem habet aquae spiritualis, quae per fidem hauritur animo, non corpore. Itaque qui credit in me, non solum non esuriet, verum ne sitiet quidem in aeternum.</p> <p>So in order to shake the dream of physical food from them, Jesus explained more openly that he was not talking about bread that is chewed with the teeth, passes through the throat into the stomach, and soothes the body's hunger for a time; he meant heavenly bread, which is the divine word. He said, I am that bread, the bestower of eternal life. Whoever hungers for this and comes to me, and lets it pass by faith into the bowels of his soul will not hunger again when nagging emptiness after satiety returns; but it will remain in him who has eaten it even to eternal life. And my words contain the source of spiritual water, which is drunk by the soul, not the body, through faith. And so whoever believes in me not only will not hunger but will not even thirst for evermore.</p>	<p>Iesus autem volens ei temporalis cibi somnium excutere, atque ad spiritualem intellectum eos transferre, ita eis respondit, apertius explicans quae prius dixerat obscurius. Ego (inquit) panis ille sum verus, quem dixi missum a patre, quique vitam veram praestat mundo. Et quisquis per fidem synceram ad me venit, vt panem istum fide maducet, fame no affligetur anima eius: siue (vt cande verbis aliis sententiam eloquar) qui in me credit sitim non patierur animae, nulliusque veri boni egestate affligetur imperpetuum, sed satietate & ebrietate perfruetur aeterna, a statu gratiae transiturus ad statum gloriae, vbi sine fine omnium bonorum est abundantia</p>
36 Sed dixi vobis quia et vidistis me, et non creditis.	36 Sed dixi vobis, quod etiam vidistis me, nec creditis.	<p>Non oris hiatu sumitur hic panis, sed animi credulitate. Haec ideo loquutus sum vobis, vt intelligatis vos vestra culpa perituros, si perstiteritis in incredulitate vestra. Panis hic nulli negatur a Patre et vobis omnium primis oblatus est, sed magis vos tangit panis interituri sollicitudo. Vidistis me maiora praestantem, quam si vos manna pauissem, et feliciora polliceor, et tamen non creditis.</p> <p>This bread is eaten not with an open mouth but with a believing soul. I have told you this so that you understand that your destruction will be your own fault if you persist in your unbelief. The Father denies this bread to no one, and has offered it to you first of all, but anxiousness for mortal bread touches you more. You have seen me performing greater things than if I had fed you on manna, and I am promising still more blessed things, and yet you do not believe.</p>	<p>Sed quomodo alias dixi vobis, ita res habet, nimirum vos ex pane isto vestra culpa fructum non capititis, quoniam videntes me, & signa quae ego operor in nomine patris, verba quoque audientes quae ego loquor ab illo, non vultis ad me venire, & in me credere, ut ex me impleamini bonis, sed infidelitas peruersa vos in egestate vestra retinet. Veruntamen licet vos me repellatis, siue ad me venire recusetis, non ob hoc prorsus erit sine fructu meus in mundum aduentus, neque ob hoc nulli me fide suscipient</p>

<p>37 Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet: et eum qui venit ad me, non ejiciam foras :</p>	<p>37 Omne quod dat mihi pater, ad me veniet: et eum qui venerit ad me non eiicio foras.</p>	<p>Nec tamen ociose miserit Pater hunc panem in mundum, etiam si vos per incredulitatem eum fastidieritis. Non deerunt, quibus hic panis vitam aeternam sit allaturus, etiam si tota Iudaeorum natio Filium reiecerit, ob hoc ipsum et in Deum impia, quod Filium, quem ille ad totius orbis salutem misit, aspernetur. Pater enim meus non solum Iudaeorum, sed et omnium gentium Deus est. Ex me nihil habeo; quicquid autem mihi dederit, cuiuscunque gentis sit, hoc ad me per fidem veniet, etiam si sit a lege Mosaica alienum. Quisquis autem ad me venerit, eum non eiiciam foras, atque vtinam omnes veniant.</p> <p>But the Father did not send this bread into the world in vain, even if you disdain it because of your unbelief. There will be no shortage of those to whom the bread will bring eternal life, even if the entire Jewish nation rejects the Son - a nation on this account sinful even towards God, because they scorn the Son whom he sent for the salvation of the whole world. For my Father is not only the God of the Jews, but of all peoples. I have nothing of myself; but whatever he has given me, of whatever people it is, it will come to me by faith, even if it is foreign to the law of Moses. I will not cast out anyone who comes to me; and I wish that everyone would come.</p>	<p>Omnes enim homines quos ab aeterno secundum praedestinationem atque in tempore secundum stabilem vocationem, electionem & adoptionem, pater mihi dederit, electi mei omnes qui a Deo patre sunt ad vitam praedestinati, ad me venient, in me fide recta credendo, mihi que fideliter adhaerendo: eos vero qui sic ad me venerint ego nequaquam vt morosus dominus vel crudelis tyrannus repella aut auersabor, per contemptum, sed maximi eos faciam, benignissimeque vt pastor bonus & pater benignus excipiam, & magna eis praestabo.</p>
<p>38 quia descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.</p>	<p>38 Quia descendi de coelo, vt faciam non quod ego volo, sed quod vult is qui misit me.</p>	<p>Vult enim Pater quantum in ipso est omnes homines per fidem fieri saluos. Et in hoc ipsum descendi de coelo, non vt faciam quod ipse volo, velut dissentiens a Patre, sed quod vult Pater qui misit me, a cuius voluntate mea voluntas non potest dissidere, quum sit eadem voluntas.</p> <p>For with all his might the Father wants all humankind to be saved by faith. I came down from heaven for this, not to do what I want myself, as if in disagreement with the Father, but to do what the Father who sent me wants; my will cannot differ from his, since it is the same will.</p>	<p>Ad hoc enim ego de caelo a patre missus veni in mundum, non vt propriam meam faciam voluntatem patris voluntati repugnando, sed vt ipsius per omnia paream voluntati: qui me misit in mundum, vt quae vult ille, ego quam studiosissime perficiam.</p>
<p>39 Haec est autem voluntas ejus qui misit me, Patris: ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in novissimo die.</p>	<p>39 Haec est autem voluntas eius qui misit me, patris, ne quid perdam ex omnibus quae dedit mihi, sed resuscitem illa in novissimo die.</p>	<p>Haec est autem voluntas Patris qui misit me, vt quicquid ille mihi per fidem tradiderit, nihil ex eo depereat me seruante, ne quod Pater tradidit ad vitam, mundus rapiat ad mortem. Quod etiam si corpus humanae naturae lege moritur, superest tamen melior hominis pars viuens anima, atque vt rursum totus homo viuat per me, vult et illud Pater, ut corpus quoque defunctum vitae reddam in nouissimo die.</p> <p>'And the will of the Father who sent me is this, that nothing of anything he has given me by faith should be lost, if I save it; and that the world not snatch away for death what the Father has given for life. But even if by the law of human nature the body dies, still the better part of a person, the living soul, survives; and so that the whole person may live again</p>	<p>Vult autem hoc pater meus & sic irreuocabili statuto decreuit, vt ex omnibus, quos mihi ipse ab aeterno secundum praedestinationem, & in tempore secundum electionem donauerit, tanquam praeordinatos ad vitam, ego non abiiciam aut perditione aeterna perire sinam, vel vnum ex eis: imo hoc vult, vt nec secundum corpus pereant electi mei, aut in morte permaneant, sed vt ad vitam resuscitem eos in nouissimo iudicij magni die, vt sic & in corpore & in anima mecum viuant in gloria, qui mihi modo per fidem adhaerent in vita</p>

		through me, the Father also wants me to restore the dead body to life on the last day.	
40 Haec est autem voluntas Patris mei, qui misit me: ut omnis qui videt Filium et credit in eum, habeat vitam aeternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.	40 Haec est autem voluntas eius qui misit me: vt omnis qui videt filium, et credit in eum, habeat vitam aeternam, et ego suscitabo eum in nouissimo die.	<p>Haec est enim voluntas Patris mei, qui misit me, ut per Filium vitam aeternam largiatur omnibus, idque non per legem Mosaicam, sed per fidem euangelicam. Nihil agit Pater, nisi per Filium. Proinde qui non agnoscit Filium, is nec Patrem agnoscit, et qui resistit Filio, resistit et Patri. Pater est inuisibilis, sed videtur in Filio. Quisquis igitur videt Filium, et agnoscit eum, et illius dictis credit, non patietur illum perire Filius, sed etiam si mortuus fuerit corpore, ex voluntate Patris resuscitabit eum in nouissimo die, vt iam totus et anima et corpore viuat vna cum Filio, cui credidit. Hanc potestatem Pater dedit Filio, vt mortuis etiam vitam restituat.</p> <p>For the will of the Father who sent me is this, to bestow eternal life through the Son on all, and not through the law of Moses but through faith in the gospel. The Father does nothing except through the Son. So anyone who does not acknowledge the Son does not acknowledge the Father; and anyone who is against the Son is also against the Father. The Father is invisible, but seen in the Son. So the Son will not allow anyone to die who sees the Son and acknowledges him and believes in his words; but even if he is dead in the body, in accordance with the Father's will the Son will revive him on the last day, so that whole in both soul and body he may live with the Son in whom he has believed. The Father gave to the Son the power to restore life even to the dead.</p>	Iterum repeto, & apertius dico, hanc esse patris qui me in mundum misit voluntatem, cui ego contradicere aut repugnare nec possum nec volo, vt omnis qui me filium Dei, siue corporis siue mentis oculis cognoscit, & fide recta vera dilectione formata in me credit, vitam habeat aeternam: quae modo quidem incipiat in anima per gratiam, ac post consummetur per gloriam. Et non in anima tantum viuet, sed etiam in corpore. Propter hoc enim ego eum in nouissimo magni iudicij die, in consummatione saeculi, ad vitam resuscitabo, vt totus homo in corpore simul & anima vitam extunc accipiat sine fine perennem.
41 Murmurabant ergo Iudaei de illo, quia dixisset: Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi,	41 Murmurabant ergo Iudaei de illo quod dixisset, Ego sum panis ille, qui de coelo descendi.	<p>Haec quum dixisset Iesus, populus, qui hactenus cibi spe ferebat vtcunque sermonem, nunc posteaquam vident ademptam spem pastus corporalis, vertuntur ad calumniam, et quem saturi volebant regem facere, nunc vt humilem contemnunt atque vt arrogantem criminantur, non adhuc quidem palam, sed inter ipsos murmurantes, praesertim de hoc dicto, quod omnium maxime debebant amplecti: Ego sum panis viuus, qui de coelo descendi.' Inhiabant enim cibo corporis, atque hoc dicto sibi videbantur delusi, quum res longe praestantior offerretur, quam illi expectarant. Offendebat autem eos imbecillitas humani corporis, quod tantum cernebant oculis corporeis, quum ex factis dictisque diuinam virtutem perspicere potuissent, si habuissent oculos fidei:</p> <p>When Jesus said this, the people, who had been putting up with his talk thus far out of hope of food, now saw that their hope of physical feeding had been taken away, so they turned abusive. The man whom they wanted to make king when their bellies were full they now scorned as contemptible and accused as presumptuous. They did not yet in fact do so openly, but muttered among themselves,</p>	His vero ex ore Christi auditis, Iudaei crassi & carnales verborum spiritualium minime capaces, aduersus ea quae non intelligebant (vt moris, est animalibus hominibus, blasphemare quaecunque non intelligunt) calumniando murmurabant, ob hoc maxime quod dixisset: Ego sum panis vitae, qui de caelo descendi: dicebantque mussitantes alter ad alterum:

		<p>especially about the remark that they ought to have chiefly embraced: I am the living bread that came down from heaven. For they were eager for bread for the body, and they thought themselves mocked by this remark, though something far more important was being offered than they had expected. The weakness of the human body got in their way, because they only saw with physical eyes, while from the things done and said, they could have perceived divine power, if only they had had the eyes of faith.</p>	
<p>42 et dicebant : Nonne hic est filius Ioseph, cuius nos novimus patrem et matrem? quomodo ergo dicit hic : Quia de caelo descendi?</p>	<p>42 Et dicebant: Nonne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos novimus patrem et matrem? Quomodo ergo dicit hic, De caelo descendi?</p>	<p>Nonne, inquiunt, hic est filius Ioseph fabri, cuius nos etiam de facie cognovimus patrem et matrem, homines humiles et tenues? Porro quum nuper sit hic apud nos natus in terris, homo ex hominibus, quemadmodum nos, qua fronte dicit se descendisse e coelis? Aut quem alium patrem nobis memorat?</p> <p>They said, Isn't this the son of Joseph the carpenter, and don't we know his father and mother by sight, poor and humble people? Really, since he was born here among us on earth not so long ago, a man from men like ourselves, why does he brazenly say that he came down from heaven? Or what other father is he telling us about?</p>	<p>Nonne hic homo filius est hominis abiecti & ignobilis, cui nomen Ioseph, inter nos educatus & ex multo tempore nobis cognitus, cuius nos & patrem & matrem & cognationem omnem probe novimus? Quae igitur ista est tam effrons iactantia, & impudens praesumptio hominis istius, vt iactare ausit, de caelo se descendisse in mundum? Qui enim & patrem & matrem habet in terris, quomodo de caelo venisse aut descendisse credetur?</p>
<p>43 Respondit ergo Iesus, et dixit eis : Nolite murmurare in invicem :</p>	<p>43 Respondit ergo Iesus, et dixit eis: Nolite murmurare inter vos.</p>	<p>Haec illis inter sese mussitantibus, Iesus subinde declarans sese non latere cogitationes hominum, superiorem sermonem explanat, pariter et confirmat, dicens: Non est quod inter vos murmuretis de his quae vobis locutus sum. Ideo sermo meus non haeret animis vestris, quoniam obstat incredulitas. Videntes non videtis, et audientes non auditis, et praesentes estis absentes.</p> <p>While they whispered such things to each other, Jesus made plain that the thoughts of humankind are not concealed from him, and clarified as well as confirmed his earlier words. He said, There is no reason for you to mutter about what I have said to you. My words do not stay fast in your hearts because your unbelief prevents it. Seeing, you do not see, and hearing, you do not hear, and though present, you are absent.</p>	<p>Audiens vero dominus Iesus, inter sese mussitantes, & murmurando huiusmodi proferentes Iudaeos incredulos, ita illis placido vultu respondit, dicens: Cessate, o Iudaei, a murmuratione huiusmodi, quae nihil vobis prodesse poterit: ac postquam oblatam vobis Dei gratia suscipere non placet, ab eius saltem impugnatione desistite, ne cum Deo pugnare videamini. Quod vos modo mihi non creditis, ideo est, quia ad vitam praeordinati non estis, aut quia pater vocatione hac & electione vos non est dignatus</p>
<p>44 nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum; et ego resuscitabo eum in novissimo die.</p>	<p>44 Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum, et ego suscitabo eum in novissimo die.</p>	<p>Quisquis autem ad me venerit, vitam aeternam assequetur, sed fide venitur ad me. Ea non contingit temere, sed Patris afflatu, qui quemadmodum per Filium attrahit ad se mentes hominum, ita secretis inspirationibus fidei trahit ad Filium, vt per vtrunque veniatur ad vtrunque. Non impartit ille tantum munus, nisi volentibus et audis. Quisquis autem promeruerit sua prompta voluntate pioque studio, vt attrahatur a Patre, per me vitam aeternam consequetur. Nam ego mortuum etiam ad vitam, vt dixi, reuocabo, quum venerit ille supremus dies, quo consummabitur piorum felicitas et impiorum exitium. Rem magnam accipit qui mihi credit, sed hoc ipsum debet Patri, sine quo nemo potest</p>	<p>Nemo enim hominum potest ad me venire, per veram in me fidei deuotionem, nisi Pater qui me in mundum misit, illum interius inspirando siue erudiendo ad me adduxerit, & quasi inflectendo cor eius ad me pertraxerit. Quisquis autem sic a Patre ad me attractus fuerit, mihi que per fidem adiunctus, ego eum in novissimo magni iudicij die ad vitam resuscitabo, vt in corpore simul & anima totus homo reuiuiscat in gloriam</p>

		<p>credere. Nec tamen interim excusantur a crimine, qui non credunt, eo quod non fuerunt attracti. Pater enim quod in ipso est, cupit omnes attrahere. Qui non attrahitur, ipse in vitio est, quia se subducit attrahere volenti. Humana discuntur humano studio; haec philosophia coelestis non percipitur, nisi arcanus Patris afflatus reddat illi cor docile.</p> <p>Whoever comes to me will gain eternal life, but the coming to me is by faith. Faith does not happen by chance but by the inspiration of the Father. As through the Son the Father draws human minds to himself, so by the secret inspirations of faith he draws them to the Son, so that the coming to each is through the other. He does not grant so great a gift except to willing and eager people. And whoever has deserved to be drawn by the Father because of his ready will and devout zeal will achieve eternal life through me. For as I said, I will recall even the dead to life when the last day comes, on which the happiness of the devout and the destruction of the wicked shall be perfected. Whoever believes in me receives a great thing, but he owes even this to the Father, without whom no one can believe., Yet those who do not believe are not cleared of the charge on the ground that they were not drawn to belief. For the Father wants without reservation to draw everyone to him. Anyone who is not drawn is himself at fault, because he Withdraws from the one who wants to draw him near. Human matters are learned with human zeal; this heavenly philosophy is not grasped unless the secret inspiration of the Father makes the human heart ready to be taught.</p>	
<p>45 Est scriptum in prophetis : Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audivit a Patre, et didicit, venit ad me.</p>	<p>45 Est scriptum in prophetis, Et erunt omnes docti a deo. Omnis ergo qui audiuit a patre et didicit, venit ad me,</p>	<p>Nimirum hoc est, quod olim etiam fore praedictum est a prophetis: Et erunt omnes a Deo docti." Sed indociles reddunt multos huius mundi cupiditates, quae dum demergunt in haec terrena, non sinunt animum erigi ad coelestia. Donum est Dei, sed vester est conatus. Frustra quis audit corporeis auribus sermones meos, nisi prius intus audiat secretam Patris vocem quae mentem afflat insensibili gratia fidei. Proinde quicumque se praebent idoneos hoc afflatu, hos sic attrahit Pater, et is demum venit adme, qui sic fuerit attractus.</p> <p>This is in fact what the prophets foretold would one day happen: "And they all will be taught by God. "But the lusts of this world make many unable to learn, because while they sink into these earthy matters they do not allow their heart to rise to heavenly things. The gift is God's but the effort is yours. In vain does anyone hear my words with his physical ears, unless he first hears the secret voice of the Father within, the voice that breathes on his mind the imperceptible grace of faith. Then the Father in this way draws all those</p>	<p>In Prophetis variis scriptum legimus, electos & praedestinos ad vitam omnes a Deo doceri, illuminari & erudiri debere, qui solus hominem docet salutarem scientiam veritatis. Humana quippe eruditio nihil, proficit, si non adsit qui intus doceat, trahat & moueat, cooperato, imo praecipuus operator, Deus. Iuxta hoc Prophetarum testimonium dico, quod quisquis a Deo patre interius loquente audiuit & didicit eam quae est de me meaque doctrina veritatem, is mihi se per fidem adiunget: contra vero, qui non a patre docti fuerint, non poterunt ad me venire</p>

		who show themselves fit for this inspiration; and whoever has been drawn at last comes to me.	
46 Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is, qui est a Deo, hic vidit Patrem.	46 non quod patrem viderit quisquam, nisi is qui est a deo, hic vidit patrem.	<p>Deus enim spiritus est, nec auditur, nec videtur, nisi spiritualibus. Et sic vidisse, sic audisse, salus est. Filium multi videbunt et audient suo malo. Quanquam vos gloriamini, Mosi et prophetis conspectum et auditum Deum. Deum vt est, nemo mortalium vidit aut audiit. Hoc soli Filio datum est, qui solus a Deo profectus est, apud quem semper fuit antequam veniret in hunc mundum.</p> <p>For God is spirit, and is not heard or seen except in spiritual ways. To have seen and heard him thus is salvation. Many will see and hear the Son to their own hurt. And yet you boast that God was seen and heard by Moses and the prophets. No mortal has seen or heard God as he really is; this has been granted to the Son alone, who alone has come from God, with whom he was forever before he came into this world.</p>	Neque vero haec dico, quasi corporeis oculis possit Deus videri, aut vt in se est cognoscere: vt ne quis existimet, de sensibili patris praesentia & instructione me loqui. Hoc autem, nempe patrem videre, aut vt in seipso est perfecte cognoscere, mihi est proprium, qui semper sum apud Deum & a Deo: ab aeterno quidem, ex Deo Deus procedens, in tempore autem secundum assumptam hominis formam a patre missus in mundum.
47 Amen, amen dico vobis : qui credit in me, habet vitam aeternam.	47 Amen amen dico vobis, qui confidit mihi, habet vitam aeternam.	<p>Excutite igitur ex animis vestris sordidas curas huius vitae corporalis, adnitentes vt vitam aeternam spiritualium bonorum auiditate consequamini. Excidat vobis panis ille, quo satiantur corpora; appetite panem coelestem, qui vitam largitur aeternam. Is fide sumitur et fides a Deo Patre est impetranda. Illud habete pro indubitato: Quisquis fiduciam habet in me, is iam habet vitam aeternam, quum fontem habeat immortalitatis.</p> <p>So shake off the base cares of this physical life from your souls and strive to achieve eternal life by your eagerness for spiritual goods. Forget the bread that fills your bodies; seek the heavenly bread that bestows eternal life. It is received by faith and faith must be obtained from God the Father. Be very sure of this: whoever has trust in me already has eternal life, since he has the source of immortality.</p>	Vnde illud vobis velut caput negotij cum veritatis protestatione affirmo, quod quisquis fide vera & integra mihi se adiunxerit, tanquam membrum effectus corporis mei, is ex me veram & aeternam assequetur animae corporisque vitam, quae modo initium sumit per gratiam, post consummanda per gloriam.
48 Ego sum panis vitae.	48 Ego sum panis ille vitae.	<p>Ego sum ille panis, qui vitam praestat, non corporalem ac temporariam, sed animae et aeternam. Me quum habeatis praesentem, tamen manna desideratis, ceu rem mirificam.</p> <p>I am the bread that gives life, not temporary life for the body but eternal life for the soul. Though you have me before you, you still want manna, as if it were something wonderful.</p>	Propter quod, iterum dico & aperte profiteor, me esse verum panem vitae, qui animae vitam largior, nullo vnquam tempore inter morituram.
49 Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt.	49 Patres vestri comederunt manna in deserto, et mortui sunt.	Atqui manna, quod ad dies aliquot ederunt vestri maiores in deserto, quanquam e coelo defluerit, vt vos putatis, nihil tamen aliud illis praestitit, quam panis triticeus praestat aut hordeaceus. Ad breue tempus famem corporis pepulit, mox recursuram, ac denuo cibum flagitaturam, non autem praestitit eis immortalitatem. Nam maiores vestri quamlibet felices, quotquot illo manna vescebantur, mortui sunt.	Fateor equidem, patres vestros (iuxta ea quae per vos paulo ante adducta sunt) manna illud corporale olim in deserto perpetuos quadraginta annos manducasse, quod vos permagni facitis. Verum per hunc cibum corporeum, non potuerunt a morte neque corporis ne-que animae seruari. Omnes enim secundum corpus defuncti sunt plerique etiam secundum animam, ob murmurationes & tentationes impiae suae incredulitatis.

		<p>But manna, which your forefathers ate in the desert for some days, though it came down from heaven, as you think, gave them nothing more than wheat or barley bread gives. It dispelled the body's hunger for a little while, though the hunger would soon return and demand food again, but it did not give them immortality. For your forefathers, however happy they were as often as they ate that manna, are dead.</p>	
<p>50 Hic est panis de caelo descendens: ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur.</p>	<p>50 Hic est panis ille de coelo descendens, vt ex ipso edat aliquis, et non moriatur.</p>	<p>Hic panis vere descendit e coelo ac coelestem a Deo vim habet efficiendi vt si quis eo vescatur, totus viuat in aeternum, nec vnquam morti sit obnoxius. Non est igitur necesse vt vllum manna flagitetis e coelo, quum panem habeatis vere coelestem, praesentem ac paratum vobis, qui vitam aeternam largitur, si modo per fidem velitis sumere.</p> <p>My bread has truly come down from heaven, and it has from God the heavenly power to cause anyone who eats it to live entirely and forever and never to be in bondage to death. So it is not necessary to demand manna from heaven when you have the truly heavenly bread are to demand manna trou, the bread that bestows eternal life if onys you are weinato take i by faith.</p>	<p>Ego vero longe alius sum panis, & sine collatione praestator, qui ad hoc de caelo missus sum in mundum, in assumpta hominis forma, vt quisquis in fidei synceritate me manducauerit, me in se traiecerit, seque mihi per fidem counierit, mortem non sentiat, neque animae neque corporis, sic vt in morte corpus permaneat quod ad gloriosam vitam suo tempore resuscitabitur.</p>
<p>51 Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi.</p> <p>52 Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in aeternum: et panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.</p>	<p>51 Ego sum panis viuus qui de coelo descendi.</p> <p>Si quis ederit ex hoc pane, viuat in aeternum. Et panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.</p>	<p>Nam ipse ego sum panis ille vitae immortalis largitor, qui solus de coelo descendi, quem vos, offensi corporis huius infirmitate, nihil aliud esse putatis, quam Ioseph et Mariae filium. Sum enim sermo Dei Patris, cui qui crediderit, vitam habebit immortalem. Si quis hunc panem coelestem traiecerit in animae suae viscera, vegetabitur et adolescet in vitam aeternam. Quod si nondum assequimini spiritualia, quippe carnales, dicam etiam aliquid crassius et affine carni. Panis vitalis est et haec caro quam videtis, quam impendam ac tradam in mortem pro redimenda totius mundi vita. Credite, sumite et viuite. Hoc sermone Dominus Iesus per aenigmata quaedam subaperuit illis mysteria diuinitatis suae, per quam semper fuit apud Patrem Deum, et mortis suae, qua mundum erat liberaturus a mortis tyrannide, postremo mystici corporis, cui nisi quis per fidem insitus fuerit et inhaeserit, sicut palmes inhaeret viti, non habebit in se vitam. Nec ignorabat horum sermonum id temporis nondum esse capaces Iudaeos, sed tamen haec mysteriorum semina condita in animis bonorum, futurum sciebat vt olim enascerentur, et fructum copiosum afferrent.</p> <p>For I myself am the bread that bestows immortal life, I who am the only one to have come down from heaven, though you, hindered by the weakness of this body, think that I am nothing else than the son of Joseph and Mary. For I am the word of God the Father, and whoever believes in me will have immortal life. If anyone lets this heavenly bread pass</p>	<p>Non de alio aliquo loquor, neque de crasso alio & perituro cibo verba facio. Ego, inquam, ego panis sum vitam habens, vitaeque existens in memetipso, & vitam praebere sufficiens omnibus: qui de caelo descendi, de sinu patris veni in mundum, adhuc panem absque personarum acceptione a patre omnibus propositum, si quis manducauerit syncera fidei deuotione, quisquis tandem ille fuerit, ex me veram & aeternam consequetur animae vitam. Non enim poterit non viuere, nec mortem poterit sentire, quisquis mihi qui vera sum vita adhaeserit, & vnum fuerit mecum. Et panis iste quem ego dabo mundo, ipsa est mea vera & viuata caro, quam ego dabo ad viuificandum mundum. Dabo in tempore passionis corpus hoc meum ad supplicia ac mortem perferenda, quibus genus humanum a morte liberabitur aeterna: dabo quoque in sacramenti magnifici institutione, in mortis meae memoriam, corpus meum sub panis specie sumendum fidelibus. vt digne sumentes vitam animae accipiant, & in vita feruentur.</p>

		<p>into the bowels of his soul he will be quickened and will grow strong into eternal life. But if you, being unspiritual, do not yet understand spiritual matters, I will say something simpler and related to the flesh. This flesh that you see is also living bread, which I shall pay and hand over to death to ransom the life of the whole world. Believe, take, and live. With these words our Lord Jesus revealed to them in riddling statements the mystery of his divinity, through which he has always existed with God his Father; and the mystery of his death, by which he would free the world from the tyranny of death; and finally the mystery of his mystical body, for unless a person is grafted and fixed in his body as a slip is fixed in the vine," he will not have life in himself. And Jesus knew quite well that the Jews were not yet at that time capable of understanding these words, but he also knew that once these seeds of the mysteries were planted in the hearts of good people, they would some day sprout and bear plentiful fruit.</p>	
<p>53 Litigabant ergo Iudaei ad invicem, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?</p>	<p>52 Decertabant ergo Iudaei inter se, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem illam suam dare ad edendum?</p>	<p>Quum igitur haec illis absurda dictu viderentur, nec auderent appellare Dominum, orta est inter ipsos opinionum dissensio, aliis aliter atque aliter interpretantibus quod dicebatur. Etenim quemadmodum Nicodemus non capiebat sermonem Iesu de coelesti renascentia, nec Samaritana mulier intelligebat aenigma Iesu de aqua saliente in vitam aeternam, ita crassior populus disceptabat qui fieri posset ut homo daret carnem suam aliis edendam, sic ut ea sufficeret omnibus ad vitam aeternam. Inuitarat enim omnes ad edendum panem coelestem, ac denique dixit carnem suam esse panem. Quomodo vescemur, inquit, hominis viui carne?</p> <p>So because these seemed to them silly things to say and they did not dare to address the Lord, a difference of opinion arose among them, various ones interpreting what was said in various ways. For just as Nicodemus did not grasp Jesus' remarks about heavenly rebirth, and the Samaritan woman did not understand Jesus' puzzling remark about water bubbling up to eternal life, so the still more foolish people argued how it could happen that a human being could give his flesh to be eaten by others so as to be sufficient for everyone for eternal life. He had invited everyone to eat heavenly bread, and then he said that the bread was his flesh. They said, How are we going to eat the flesh of a living person?'</p>	<p>Haec verba mere spiritualia & diuina non intelligentes crassi Iudaei, tumultuari coeperunt & inter sese contendere aduersus ea quae audierant: indignantesque dixerunt alter ad alterum: Quid sibi vult iste hominis huius tam irrationabilis sermo? Quomodo fieri possit, ut iste nobis carnem suam praebeat manducandam? Quis non exhorreat, carnem humanam & maxime viuentem comedere?</p>
<p>54 Dixit ergo eis Iesus: Amen, amen dico vobis: nisi</p>	<p>53 Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico vobis, nisi</p>	<p>Rursum Iesus non ignarus qua de re disceptarent, nondum ostendit qua ratione possit sumi caro vice panis, sed quod illi iudicabant absurdum et fieri non posse, hoc nunc confirmat esse</p>	<p>Audiens vero dominus eorum contentionem & murmura, non ob hoc a veritatis praedicatione desistis, neque blanda & placentia, ut eos in affectu pristini fauoris retineat, loqui curat, sed constanter</p>

<p>manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.</p>	<p>ederitis carnem filii hominis, et biberitis eius sanguinem, non habetis vitam in vobis.</p>	<p>necessarium: Illud, inquit, habetote pro certo, nisi me totum sumpseritis, hoc est, nisi pro pane comederitis carnem filii hominis et pro vino biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.</p> <p>Again well aware what they were arguing about, Jesus did not yet show in what manner flesh could be eaten in place of bread, but he now confirmed that what they thought silly and impossible is necessary. He said, Be sure that unless you consume my whole self, that is, unless you eat the flesh of the Son of man as bread and drink his blood as wine, you will not have life in you.</p>	<p>veritatem eis pergit proponere, dicens: In veritate ego vobis serio & constanter illud affirmo, non esse vobis vllam spem salutis & vitae aeternae consequendae, nisi per manducationem carnis meae, & sanguinis potationem: nisi videlicet in me verum hominem habentem veram carnem & verum sanguinem fide sincera credideritis, quod est fide carnem meam manducare & sanguinem meum bibere: item nisi in sacramento per me ad mundi vitam instituendo, vbi tempus & opportunitas postulabit, meam veram carnem & verum meum sanguinem sub sacramentalibus speciebus digne sumere satageritis, tanquam verum animae cibum & potum, quicumque eius capaces estis.</p>
<p>55 Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam: et ego resuscitabo eum in novissimo die.</p>	<p>54 Qui edit meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam: et ego suscitabo eum in nouissimo die.</p>	<p>Contra, quisquis edit carnem meam ac bibit sanguinem meum, habet ex esu potuque vitam aeternam. Nec solum viuet anima felix hoc cibo potuque, verumetiam resuscitato corpore totus homo mecum vita aeterna fruatur. Quemadmodum enim cibus humanus traiectus in stomachum, ac per membra digestus, transit in substantiam corporis, vt iam idem sit cibus, et homo vescens eo, ita vice versa, qui me comederit, spiritualiter in me transformabitur. Porro quum ipse sim autor ac princeps resurrectionis, non patiar mea membra diuelli a me. Sed quisquis mihi per hunc cibum ac potum insitus fuerit, eum resuscitabo in nouissimo die, vt quoniam totus mihi credidit, totus etiam mecum viuatur in aeternum. Hoc non praestat cibus corporalis, neque manna, quo vos gloriimini, sed hoc praestat esus corporis mei, et potio sanguinis mei.</p> <p>On the contrary, whoever eats my flesh and drinks my blood has eternal life from that eating and drinking. Not only will his soul live in bliss on this food and drink, but his body will also be revived and the whole person will enjoy eternal life with me. For as human food that has passed into the stomach and been distributed throughout the members becomes the substance of the body, so that the food is now identical with the person who eats it, likewise conversely whoever eats me is spiritually changed into me Then since I am the author and pioneer of the resurrection," I will not allow my members to be torn from me. On the last day I shall raise from the dead anyone who has been grafted into me by this food and drink, so that because he wholly believed in me, he shall wholly live with me forever, Food for the body does not provide this, nor the manna of which you boast; it is provided by eating my body and drinking my blood</p>	<p>Qui autem carnem meam manducat & sanguinem bibit, ita in me credendo, atque etiam in eucharistiae sacramento corporaliter sumendo, is per communionem & participationem mecum, vitam habet aeternam: modo quidem secundum initium aliquod in vita gratiae, post vero secundum consummationem in plenitudine gloriae. Neque secundum animam tantum viuet, verumetiam secundum corpus: quoniam ego eum ad vitam gloriosam & immortalem resuscitabo, in nouissimo magni iudicij die, vt totus homo reuiuiscat ad gloriam.</p>
<p>56 Caro enim mea vere est cibus: et</p>	<p>55 Caro enim mea vere est cibus, et</p>	<p>Proinde caro mea vere est cibus qui praestat immortalitatem, et sanguis meus vere est potus qui confert vitam aeternam, non corpori tantum, sed toti homini.</p>	<p>Nam caro mea vere est cibus, & cibi ac panis vere praestat officium, melius quam cibus qui libet alius corporeus: & sanguis meus vere praestat officium potus: melius quam alius quilibet</p>

sanguis meus, vere est potus;	sanguis meus vere est potus.	So my flesh is truly the bread which provides immortality and my blood is truly the drink that bestows eternal life, not on the body alone but on the whole person.	liquor corporeus: quoniam caro mea, in qua est diuinitas humanitati coniuncta, vere animam cibatur, similiter & sanguis potatur: id est, veram vitam totus ego praesto hominibus, qui meam carnem & meum sanguinem, id est, me totum, in fide & sacramento digne sumunt.
57 qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo.	56 Qui edit meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo.	<p>Quemadmodum autem vita corporis, quod alitur cibo quotidiano, ut ne deficiat ante diem, omnibus corporis membris communis est, propter indiuiduam inter se partium omnium societatem, quod quum sint diuersa corporis membra, vnum tamen corpus sit, quoniam eadem vegetantur anima, ita qui carnem meam edit et sanguinem meum bibit, sic mihi copulatur et cohaeret, ut nec ego ab illo, nec ille a me diuelli possit. Nam ego sum in illo per Spiritum meum, per quem illi vitam impartio, et ille in me est, velut membrum in corpore aut palme in vite societate indissolubili.</p> <p>The life of the body, which is nourished by food every day lest it die before its time, is shared by all the members of the body, because of the undivided participation of all the parts together, for though the members of the body are different, there is still only one body, because the members are quickened by one soul. Likewise, whoever eats my flesh and drinks my blood is so joined and united to me that I cannot be torn from him nor he from me. For I am in him through my Spirit, through which I impart life to him, and he is in me, like a member of a body or a slip in a vine, in an indissoluble partnership.</p>	Qui sic meam carnem manducat, & meum sanguinem bibit is per huiusmodi communionem sic vnum efficitur mecum, ut ipse in me sit, tanquam palme in vite, & membrum in corpore, & ego vicissim in eo tanquam spiritum & vitam influens, & animam eius per vniionem gratiae intime inhabitans.
58 Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem: et qui manducat me, et ipse vivet propter me.	57 Sicut misit me viuens pater, et ego viuo propter patrem: ita et qui ederet me, viuet ipse quoque propter me.	<p>Pater qui misit me, principalis fons est omnis vitae. Huic quisquis iungitur, vitae fit particeps. Quemadmodum igitur Pater est in me et mihi vitam impartit ac vitam aliis tribuendi potestatem, ita qui me comedit mihi que mystico esu potuque sic iungitur, ut mecum vnum fiat, huic et ipse vitam impartiam non ad breue tempus duraturam, sed aeternam. Quicquid terrenum est, idem et temporarium est, et parum efficax.</p> <p>The Father who sent me is the first source of all life. Whoever is joined to him becomes a sharer in life. Therefore as the Father is in me and imparts to me life and the power of giving life to others, likewise to anyone who eats me, and by the mystical eating and drinking is so joined to me that he becomes one body with me, I myself shall impart life, not life that will last for a little while but eternal life. Whatever is earthly is also short-lived and able to do little.</p>	Quemadmodum pater meus caelestis vitam habens in semetipso, secundum assumptam hominis naturam me misit in mundum, & ego propter eum viuo, siue ab eo vitam habeo, tam secundi humanam quam secundum Diuinam naturam: sic qui me manducauerit, propter me viuet, id est, ex me & a me vitam accipiet, per influxum gratiae & spiritus, quem me sumendo mihi que se vniendo ex me hauriet.
59 Hic est panis qui de caelo descendit. Non sicut manducaverunt	58 Hic est panis ille qui de caelo descendit: non sicut comederunt	Manna quod sub duce Mose vobis e caelo fluxit, quoniam corporis erat cibus, non potuit maioribus vestris aeternam praestare vitam. Quum enim illo vescerentur omnes, tamen mortui sunt, neque quisquam e tanto numero superest, plerique etiam secundum	Iterum dico, quod iam saepius vos admonui, & ut re maxime fide dignam repeto, me esse verum illum ac longe saluberrimum panem, de caelo e sinu patris in hunc mundum demissum, ad vitam & salutem hominum. Non est panis iste similis illius cuius

<p>patres vestri manna, et mortui sunt. Qui manducat hunc panem, vivet in aeternum.</p>	<p>patres vestri manna, et mortui sunt: qui ederit hunc panem, viuet in aeternum.</p>	<p>animam mortui sunt, quod multis modis Deum prouocarint ad iram. Verum hic panis, qui vere de coelo descendit, coelestem habet vim ac vescenti dat vitam aeternam.</p> <p>The manna that poured down on you out of the sky when Moses was your leader was not able to provide your ancestors with eternal life because it was food for the body. For though they all ate it, they died, and not one out of so many survives; many are even dead in spirit since in many ways they provoked God to anger. But this bread, which has truly come down from heaven, has heavenly power and gives eternal life to the one who eats it.</p>	<p>vos paulo ante meministis non sicut manna illud corporale, quod in deserto manducauerunt patres vestri annis quadraginta, nec tamen per ipsum a morte vel animae vel corporis potuerunt seruari: sed mortui sunt, omnes quidem corporis morte, nunquam ab ea per vim mannae illius redituri ad vitam, multi vero etiam morte animae in peccatis suis condemnati perierunt. At vero panem istum quem vobis pater misit caelestis, quisquis manducauerit, vitam ex eo assequetur aeternam: seruabitur a morte & damnatione aeterna, quantum ad animam attinet, insuper & corpore resuscitandus ad vitam immortalem & gloriosam.</p>
<p>60 Haec dixit in synagoga docens, in Capharnaum.</p>	<p>59 Haec dixit in synagoga docens in Capernaum.</p>	<p>Huiusmodi sermonibus Dominus Iesus erudiebat rudem et crassam multitudinem, ab amore rerum visibilium et corporalium subuehere cupiens illos ad studium rerum coelestium et aeternarum. Loquutus est autem haec in synagoga frequenteque plebis conuentu doctoris personam gerens.</p> <p>With such words our Lord Jesus instructed the unschooled and foolish crowd, wanting to draw them from the love of visible and physical things to the desire for things heavenly and eternal. Moreover, he said this in the synagogue, at a well-attended gathering of people, so playing the part of a teacher.</p>	<p>Haec omnia fidei salutaris verba sanctissima, dominus Iesus in synagoga palam omnibus praedicauit in ciuitate Capharnaum, ad quam ipse praecesserat, & turbae eum subsequutae fuerant.</p>
<p>61 Multi ergo audientes ex discipulis ejus, dixerunt: Durus est hic sermo, et quis potest eum audire?</p>	<p>60 Multi ergo his auditis ex discipulis eius dixerunt: Durus est hic sermo: quis potest eum audire?</p>	<p>Quaenam tantum aberat vt crassus populus horum mysteriorum coelestium capax esset, vt discipuli quoque complures offensi, pararint a suo magistro desciscere, murmurantes inter sese: Durus est hic sermo de comedenda carne viui hominis et bibendo sanguine. Cuius aures ferant huiusmodi doctrinam?</p> <p>And yet so far were the foolish people from being capable of understanding these heavenly mysteries that even some of the disciples, taking offence, prepared to desert their master, muttering to each other: This is hard saying about eating the flesh and drinking the blood of a living person. Who could stand to listen to such teaching?</p>	<p>Perpauci vero in tanta turba fructum verum ex verbis istis tum temporis acceperunt: imo non paucis qui prius videbantur aliquid esse, & Christo vtunque credere, ac tanquam sectatores & discipuli adhaerere, facta sunt in occasionem scandali, propter instabile fundamentum imperfectae fidei, ita vt ad inuicem velut conquerendo & fastidiendo dicerent: Absurdus atque etiam auditu grauis est sermo iste, quem vix patienter ferant aures humanae.</p>
<p>62 Sciens autem Iesus apud semetipsum quia murmurarent de hoc discipuli ejus, dixit eis: Hoc vos scandalizat?</p>	<p>61 Sciens autem Iesus apud semet ipsum quod murmurarent de hoc discipuli ipsius, dixit eis: Hoc vos offendit?</p>	<p>Iesus intelligens quid inter se murmurarent, mederi conatur illorum offendiculo, praedicens maiora conspecturos oculis suis quam nunc audiant ipsum de se praedicantem, et sermonem, quem dixerat de carnis suae esu deque sanguinis potu nequaquam absurdum esse nec abominandum, sed blandum ac saluti ferum, si non iuxta crassam illorum intelligentiam, sed iuxta spiritualem sensum acciperetur. Conuersus igitur ad discipulos, quos ob consuetudinem actam cum Iesu visaque miracula, conueniebat vltra vulgus hominum sapere, hunc in modum obiurgauit illorum tarditatem: An hic sermo vestras aures offendit, quod dixerim me panem esse profectum e coelo, qui vitam daret</p>	<p>Cognoscens autem Dominus apud semetipsum per Diuinitatis suae omniscentiam, quod sectatorum & auditorum eius multi ex verbis illis scandalo accepto aduersus se murmurarent, ad comprimendam irrationabilem eorum murmurationem & transferendos ad spiritualem intellectum eorum animos, dixit eis. Sic vos facile ex verbis his meis offendimini, & scandali occasionem vobis accipitis, ex eo tantum quod dixi me panem vitae esse, & carnem meam cibum, ac sanguinem potum, eaque esse mundo necessaria ad salutem?</p>

		<p>mundo? Vtrum est difficilius iuxta crassum humani sensus intellectum descendisse e coelo, an ascendere in coelum?</p> <p>Understanding what they were muttering to each other, Jesus tried to soothe their sense of outrage. He said that they would see with their own eyes greater things than they now heard him saying about himself, and that what he had said about eating his flesh and drinking his blood was not at all silly or repugnant, but gentle and salutary, if it was understood in a spiritual sense and not according to their dull perception. So turning to his disciples, who were supposed to be wise beyond the common run of mankind because of their daily familiarity with Jesus and the miracles they had seen, he scolded their slowness in this fashion: Does this talk offend your ears, that I said that I am the bread that has come from heaven to give life to the world? Is it harder, in the dull understanding of human thought, to have come down from heaven or to ascend into heaven?</p>	
63 si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?	62 Quid igitur si videritis filium hominis ascendentem eo vbi erat prius?	<p>Quid ergo si videritis olim hunc Filium hominis, quem videtis humano corpore indutum, ascendere in coelum, vbi prius erat antequam descenderet, priusquam hoc haberet corpus mortale? Hoc datum est sensibus vestris, non vt semper sapiatis carnem, sed a carne proficiatis ad Spiritum. Spiritus descendit de coelo et corpus humanum assumpsit, caro iam spiritualis facta subducetur in coelum, ne semper ametis carnem, sed per carnem instituti proficiatis ad coelestia.</p> <p>Then what if some day you see this Son of man, whom you now see clothed in a human body, ascend into heaven where he was before he came down, before he had this mortal body? This much is conceded to your senses, not so that you may always know the flesh but so that you may proceed from flesh to spirit. Spirit came down from heaven and took a human body; the flesh having now become spiritual will be taken up into heaven, not so that you may always love the flesh but so that instructed through the flesh you may proceed to heavenly things.</p>	<p>Dicam vobis quod magis videatur admirandum, certissime tamen complendum. Quid si me in assumpta natura humana videritis suo tempore, post resurrectionem a mortuis, propria virtute diuinitatis ad caelos ascendentem, ad dexteram Patris apud quem eram ab aeterno in eius sinu requiescens secundum diuinitatem, priusquam in mundum venirem secundum assumptam humanitatem? An forte ne tunc quidem me vera dixisse creditis? Aperiam autem vobis radicem morbi quo laboratis, & quo pacto verba mea salubriter debeat audiri edocebo.</p>
64 Spiritus est qui vivificat: caro non prodest quidquam: verba quae ego locutus sum vobis, spiritus et vita sunt.	63 Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam. Verba quae ego loquor vobis, spiritus et vita sunt.	<p>Nam caro per se nihil prodest, Spiritus est qui donat vitam. Quid est enim corporis humani moles, si non adsit Spiritus? Ita sermo meus, secundum carnem intellectus, non conferet vitam, nisi veluti coelestem spiritualiter intelligatis. Carnem et sanguinem meum appello doctrinam meam, quam si per credulitatem auide sumpseritis ac in viscera mentis traieceritis, vegetabit animos vestros vosque mecum vnum efficiet, sic vt meo spiritu viuatis in aeternum, quemadmodum eiusdem corporis membra, quam diu cohaerent, communi spiritu viuunt. Atque huius societatis vobis mysticum symbolum relicturus sum carnem meam et sanguinem</p>	<p>In omnibus quae ego loquor vel ago, spiritualis intelligentia est quae aedificat, & prodest ad veram animae vitam: carnalis autem intellectus eorum quae ego loquor aut ago, veram non adfert animae vtilitatem aut aedificationem, sed potius hebetat mentem, & affectum impedit a vero fructu. Verba mea omnia quae ego loquor, non caro sunt, neque secundum carnem & sensum crasse intelligenda, sed spiritus sunt & spiritualiter debent intelligi: sicque intellecta vita sunt, vitamque praebent animae. Vos proinde, dum omnia secundum sensus iudicium crasse accipitis, & ad spiritualem intellectum transire negligitis, fructum doctrinae</p>

		<p>meum, quod ne ipsum quidem sumpsisse profuerit, nisi secundum spiritum sumpseritis. Proinde nolite sermonem meum auersari, si carnales adhuc nondum vt oportet intelligitis sed potius date operam, vt intelligatis. Nam verba quae loquutus sum vobis, non sunt carnalia, quemadmodum vos interpretamini, sed spiritus sunt et vita, quia spiritualiter intellecta vitam conferunt animae. Haec qui recte sumit, is edit carnem meam et bibit meum sanguinem et vitam aeternam mihi copulatus lucrifacit. Qui vero respuit, perseuerat in morte ob delicta vitae pristinae et ob incredulitatem mortis damnationem sibi conduplicat. Respuit autem panem hunc oblatum, qui sermonibus meis non credit.</p> <p>For flesh by itself is helpless; it is spirit that gives life. What is the bulk of a human body if spirit is not there? So my words, understood according to the flesh, will not bestow life unless you understand them spiritually as coming from heaven. By my flesh and blood I mean my teaching, if you take it eagerly through belief and pass it into the bowels of your mind, it will quicken your souls and will make you one body with me so that by my spirit you live forever, just as the members of a single body live by their shared breath as long as they are joined together. And I shall leave my flesh and my blood as a mystical symbol of this union, though it will do no good to have received that unless you receive it in spirit. So do not refuse my words if still being unspiritual, you do not yet understand them as you should. Instead make the effort to understand them. For the words which I have spoken to you are not unspiritual, as you are interpreting them, but are spirit and life. If spiritually understood they bestow life on the soul.</p> <p>Whoever takes them rightly eats my flesh and drinks my blood and, joined to me, gains eternal life. But whoever spurns them persists in death because of the wrongdoings of his former life, and because of his unbelief doubles the sentence of death on himself. And whoever does not believe my words spurns the bread that is offered.</p>	<p>meae non accipitis. Quemadmodum videlicet id quod modo dixi de manducatione carnis meae, vos ita carnaliter intelligitis, quasi velim ego carnem meam mactatam & concisam in frusta, & aqua vel igne decoctam, dentibus discerpi, quomodo fit in manducatione carnis ouinae aut bouinae, & ideo in hoc carnali intellectu scandalizamini: cum mea verba de manducatione spirituali, quae fit per fidem & sacramentalem communionem, debeant intelligi, vt ad vitam proficiant.</p>
<p>65 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Iesus qui essent non credentes, et quis traditurus esset eum.</p>	<p>64 Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt. Nouerat enim ab initio Iesus, qui essent non credentes, et quis proditurus esset ipsum.</p>	<p>Scio quibusdam haec frustra dici, non ignarus esse quosdam inter vos qui fidem non habent dictis meis, et vitam oblatam auersantes sibi perniciem adsciscunt. Haec ideo loquutus est Dominus Iesus, quem nihil fugiebat, etiam antequam haec verba faceret, qui nam ex discipulis essent credituri. Quin et illud sciebat inter duodecim discipulos, quibus apostolici cognominis honorem indulsit quosque sibi peculiariter veluti certissimos amicos delegit, vnum fore qui se Iudaeis proderet ad necem.</p> <p>I know that to some these things are said in vain, for I am well aware that there are some among you who do not have</p>	<p>Crassum vero istud & peruersum iudicium in plerisque vestrum ex radice infidelitatis procedit: videlicet quia in me credere nolunt, ideo quae dico secundum carnalem & sensibilem intellectum statim accipiunt, vt refellant & reiiciant: spiritualem autem intelligentiam non quaerunt, vt in vero fructu proficiant. Haec autem dicebat dominus Iesus, notare volens, incredulos: quoniam ipse per diuinitatis suae omniscientiam sciebat, qui essent vere & fideliter in se credentes & exaduerso qui essent non recte credentes: Inter quos peculiariter illum iam praeuidendo sciebat infidelem discipulum, nomine Iudam, qui post paululum futurus</p>

		<p>faith in what I say, and, rejecting the life that is offered, choose destruction for themselves. It did not escape our Lord Jesus, even before he said this, which of his disciples were going to believe. Indeed, he even knew that among the twelve disciples whom he had honoured with the name apostles, and whom he had particularly chosen as his most trustworthy friends, there would be one who would betray him to the Jews to be killed.</p>	<p>erat sui domini traditor, qui & ipse vnus erat ex numero eorum qui Christi verba aegre, ferebant.</p>
<p>66 Et dicebat: Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo.</p>	<p>65 Et dicebat: Propterea dixi vobis, quod nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a patre meo.</p>	<p>Hos igitur notans Iesus, quod quum eundem cum caeteris sermonem audirent et vnus e duodecim ex eodem pane comesurus esset cum caeteris, ex eodem poculo bibiturus, tamen non consequerentur vitam, quod panem coelestem non spiritualiter, sed carnaliter sumerent, adiecit: Propterea paulo ante dixi vobis, neminem posse venire ad me, nisi fuerit ei datum coelitus a Patre meo. Nihil est hanc audisse vocem, nihil est hoc corpus vidisse et contigisse, nisi Pater coelestis dederit oculos fidei, quibus salubriter conspicior, nisi dederit aures mentis coelestes, quibus cum fructu audior.</p> <p>So Jesus took note of these, because though they heard the same words as the others and though one of the twelve would eat from the same loaf as the others and drink from the same cup, still they would not attain life, because they ate the heavenly bread not spiritually but unspiritually. He added, That is why I said to you a little while ago that no one can come to me unless it has been granted to him from heaven by my Father. It is useless to have heard this voice, to have seen and touched this body, unless the heavenly Father grants the eyes of faith by which I am profitably seen; unless he grants heavenly ears for the mind, by which I am fruitfully heard.</p>	<p>Commone faciensque eos verborum supradictorum, ait: Scilicet hoc erat quod paulo ante dicebam vobis, neminem posse ad me venire, fide perfecta in me credendo, nisi hoc ei a patre meo datum fuerit, nisi ab ipso trahatur, erudiatur, & velut inflectatur, vt mihi se adiungat. Propter hoc multi ex vobis non credunt in me. Quoniam non est illis datum a patre meo vt credant: ex quibus aliqui forsitan posterius sunt credituri, cum eis datum fuerit: alij nunquam, quibus id pro demerito impietatis & pertinaciae suae a patre non dabitur.</p>
<p>67 Ex hoc multi discipulorum ejus abierunt retro: et jam non cum illo ambulabant.</p>	<p>66 Ex eo tempore multi discipulorum ejus descuerunt, eo relicto, nec amplius cum illo ambulabant.</p>	<p>Haec verba Iesu plena salutiferae doctrinae non descenderunt in animos eorum, quibus mens erat terrenis cupiditatibus occupata quique praeter crassam Mosaicae legis religionem nihil coeleste capiebant. Itaque post hunc sermonem complures, non solum e populo, verum etiam ex Iesu discipulis, qui hactenus illum secuti fuerant, defecerunt a magistro; et vnde proficere debuerant, si recte accepissent, facti sunt deteriores, adeo, vt etiam a consuetudine conuictuque Iesu se subducerent, ipso facto veluti damnantes illius doctrinam.</p> <p>These words of Jesus, full of salutary teaching, did not go into the hearts of those whose mind was occupied with earthly lusts and who grasped nothing heavenly outside the dulling religion of the law of Moses. And so after these words, many, both from the people and also from Jesus' disciples, who had followed him till now, deserted the</p>	<p>Ab eo autem tempore & ex ea causa, id est, occasione istorum verborum Christi, multi eorum qui prius fide quadam imperfecta ipsi adhaeserant, & tanquam discipuli sectari eum solebant, propositum inceptum delinquentes, comitari eum desistebant, & ab eius societate se separantes redibant in propria.</p>

		<p>master, and where they ought to have become better, if they had understood rightly, they became so much worse that they even removed themselves from association and companionship with Jesus, by the very act as it were condemning his teaching.</p>	
<p>68 Dixit ergo Jesus ad duodecim: Numquid et vos vultis abire?</p>	<p>67 Dixit ergo Iesus ad duodecim: Num et vos vultis abire?</p>	<p>Iesus autem, iam tum formam exhibens euangelicis doctoribus, nec abiecte laborat ut remaneant, ne, quod caeteri solent, videatur egere comitatu illorum, nec conuiciatur abeuntibus, ne suam gloriam quaesisse videatur magis quam illorum salutem, nec prorsus tamen alienat à se, qui fortassis post erant sese ad mentem meliorem conuersuri, sed illis discedentibus, ut ostenderet eos suo vicio offensos, abire, nec sermonem prorsus suo fructu cariturum, etiam si qui per incredulitatem se redderent indignos coelesti dono, conuersus ad duodecim quos adsciuerat sibi peculiare testes ac praecones omnium quae gerebat, sic elicuit illorum professionem, ut nec hos blanditiis retineret, veluti suum agens negocium, potius quam illorum, nec minis aut iurgiis territaret, ne coacti magis quam persuasi, Iesum sequi viderentur. Nullus enim ad fidem euangelicam compellendus est, et Iesus mauult aperte deficientem quam fictum et fucatum comitem. Discedentibus itaque caeteris dicit Iesus illis duodecim: Num et vos vultis abire? Liberum est, nisi intelligitis vestra referre, ut permaneat. Equidem cupio munus hoc coeleste omnibus contingere per me, sed nec auersantibus dandum est, quia non promerentur, nec quisquam accipere potest, nisi fuerit appetens. Ut autem appetat aliquis, et hoc Patris donum est.</p> <p>But Jesus, already displaying the model for teachers of the gospel, did not demean himself by struggling to make them stay, because he did not want to do what others generally do, that is, appear to be in need of their company; and he did not abuse them as they left, because he did not want to appear to have sought his own glory more than their salvation. And yet he did not cast them off from himself, for they might think better of it later. But as they went away, he wanted to make it clear that they were at fault in taking offence and leaving, and that his words would not be without fruit, even if some made themselves unworthy of the heavenly gift through their unbelief. So, turning to the twelve whom he had chosen as particular witnesses and heralds of everything he did, he drew forth their declaration without holding them by blandishments, as if he were doing his own business rather than theirs; and without frightening them by threats or abuse, lest they seem to be following Jesus by compulsion more than by persuasion. For no one should be forced to the gospel faith, and Jesus prefers an open defector to a contrived and counterfeit companion. So as the</p>	<p>Quod videns dominus, ad duodecim illos peculiare suos discipulos & Apostolos conuersus, ut ostenderet se neminem velle ad sequelam sui cogere, neque propter semetipsum aut suam propriam gloriam discipulos illos requirere, interrogauit eos, dicens: Vos iam discipulorum numerum occasione praedicationis meae, multum imminutum cernitis. An forte etiam vos, illorum qui se à me diiserunt prouocati exemplo, me vultis relinquere, atque in propria reuerti? Si abire vobis libuerit, per me utique licebit: liberos requiro discipulos, neminem cogo inuitum.</p>

		others left, Jesus said to the twelve 'Don't you want to go as well? you are free to, unless you think that it is to your interest to stay. Indeed, I want this heavenly gift to come to everyone through me, but it is not to be given to those who reject it, since they do not deserve it, and no one can receive it unless he has dell, since they do someone desire it is also the gift of the Father.	
69 Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? verba vitae aeternae habes:	68 Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? Verba vitae aeternae habes:	Hic Simon Petrus, simplicis et ardentis fidei semper in Iesum, totius ecclesiae personam gerens caeterorum quoque nomine magna alacritate respondit: Absit, Domine, ut te deseramus, alioqui quum simus auctores salutis aeternae, quumque non ignoremus quam frigida sint ea quae docent pharisaei, quumque audierimus Iohannem de te testificantem, ad quem alium abibimus? Solus enim loqueris quae vitam conferunt aeternam. Non abiges nos semel admissos, qui nullum non recipis, neque nos cupimus mutare Dominum, mutaturi in peius quencunque delegerimus. At this Simon Peter, always a man of simple and fervent faith in Jesus, taking the part of the whole church, replied for himself and the others with great eagerness, Far be it from us, Lord, to leave you; besides, we are eager for eternal life, and we know very well how frigid are the teachings of the Pharisees, and we have heard John witnessing about you. Then to whom else shall we go? For you are the only one who says the things that bring eternal life. You will not drive us away now that we are admitted, for you welcome everyone; and we do not want to change our lord, since whomever we choose, we are bound to make a change for the worse.	Hac interrogatione proposita Simon Petrus erga dominum praecipuo feruens amore, tanquam caput Apostolici collegij, omnium nomine fidenter respondit, dicens: Nos te domine in aeternum nostra voluntate non deseremus, neque alium requiremus magistrum & dominum, tecum viuere & mori parati. Tu enim verba habes veram animae vitam donantia, doctrinam tu loqueris aedificantem & viuificantem animas.
70 et nos credimus ¹ , et cognovimus quia tu es Christus Filius Dei.	69 et nos credimus et cognovimus, quod tu es Christus filius dei viui.	Nos enim non solum tuis dictis freti credimus, verum etiam ex ipsis factis cognitum habemus et compertum te esse Christum illum Filium Dei, a quo solo speranda sit omnibus aeterna salus. For not only relying on your words do we believe, but from your very deeds we have learned and are assured that you are the Christ, the Son of God, from whom all people must hope for eternal salvation.	Et nos side sincera in te credimus, certoque & absque omni dubitatione cognovimus (sicut omnium nomine ego aperte confiteor) te esse Messiam in lege & Prophetis promissum, verum & consubstantialem filium Dei, qui secundum assumptam naturam humanam missus es in salutem mundi.
71 Respondit eis Iesus: Nonne ego vos duodecim elegi: et ex vobis unus diabolus est?	70 Respondit eis Iesus: Nonne ego vos duodecim elegi, et ex vobis vnus diabolus est?		Ista quidem Petrus bene confidens de omnibus, & de nullo coapostolorum suorum male suspicans, omnium nomine sidenter asserebat. Verum dominus, qui occulta nouit cordium, sciens nec duodecim ipsorum omnium esse rectum animum, aut stabilem fidem, ita Petro ac caeteris respondit: Non usqueadeo mirum videri debet, si ex rudi illa turba multi recesserint, quandoquidem & inter vos pauculo numero duodecim quos ego ex omnibus peculiariter elegi in Apostolos & discipulos secretissimos ac familiarissimos conuictos, vnus quidam mihi notus est non

¹ Nova ma credidimus

			syncerae fidei, neque recti & stabilis erga me cordis, diabolicum gerens animum, & opus patraturus aliquando diabolicum.
72 Dicebat autem Judam Simonis Iscariotem: hic enim erat traditurus eum, cum esset unus ex duodecim.	71 Dicebat autem de Iuda Simonis Iscariota: hic enim erat proditurus eum, quum esset vnus ex duodecim.	<p>Hanc tam magnificam Petri de se praedicationem nec admiratus est Iesus ne laudibus hominum capi videretur, nec respuit, ne quod verum erat, abnegaret, sed omnes adhortans, vt in ea professione perseuerarent, quam Simon omnium aedidisset nomine, subindicauit vnus ex illis paucis futurum, qui non solum abiret a se, quemadmodum caeteri discipuli fecerant, verum etiam pactus cum aduersariis, proderet magistrum suum in mortem. Id autem tecte significare maluit, vt nec Iudam proderet, ne cui merito putaretur vltus Dominum, hoc conuicio prouocatus, et eodem sermone redderet omnes sollicitos, ne sua culpa in tam impium facinus prolaberentur: Quid, inquit, miramini iam aliquot a me discipulorum abiisse? Nonne ego vos ut eximios ex omnibus delegi? Et tamen e tam paucis et singulariter delectis vnus diabolus est, delaturus eum, cuius corpus ederet et sanguinem biberit iuxta carnem, non iuxta spiritum, cuius audierit sermonem, cuius miracula conspexerit. Nolite igitur deficere ab iis quae coepistis, quemadmodum illi fecerunt quos vidistis abire, sed semper ad meliora proficientes perseuerate, donec efficiamini digni qui vescentes spiritualiter cibo doctrinae meae coelestis, et per hanc in me transformati, vitam aeternam consequamini.</p> <p>Jesus showed no amazement at Peter's fine affirmation about himself because he did not want to seem caught up by human praises, nor did he reject it, lest he deny what was true. But while urging everyone to continue steadfast in the affirmation that Simon had made in the name of all of them, he hinted that there would be one of those few who not only would leave him as the other disciples had done, but would strike a bargain with his enemies and betray his master to be killed. But he preferred to indicate it covertly, not wanting to betray Judas, in case someone should think Judas was stirred up by this insult and was taking justified revenge on the Lord, and also wanting by his remarks to make them all anxious not to slip into such wickedness by their own doing. He said, Why are you surprised that some of my disciples have left me? Didn't I choose you out of all of them as being superior? But among so few and so particularly chosen there is one devil, who will betray him whose body he will have eaten and whose blood he will have drunk in the flesh, not in the spirit, whose words he will have heard and whose miracles he will have seen. So do not abandon what you have begun, as they did whom you saw leave, but always advancing to better things continue steadfast until you are made worthy to eat in spirit the food of my heavenly teaching, and, thus changed into me, to achieve eternal life.</p>	Designabat vero in hoc verbo, & quasi praeueniendo notabat de futuro crimine quendam ex duodecim Apostolis, nomine Iudam, filium Simonis, a loco Scariot: qui nimirum inaudita vesania post tot ac tanta accepta beneficia, beneficentissimum sibi dominum pro modico pauculorum nummorum pretio erat proditurus in manus hostium: tali exitu tandem declaraturus, quod licet corpore dominum fuisset aliquandiu insequutus, caeterorum more discipulorum, forsitan & ex vero affectu ad tempus perdurante, nunquam tamen veram charitatis radicem in sese habuisset.

Collation of Erasmus' and Titelmans' paraphrases of Saint Paul's letter to the Gallatians

Author: dr Tomasz K Mantyk

Texts:

Erasmus of Rotterdam:

- Paraphrasis Erasmi Roterodami in omnes Epistolas Paulis germanas, et in omnes Canonicas, diligenter ab autore recognitae, ac marginalibus indicibus illustratae, (Basel: Forben 1521)
- Paraphrasis in epistolam Pauli ad Galatas, LB VII 944-967
- Paraphrases on Romans and Galatians, CWE 42 (English text)

Franciscus Titelmans:

- Elucidatio in omnes Epistolas Apostolicas (Antwerp: Michael Hillen, 1529)
- Elucidatio in omnes Epistolas Apostolicas (Paris: Ioannes de Roigny, 1553)

The Vulgate	Erasmus 1527 NT	Erasmus' paraphrase and translation	Titelmans' paraphrase
1			
1 Paulus, Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis: +	1. Paulus apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum ac deum patrem, qui suscitavit illum ex mortuis,	<p>Paulvs Apostolus, & Apostolus non quilibet, ne quis me ut inferioris notae Apostolum contemnat, aut aliorum Apostolorum auctoritate premat. Neque enim haec functio mihi ab hominibus delegata est, quemadmodum aliis quibusdam qui cum Apostolorum discipuli sint, pro eximiis Apostolis sese gerunt: aut qui redemptis hominum favoribus in Apostolicum munus ingerunt sese. Neque per ullum hominem quamlibet praeminentem mandata est Euangelii praedicandi auctoritas, sed per ipsum Jesum Christum Dei Filium, qui me non humanis suffragiis Euangelii praeconem esse iussit, sed suapte voce jam immortalis coelitus evocavit ad hoc negotii, nimirum ex sententia & auctoritate Dei Patris, qui Filium Jesum excitavit à mortuis. Neque enim ideo vivere desiit, quod à nobis videri desierit. Imo si merito pro magnis Apostolis habentur, quos ille mortalis adhuc inter homines, hominem agens designavit : certe non inferior habendus videor, quem è coelis, non ut homo jam, sed ut Deus ad Apostolicum munus obeundum excivit. Siquidem in hoc par sum etiam primarus Apostolis, quod ab eodem Jesu Christo sum institutus: illud praerogativae mihi jure possim asserere, quod illos adhuc nostri corporis injuriis obnoxious delegerit, me seorsum unum sevocarit, posteaquam omnem humanae conditionis imbecillitatem exsuisset. Paulus igitur ille ego Apostolus, & talis Apostolus, scribo vobis hanc Epistolam, quicumque per omnem Galatiam in Christi doctrinam conspirastis:</p> <p>Paul an apostle, and not just any apostle, lest someone scorn me as an apostle of inferior rank or restrain me by an appeal to the authority of other apostles. For this office was not assigned to me by men, as it was to certain others who are only disciples of the apostles but behave as if they were outstanding apostles, or who force their way into the office of apostle by buying up men's favours. Not through any person, no matter how pre-eminent, is authority to preach the gospel entrusted, but through Jesus Christ himself, the Son of God. Christ ordered me to be a preacher of the gospel, not by taking a vote among men; from heaven, with his own voice, he summoned me to this calling after he had already become immortal. Surely he did so by the will and authority of God the Father who raised his Son Jesus from the dead. For he has not ceased to live just because he has ceased to be seen by us. Indeed, if they are rightly accepted as great apostles,</p>	Paulus non ab homine neque per hominem apostolus ordinatus, neque apostolorum apostolus, sed absque medio, per dominum Iesum Christum atque deum patrem, qui eum à mortuis resuscitavit,

		<p>whom Christ designated when he was still mortal, living among men and playing the role of a man, certainly I should not be regarded as inferior, since I was summoned to the apostolic service from heaven by Christ, no longer in his role as a man, but as God. For in this I am equal even to the first apostles, that I was called by the same Jesus Christ. I would be able to claim this prerogative by right, because Christ chose them at a time when he was still subject to the infirmities of the body, whereas I was the only one he called apart after he had put aside every weakness of the human condition. Therefore I, Paul, the apostle, and an apostle on this ground, write this letter to all of you who, throughout Galatia, have joined together in the teaching of Christ.</p>	
2 et qui mecum sunt omnes fratres, ecclesiis Galatiæ.	2 quique mecum sunt omnes fratres, ecclesiis Galatiæ:	<p>Nec ego solus, ne forsitan unius levis sit auctoritas, sed quotquot hîc sunt (est autem immensus numerus) qui mecum unanimes Christi nomen profitentur:</p> <p>Not I alone greet you, in case you perhaps consider the authority of one man to be slight, but as many as there are here with me (of whom there is a great number), who together with me with one heart profess the name of Christ</p>	& omnes qui mecum sunt fratres, salutem dicunt ecclesiis fidelium, quæ sunt in Galatia.
3 Gratia vobis, et pax a Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo, +	3 gratia vobis et pax a deo patre et domino nostro Iesu Christo,	<p>& relicta Mose Lege, fidem ac doctrinam Euangelicam amplectuntur, optamus vobis omnibus, primum gratiam, deinde pacem et concordiam: gratiam, quæ præstet, ut semel gratis exempti pristinis peccatis, posthac innocentem ac puram agatis vitam: Concordiam, ne quid dissentiat à reliquis Ecclesiis, aut etiam à vobis ipsis: quorum utrumque nobis sperandum est, non à Mose, aut ab ullo mortali, sed ab ipso Deo Patre, unde velut à fonte nostra salus omnis proficiscitur, & ab hujus Filio Domino nostro Jesu Christo, per quem ille ille nobis omnia largiri voluit, cui convenit acceptum ferri, quicquid malorum effugimus, & quicquid bonorum sumus consequuti.</p> <p>and have left behind the law of Moses to embrace the faith and teaching of the gospel. We desire for all of you first, grace, then peace and concord: grace which makes it possible that once you have been freely absolved from your former sins, you might hereafter live an innocent and pure life; concord that you may not dissent from other churches or even among yourselves. We are to hope for both things not from Moses or from any mortal, but from God the Father himself from whom all our salvation springs, as though from a fountain; and from his Son our Lord Jesus Christ, through whom he wished to bestow all things upon us freely, and to whom we should give credit for whatever evil we have escaped and whatever good we have attained.</p>	Sit vobiscum gratia, & pax vera gratiæ comes, à deo patre omnium nostrum, & domino Iesu Christo filio eius:
4 qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, // ut eriperet nos de præsentis sæculo nequam, // secundum voluntatem Dei et Patris nostri, +	4 qui dedit se ipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos ex præsentis seculo malo, iuxta voluntatem dei et patris nostri,	<p>Neque enim circumcisio Mosaica cuiquam restituit innocentiam, sed ipse Christus ultro semetipsum in mortem obtulit, quo nostra commissa dependeret, ut sic per Euangelii gratiam præstaret, quod observatio Legis Mosaicæ præstare non poterat, ut hujus unius beneficio liberati à vitiis ac noxiis cupiditatibus, quibus hic mundus obnoxius est: posthac nec turpitudini, nec humanis ceremoniis serviamus. Ita visum est Deo, patrique nostro, à quo primum conditi, nunc postquam vitio nostro in jus alienum relapsi fuimus, denuo sumus asserti, ac veluti renati, quodammodo coelestes è terrenis facti carnalibus redditi spirituales.</p> <p>For the circumcision of the Mosaic law has not restored innocence to anyone, but Christ himself of his own accord offered himself to death to pay for our sins, so that we might thus fulfil through the grace of the gospel what could not be fulfilled through observance of the Mosaic law; that is, that freed by the kindness of him alone from the sins and harmful desires to which this world is subject, we should henceforth be slaves neither to moral baseness nor to human ceremonies.</p>	qui semetipsum tradit in mortem, pro expiandis peccatis nostris. // Vt nos sic à peccatis expiatis, à seculi huius nequitia, & mundana conversatione (in qua ante conversionem vivebamus) traduceret ad novam & caelestem conversationem: // quemadmodum erat voluntas, & beneplacitum dei patris nostri,

		Such was the will of God our Father, by whom we were first created, and by whom now, after we had fallen back into another's power by our own sin, we have once again been claimed as his own, and as it were, reborn, for we have in a way been made heavenly creatures though formerly of the earth, and have been rendered spiritual though formerly carnal.	
5 cui est gloria in sæcula sæculorum. Amen.	5 cui gloria in secula seculorum, Amen.	<p>Huic igitur, à quo nobis felicitatis nostrae summa proficiscitur sit honos & gloria, non temporaria, quemadmodum contigit Mosaicae Legi, sed nullis unquam seculis intermoritura. Amen.</p> <p>To him therefore, from whom proceeds all our happiness, be honour and glory, not transitory, as in the case of the Mosaic law, but such as shall never have an end. Amen.</p>	cui est honor & gloria, in secula seculorum, Amen.
6 Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi in aliud Evangelium:	6 Miror quod a Christo qui vocavit vos per gratiam, adeo cito transferamini in aliud euangelium,	<p>Id cum sit à me nuper vobis praedicatum, cumque vos semel amplexi sitis, demiror quid acciderit, ut à tam benigno Patre desciscatis, & desciscatis tam cito, alienati ab eo, qui condonatis gratuito commissis omnibus, vocavit & invitavit vos ad aeternam salutem, non per opera legalia, sed per gratiam ac beneficentiam gratuitam Jesu Christi, ac subito in servitum Legis Mosaicae, velut in aliud Euangelium conversi, cum nullum omnino sit Euangelium praeter id, quod à nobis est praedicatum</p> <p>Since I recently preached this to you and you embraced it once, I wonder what has caused you to fall away, and so soon, from so kind a father. You have been alienated from God who freely forgave all your offences and called and invited you to eternal salvation, not through works of the law but through grace and the free gift of Jesus Christ. Now you have suddenly turned back to the servitude of the Mosaic law, as if it were another gospel, although there is no gospel at all except this one which we have preached.</p>	Demiror vestram istam instabilitatem nimiam & facilè, tam citò talium imprudentiam: quòd ita pseudoapostolorum suasionibus receditis à deo, qui vocavit vos in libertatem euangelicam, ad praedicationem aliam (nempe legalium obseruantiarum) acceptandam.
7 quod non est aliud, // nisi sunt aliqui qui vos conturbant, et volunt convertere Evangelium Christi.	7 quod non est aliud, nisi quod quidam sunt qui turbant vos, et volunt invertere euangelium Christi.	<p>Unde tanta inconstantia ? unde ista levitas , ut datam libertatem ultronea servitute velit commutare? Vestrum ingenium incusare non libet magis arbitrari imputandum Pseudapostolis quibusdam, qui Mosi praecones verius quam Christi imponunt simplicitati vestrae, vosque magnificis summorum Apostolorum titulis perturbant, metum ac terrorem incutientes animis vestris, quasi sine circumcisionis adminiculo, non possitis salutem consequi: non tam renovantes priscae Legis ceremonias quas jam antiquatas atque abolitas esse oportuit quam hoc praetextu subvertentes Euangelium Christi. Quod cum per fidem ac vitae pietatem perfectam salutem polliceatur omnibus quicumque voluerint illud amplecti, vanum ac fallax habebitur, si (quod isti docere conantur) non patet aditus ad aeternam salutem, nisi juxta Mosaicum ritum amputetur praeputii pellicula.</p> <p>What has caused such fickleness? What has caused this frivolity, that makes you want to exchange your freedom, which was freely given to you, for a voluntary servitude? I do not choose to put the blame on your character. Instead, I think the fault lies with certain pseudo-apostles who are more truly preachers of Moses than of Christ. They impose upon your simplicity and confuse you with the splendid titles of the highest apostles, striking fear and terror into your souls, as if you could not obtain salvation without the prop of circumcision. They do not so much renew the ceremonies of the old law, which now ought to have been rejected and abolished, as use them as a pretext to subvert the gospel of Christ. But since the gospel promises complete salvation through faith and piety of life to all those who wish to embrace it, it will be considered vain and deceitful if (as</p>	Quum tamen in veritate, non sit aliud euangelium, nec alia praedicatio veritatis, nisi quod per me vobis praedicatum. // Sed sunt aliqui qui vos quaerunt subvertere, & volunt euangelium Christi ad suum placitum torquere, atque pervertere: ad suum sensum, non ad veritatem illud praedicantes. Sed illud sciendum est vobis tantam fidem vos debere adhibere iis, qui iam pridem vobis praedicauiimus, vt nullius praedicatione ab ipsis recedatis

		they attempt to teach) the path to eternal salvation is not open unless a little piece of the foreskin is cut off according to the Mosaic rite.	
8 Sed licet nos aut angelus de caelo evangelizaret vobis praeterquam [quod] evangelizavimus vobis, anathema sit. +	8 Caeterum etiam si nos aut angelus e caelo praedicauerit vobis euangelium, praeter id quod praedicauius vobis, anathema sit.	Absit ut ullius hominis auctoritas vos ab Euangelii sinceritate dimoveat. Et adeo vos non commoveant Petri, aut Jacobi, Joannisque quantumvis magna vocabula, quibus abutuntur quidam ad illaqueandos vos Legis oneribus, ut etiamsi quis Angelus è caelo vobis praedicarit Euangelium diversum ab eo quod à nobis praedicatum est, non solum non audiatur, verum etiam execrabilis & abominandus habeatur vobis God forbid that the authority of any man should remove you from the purity of the gospel. And let the names Peter, or James and John, however great they may be, not move you in the slightest degree. For there are those who misuse these names to ensnare you in the burdens of the law. In fact, even if an angel from heaven preached to you a gospel different from the one we preached to you, not only should you not listen to him, but you should even consider him accursed and a creature to be abhorred.	adeò vt si nosipsi rursus redeuntes, aliud vobis contrarium praedicaremus, quàm praedicauius, aut etiam (si possibile esset) angelus de caelo descendens, contra id quod accepistis, vobis praedicaret, recipere nulla ratione possitis, aut debeatis: imò velut maledictum, huiusmodi praedicatorem execrari oporteat,
9 Sicut praediximus, et nunc iterum dico: // si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit.	9 Quemadmodum ante diximus, et nunc iterum dico: si quis vobis praedicauerit euangelium praeter id quod accepistis, anathema sit.	Quod dixi, ne quis per iracundiam animique impotentiam mihi putet excidisse, etiam atque etiam repeto, quisquis ille fuerit, sive Angelus, sive quantumvis inclutus Apostolus, qui vobis praedicaverit diversum ab eo, quod à nobis accepistis, execrabilis & abominandus habeatur. Lest anyone should think that these words have escaped me through resentment or a fit of temper, I repeat them again and again. Whoever it may have been, whether angel or apostle, no matter how famous, if he has preached a gospel different from the one you have received from us, let him be considered accursed and a creature to be abhorred.	quemadmodum olim praedixi, & nunc repetes iterum dico. // Quisquis vobis aliud aliquid praedicauerit contrarium ei quod nos docuimus, & iam semel vos credidistis illum fugite & excremini.
10 Modo enim hominibus suadeo, an Deo? // an quaero hominibus placere? // si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.	10 Nunc enim vtrum hominibus suadeo, an deo? Aut quaero hominibus placere? Nam si hactenus hominibus placuissem, Christi servus haudquaquam essem.	Nullius enim hominis, imo ne Angeli quidem auctoritas apud nos valere debet, quoties de rectitudine fidei agitur. Qui praedicat Euangelium Christi, Dei negotium agit, non hominis. Cur igitur verear ullius hominis auctoritatem? A Deo, non ab homine, mihi commissum est Euangelium. Id utrum, quaeso, sic tractare debeo, ut hominibus satisfaciam, an Deo, quem unum auctorem ac Dominum agnosco? Judaei quodam affectu humano student omnibus obtrudere ritus suos, quo videlicet ipsi pluris fiant hoc praetextu, ut quisque praeclara videri cupit, in quibus ipse fuerit institutus. Proinde quidam horum gratiam captantes, circumcisionem suadent, praedicant sabbata ac ciborum delectus: perinde quasi rem eximiam tradant, cum ista tradunt. Sed absit, ut ego cōsusque placere studeam Judaeis, humana magis quam divina sectantibus, ut patiar Euangelii sinceritatem admixtu Judaismi vitari. Olim addictus Iudaismo genti meae placebam, modis omnibus persequens eos, qui Christi nomen prositerentur. Sed dum hominibus placeo, Deo displiceo, qui Mosen antiquari, Christum Filium suum illustrari voluit. Quandiu Legi serviebam, Mosi praescripta servare curae fuit, & laudem ab hominibus perscquebar, nunc alio me vocavit Deus, cui soli probari cupio. Quod si posthac etiam eandem laudem captarem ab hominibus, Christi servus esse desinerem: nam qui servus hujus videri possim, si plus tribuam hominum studiis, quam ejus praeceptis, si magis metuam offendere Judaeos, quam Deum Christ Patrem & Euangelii auctorem? Posteaquam semel addixi me Christo, nunquam servivi Mosi ceremoniis quas ob Christi lucem antiquatas sciebam: Quanquam enim semel atque iterum ad sedandum tumultum quosdam ritus patrios apud Judaeos agens observavi, nunquam tamen in his ullum salutis praesidium constitui, sed ideo memet ad tempus accommodavi meorum affectibus, quo plures Christo lucrifacerem. Caeterum ubi conspicio meum	Quid enim? An ego dum euangelium doceo, ad hominum gloriam doceo, an ad gloriam dei? // Nunquid mea praedicatione, carnales & mundanos hominum quaero fauores? // Profectò si hoc mihi esset in desyderio, vt placere quaererem hominibus, non possem simul esse Christi servus fidelis: quia nemo potest duobus dominis servire. Et ne dubitetis de nostrae praedicationis firmitate (propter eos qui me falso dicunt, non à deo missum, nec per deum, sed ab apostolis aliis, & per eos instructum, tantum apostolorum esse apostolum, sic derogantes nostrae auctoritati)

		<p>obsequium ab istis alio detorqueri, ac rem eo venisse, ut non vereantur Legis observandae sarcinam ceu necessariam imponere his quoque, quos à Legis onere liberos reperit Euangelium, palam ac libere reclamandum Mosaicis ritibus, & aperte detestandum, quod in Christi damnum cedit. Nec me deterrebit ullius Apostoli quamlibet insignis auctoritas, fretum auctore Christo cujus praescriptum per omnia discrimina sequor.</p> <p>For the authority of no man - no, not even an angel - ought to prevail among us, as often as it is a question of correctness of faith. One who preaches the gospel of Christ does the work of God, not of man. Why, therefore, should I fear the authority of any man? The gospel has been entrusted to me by God, not by man. Should I handle it in such a way, I ask, that I satisfy men? Or God, whom I acknowledge as the only authority and Lord? The Jews, because of a certain human tendency, desire to force their own rites upon everyone, clearly in order under this pretext to enhance their own importance. For each one wishes that the things which he himself was taught should appear as outstanding. Accordingly, certain ones earnestly desiring the favour of the Jews, urge circumcision, preach the keeping of the sabbath and the distinctions in foods, just as if they teach something special when they teach these things. But far be it from me to desire so much to please the Jews, who chase after human things more than divine, that I allow the integrity of the gospel to be spoiled by mixing it with Judaism. At one time I was devoted to Judaism and pleased my people, persecuting in every possible way those who professed the name of Christ. But so long as I please men I displease God, who wished Moses to be set aside and Christ his Son to be brought to light. As long as I was a servant to the law, I was concerned about protecting the prescriptions of Moses, and I sought praise from man. Now God has called me to something different, and by God alone I desire to be commended. And if in the future I should strive after the same praise from men as I once did, I would cease to be a servant of Christ. For how could I appear to be a servant of Christ if I value objects of human zeal more highly than the teachings of Christ, if I fear offending the Jews more than God the Father of Christ and the author of the gospel? After I once dedicated myself to Christ, I never was slave to the ceremonies of Moses which I knew had been rejected on account of the light of Christ. For although several times, while living among the Jews, I have observed some of the rites of my fathers in order to allay a disturbance, nevertheless I have never regarded them as an aid to salvation. I accommodated myself for a time to the feelings of my own people in order to win more to Christ. But when I see that these are perversely misinterpreting my compliance and that the matter has gone so far that they are not afraid to impose observance of the law as a necessary burden on those also whom the gospel finds free from the weight of the law, then I must publicly and freely cry out against the Mosaic rites and solemnly renounce that which turns into an injury to Christ. The authority of no apostle, however famous, shall deter me. Relying on Christ as the source of my authority, I follow his teaching through every danger.</p>	
<p>11 Notum enim vobis facio, fratres, Evangelium, quod evangelizatum est a me, quia non est secundum hominem:</p>	<p>11 Notum autem vobis facio fratres, euangelium quod praedicatum est a me, non esse secundum hominem.</p>	<p>Porro quo magis intelligatis me non temere deseivisse à Mosaicis ritibus, tantaque fiducia nunc praedicare libertatem Euangelicam, nolim vos latere fratres, Euangelium, quod vobis tradidimus, non esse auctoritatis humanae, ut ad cujusquam hominis voluntatem debeat immutari, velut ab homine profectum.</p> <p>Further, in order that you may better understand that I have not rejected the Mosaic rites rashly, and that I now preach evangelical freedom with such great</p>	<p>Ecce ego notum vobis illud esse volo euangelium istud quod praedicaui vobis, non fuisse humanum, sed diuinum.</p>

		confidence, I want you to know, brethren, that the gospel which we have delivered to you is not subject to human authority, so that it should be changed at the whim of any man, as though it had originated from a man.	
12 neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi.	12 Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.	<p>Qui vobis predicant circumcisionem, unde suum sumserint Euangelium, ipsi viderint. Meum certe Euangelium nec ab homine sum mutuatus, nec ab homine sum edoctus, ut cogar vel ab auctore pendere, vel alicujus interpretationem spectare. Christus ipse mihi dignatus est aperire veteris abolitae novaeque legis inductae mysterium, ne quis me putet vel temere mutatum, vel à parum gravi auctore sumsisse Euangelium, quod praedico. Christus sic homo est, ut mortalis non sit, nec mortalium affectibus obnoxius. Sic homo est, ut idem sit Deus: hujus arcana vis, & afflatus me subito mutavit in alium virum, alioqui addictior eram Legi Mosaicae, cujus venerationem ac religionem à majoribus imbiberam, quam ut ulla persuasione humana potuerim ab ea distrahi, nisi numen aliquod afflasset animum meum.</p> <p>As for where these preachers of circumcision got their gospel, let them decide. Certainly I did not procure my gospel from any man nor was I taught it by man, that I should be compelled either to depend on any man's authority or to follow his interpretation. Christ himself saw fit to reveal to me the mystery of the abolition of the old law, and of the introduction of the new law. Thus no one should think either that I changed rashly or that I took up the gospel I preach from a source of too little authority. Christ is a man in such a way that he is not mortal, nor subject to the affections of mortals. Christ is a man in such a way that he is at the same time God. His hidden strength and inspiration changed me suddenly into a different person. Moreover, I was so devoted to the Mosaic law (for I had drunk in its veneration and religion from my forefathers), that I could not have been drawn away from it by any human persuasion, if some divine power had not inspired my soul.</p>	Nam ego, neque ab homine illud praedicandi commissionem accepi, neque per hominis instructionem didici, sed per immediatam reuelationem Christi Iesu: qui per seipsum plenissimè de omnibus mysteriis fidei me instruxit, & per semetipsum ea mihi praedicanda in Gentibus commisit. Constat autem, quòd ante conuersionem meam hanc fidem à nullo edoctus fuerim.
13 Audistis enim conversationem meam aliquando in Iudaismo: // quoniam supra modum persequer bar Ecclesiam Dei, et expugnabam illam, {istam}	13 Audistis enim meam conuersionem quondam in Iudaismo, quod supra modum persequer bar ecclesiam dei, ac depopular bar illam,	<p>Quod narro non arbitror obscurum esse: nam opinor id vobis fama cognitum, quo studio me gesserim olim in Iudaismo, amore Legis, in tantum abhorrens ab Euangelio Christi, cujus arcanum nondum acceperam, ut novam congregationem, quae tum in Euangelicam doctrinam afflatu Dei colligi coeperat, modis omnibus infectarer, ac prorsus hostili animo depopularer, existimans me rem egregiam, Deoque gratissimam facere, dum inscius adversus Deum gero bellum.</p> <p>I do not think that what I tell you is obscure. For I believe you know already, through my reputation, how eagerly I formerly displayed my Judaism through my love of the law, and how I abhorred the gospel of Christ, the secret of which I had not yet received. I went so far as to attack, in every possible manner, the new congregation which at that time had begun to gather by the Spirit of God around the teaching of the gospel. I ravaged it with an utterly hostile mind, thinking that I was performing an honourable and pleasing service to God, while in my ignorance I was waging war against God.</p>	Neque enim dubito quin relatu iam cognouistis omnem conversationem meam, qua in legis observatione, ante fidem Christi susceptam, fui conversatus // a quemadmodum supra modum miro zelo persequer bar ecclesiam dei, & velut capitalem inimicum hostémque publicum me illi demonstrans, palam etiam expugnabam:
14 et proficiebam in Iudaismo supra multos coetaneos meos in genere meo, abundantius aemulator existens paternarum mearum traditionum.	14 et proficiebam in Iudaismo supra multos aequales in genere meo, quum vehementer essem studiosus a maioribus meis traditorum institutorum.	Et fane succedebat res: namin Iudaismo, quem tum solum sanctum ac pium esse judicabam, tantum, laudis assequutus sum inter meos, ut plerosque meae aetatis antecellerem, hoc habitus religiosior, quo pertinacius haerebam institutis a maioribus traditis. Iudicio siquidem errabam, non affectu, studiosque Legis auctori Legis repugnabam. Atque Deus arcano quodam suo consilio passus est ad tempus, videlicet quo mox è tanto Legis propugnatore, repente mutatus in Euangelii praeconem, plures exemplo meo pertraberem ad Christum.	In legalibus autem ritibus & obseruantis proficiebam supra multos coetaneos generis mei, ardentissimo zelo obseruans traditiones omnes: & quas lex ipsa per se tradebat obseruandas, & quas mihi patres tradiderant, supra expressa legis praecepta: ita vt eo tempore, nihil minus cogitauerim, quàm de euangelio Christi addiscendo.

		<p>And certainly my endeavours were succeeding. For in Judaism, which alone at that time I judged to be holy and pious, I gained so much praise among my own people that I distinguished myself above most men of my age. The more doggedly I clung to the traditions handed down by my forefathers, the more religious I was considered. For I erred in judgment, not in heart, and I opposed the author of the law out of zeal for the law. And God allowed this for a time by some secret plan of his. No doubt God intended that when I was soon after that suddenly changed from a great defender of the law to a preacher of the gospel, I would lead more to Christ by my example.</p>	
<p>15 Cum autem placuit ei, qui me segregavit ex utero matris meae, et vocavit per gratiam suam, +</p>	<p>15 Ast vbi deo, qui segregauerat me ab vtero matris meae, et vocavit per gratiam suam in hoc,</p>	<p>Proinde simulatque visum est Deo, qui me jam olim à matris utero destinarat ac selegerat in hoc negotium, declarare suam in me voluntatem meque nihil tale promerentem, sua gratuita bonitate vocavit ad hoc muneris,</p> <p>Accordingly, when it pleased God - who had designated and selected me for this undertaking already long ago when I was still in my mother's womb – to reveal his will toward me, and when he called me (who did not deserve such an honour) to this service by his own gracious goodness,</p>	<p>Quando autem venit tempus, quo placuit deo (qui me per praescientiam suam segregavit antequam egrederer de vtero matris meae, ac postmodum in suo tempore etiam vocavit ad fidem & apostolatus huius ministerium)</p>
<p>16 ut revelaret Filium suum in me, ut evangelizarem illum in gentibus: // continuo non acquievi carni et sanguini,</p>	<p>16 vt reuelaret filium suum per me, visum est vt praedicarem ipsum inter gentes, continuo, non contuli cum carne et sanguine,</p>	<p>ut per me, velut organum, notum redderet Filium suum Jesum, Judaeis adhuc perpauca, Gentium pene nulli cognitum, inter quas potissimum me voluit Euangelii praeconem esse, quid me fecisse creditis? Num haesi majorum institutis? num cunctatus sum aggredi delegatum munus? num diffisus sum oraculo Christi? num cum meae gentis Apostolis ullis contuli meum Euangelium? aut quenquam omnino mortalem consulturus adii?</p> <p>in order to use me as an instrument to make known his Son Jesus (for till then he was known to a few Jews, but to almost none of the gentiles, among whom especially he wanted me to be a preacher of the gospel), what then do you think I did? Did I cling to the regulations of my forefathers? Did I hesitate to undertake the duty assigned to me? Did I distrust this oracular command of Christ? Did I discuss my gospel with any apostles of my own race? Or did I go to consult any mortal at all?</p>	<p>filium suum manifestum facere in me: id est mihi aperire, & per me aliis manifestum facere, vt illum Gentibus praedicarem: // continuo non adiunxi me vllis mortalibus hominibus, qui sunt caro & sanguis vt ab hominibus discerem, de quibus me plenè deus edocuit.</p>
<p>17 neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos: // sed abii in Arabiam, et iterum reversus sum Damascum:</p>	<p>17 neque redii Hierosolymam, ad eos qui ante me fuerant apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reuersus sum Damascum.</p>	<p>Num Hierosolymam profectus sum, ut eorum auctoritate, qui quoniam me priores ad Apostolicam dignitatem vocati sunt, plurimi fiunt, meum fulciretur Euangelium? Minime. Neque enim existimabam hominis auctoritate comprobandum, quod ipsius Christi iussu delegatum esset. Quin protinus ubi cognovi errorem meum, ubi mandatum accepi coelitus, nihil moratus profectus sum in Arabiam nihil veritus Christi nomen adhuc vel obscurum vel invisum, etiam feris ac barbaris Nationibus ingerere: nec minore studio praedicare gratiam Euangelii, quam antea Mosaicam Legem praedicaram. Rursus Arabia relicta, Damascum reversus sum ubi mox à baptismo coeperam Christi nomen profiteri.</p> <p>Did I go to Jerusalem, so that my gospel might be supported by the authority of those who, because they were called to the apostolic rank before me, are highly esteemed? Not at all! For I did not think that it should be confirmed by the authority of man, inasmuch as it had been given to me by the order of Christ himself. As a matter of fact, immediately after I discovered the error of my ways, after I accepted my command from heaven, I went without delay to Arabia and did not shrink from presenting the name of Christ, until then either obscure or hateful, to wild and barbarian races. And I preached the grace of the gospel with no less zeal than I formerly had preached the Mosaic law. After I left Arabia, I</p>	<p>Neque veni Hierosolymam, ad eos qui fuerunt ante me apostoli, Petrum, Iacobum, Ioannem, & caeteros gratia discendi quippiam ab eis: // sed sufficienter à deo instructus confidenter abii in Arabiam, vt illis prorsus rudibus Christi fidem annuntiarem, & iterum reuersus sum Damascum.</p>

		returned to Damascus where I had first begun to preach the name of Christ after I was baptized.	
18 deinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum, et mansi apud eum diebus quindecim:	18 Deinde post annos treis redii Hierosolymam vt viderem Petrum, et mansi apud illum dies quindecim.	Deinde peracto triennio, veni Hierosolymam Petri visendi gratia, potius quam cum illo conferendi. Commoratus sum autem apud illum dies non plus quindecim, quod is inter Apostolos primas tenere videretur. Then after three years I came to Jerusalem in order to visit Peter rather than to confer with him. However, I stayed with him no more than fifteen days, because he seemed to hold first place among the apostles.	Deinde post annos tres, veni Hierosolymam, honoris gratia inuisere Petrum: apud quem & familiariter hospitatus sum diebus quindecim, tanquam verus apostolus ab eo benignè receptus.
19 alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Jacobum fratrem Domini.	19 Alium autem ex apostolis non vidi quenquam, nisi Iacobum fratrem domini.	Neque quenquam aliorum Apostolorum studui visere, praeter Jacobum cognomento Justum, qui ob insignem vitae sanctimoniam frater Domini dictus est: nam is Ecclesiae Hierosolymitanae primus omnium Episcopus est datus. I was not eager to see any of the other apostles except James, surnamed the Just, who was called a brother of the Lord because of the distinguished holiness of his life. He, out of them all, was the first to be made bishop in the church at Jerusalem.	Alium autem apostolorum tunc temporis, vidi nullum nisi Iacobum Hierosolymae episcopum ordinatum, qui dictus est frater domini.
20 Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior. +	20 Porro quæ scribo vobis, ecce coram deo non mentior.	Tantum abest, ut Euangelio meo diffusus ad humana praesidia confugerim. Nihil horum fingere me, testis est ipse Deus, cujus jussu negotium Euangelii praedicandi suscepi. I am far from despairing of my gospel and from fleeing to human aids. I do not lie. God himself is my witness, by whose command I undertook the preaching of the gospel.	Quæ autem scribo vobis, deus ipse (qui iudex est omnium) testis est, quòd non mentiar.
21 Deinde veni in partes Syriae, et Ciliciae.	21 Deinde veni in regiones Syriae Ciliciaeque.	Post haec contuli me in regiones Syriae Ciliciaeque, nusquam non profitens nomen Christi. Nam in his quoque Regionibus coeperant aliquot Iudaeorum greges conspirare in Christi doctrinam: After these things I went into the regions of Syria and Cilicia, proclaiming everywhere the name of Christ. For in these regions also some congregations of Jews had begun to unite in the teaching of Christ.	Deinde veni in partes Syriae & Ciliciae.
22 Eram autem ignotus facie ecclesiis Iudaeae, quæ erant in Christo:	22 Eram autem ignotus iuxta faciem ecclesiis Iudaeae, quæ erant in Christo.	Verum his de facie quidem parum eram notus licet ipse natus Iudaeus. But I was little known by sight to them, even though I myself was a Jew by birth.	Eram autem ignotus aspectu, ecclesiis Iudaeae fidelibus.
23 tantum autem auditum habebant quoniam qui persequabatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem, quam aliquando expugnabat:	23 Sed tantum hic rumor apud illos erat: Qui persequabatur nos aliquando, nunc praedicat fidem, quam quondam expugnabat,	Tantum illud rumore cognoverant, me esse illum, qui repente mutatus nutu divino, ex persecutore Christianae fidei, nunc factus essem praeco Christianae fidei, quam pridem pro viribus oppugnata nunc capitis periculo defenderem. This only had they learned from rumour, that I was the one who had suddenly been changed by the divine will from a persecutor of the Christian faith, and that I had now become a preacher of that faith; that the faith which I at one time opposed with all my might I now defended at peril to my life.	Tantum audierant fama, illum qui olim tam saevus fuerat persecutor Christianorum, nunc praedicare fidem quam olim expugnabat, & palam persequabatur.
24 et in me clarificabant Deum.	24 et glorificabant in me deum.	Quamobrem duplici nomine Deo mutationis hujus auctori gratabantur: & quod gravi persecutionis molestia liberati essent, & quod professionis suae talem essent nacti propugnatorem. For this reason they doubly glorified God who caused this change because they had been freed from the serious worry of persecution and because they had obtained such a defender of their own profession.	Atque ita in me clarificabant deum, qui tam mirabilia circa me fuisset operatus, per gratiam suam.

2		(Bis septem exactis repeto Solymam: rogo summos: Qui nihil addebant: corripioque Petrum.)	
1 Deinde post annos quatuordecim, iterum ascendi Jerosolymam cum Barnaba, assumpto et Tito.	1. Deinde post annos quatuordecim rursus ascendi Hierosolymam vna cum Barnaba, assumpto simul et Tito:	<p>Caeterum ubi jam per annos quatuordecim Gentibus potissimum Euangelii doctrinam praedicassem, rursus me recepi Hierosolymam comitibus Barnaba & Tito, quos hujus rei testes esse volebam.</p> <p>When I had already preached the doctrine of the gospel for fourteen years, chiefly to the gentiles, I went again to Jerusalem with my associates Barnabas and Titus, whom I wanted to be witnesses to this fact.</p>	Deinde post annos à mea conuersione quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam, assumptis Barnaba & Tito: altero ex Iudaeis, altero Gentili, vt essent testes idonei, fideles & sufficientes, eorum quae agerentur mecum in Hierosolyma.
2 Ascendi autem secundum reuelationem: // et contuli cum illis Euangelium, quod praedico in gentibus, // seorsum autem iis qui videbantur aliquid esse: // ne forte in vacuum currerem, aut cucurrissem.	2 ascendi autem iuxta reuelationem, et contuli cum illis euangelium quod praedico inter gentes, sed priuatim cum iis qui erant in precio, ne quo modo in vanum currerem aut cucurrissem.	<p>Id autem feci, non jam officii gratia, quemadmodum prius, sed iussus oraculo divino, quo magis liqueret Iudaeis, non jam è circumcissione petendam salutem, sed ab Euangelica fide, posteaquam viderent tam multos è Gentibus absque circumcissionis praesidio vocatos ad communem salutem. Cum his igitur contuli meum Euangelium, quod hactenus auctore Christo praedico inter Ethnicos, sed praecipue cum his, qui plurimum apud Iudaeos pollebant auctoritate: ne quisquam eorum, qui credebant adhuc Legem Mosaicam cum Euangelio Christi miscendam esse, jactitaret me in Euangelico stadio, vel hactenus frustra cucurrisset, vel nunc etiam currere, quod absque mentione circumcissionis per fidei donum illis essem pollicitus eandem salutem quam nos circumcisi, Christo freti, speramus.</p> <p>I did this, however, not out of duty as was the case earlier, but commanded by a divine oracle in order that it would be all the more clear to the Jews that salvation is no longer to be sought through circumcision, but through faith in the gospel. For they would see that so many gentiles had been called to a universal salvation without the aid of circumcision. Therefore, I discussed with them my gospel which up to now I preach among the heathen by Christ's command. But I spoke primarily to those who were most influential among the Jews, to the end that none of them who still believed in combining the Mosaic law with the gospel of Christ would publicly assert that in the race course of the gospel I had been running, or was still running, in vain. For without mentioning circumcision, I promised [the gentiles] the same salvation through the gift of faith that we who are circumcised hope for, relying on Christ.</p>	Ascendi autem hac vice, ex diuina reuelatione, ad declarationem veritatis euangelij quod praedicaui, & confutationem eorum qui me calumniabantur quasi diuersa docentem ab aliis apostolis, qui errant Hierosolymae: // & contuli cum apostolis caeteris euangelium quod praedico in Gentibus exponendo eis per ordinem omnia quaecumque praedicaui. // Non id tamen in publico coram omnibus sed separatim, coram iis qui erant eminentiores inter fideles caeteros. // Feci autem istud, non quòd dubitarem de praedicatione mea aut vt aliquid discerem amplius: sed vt fieret irritus labor meus, & praedicatio mea in Gentibus, vt dum à caeteris apostolis nostram doctrinam audirent comprobari, non dubitarent ei fidem habere.

<p>3 Sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset gentilis, compulsus est circumcidi:</p>	<p>3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Graecus, compulsus fuit circumcidi,</p>	<p>Tantum enim abest ut circumcisionis onus Gentibus duxerimus imponendum, ut ne Titus quidem cum & Hierosolymis, & inter Judaeos circumcisionem mordicus tenentes versaretur, à Judaeorum primoribus Apostolis compulsus [iussus jako alternatywna wersja wg LB, nie potwierdzone przez CWE] sit circumcidi, propterea quod Graecus esset, non Judaeus. Quo minus vobis id est faciendum in vestra Galatia, compellentibus huc Pseudapostolis. Qui inter Apostolos primas tenebant, non exegerunt à nobis, ut Graecum circumcideremus: nimirum id agentes, ut servitus Legis paulatim antiquaretur, & Euangelii constabiliretur libertas.</p> <p>We were far from believing that the burden of circumcision ought to be imposed upon the gentiles. In fact, while Titus was living in Jerusalem and among Jews who held doggedly onto circumcision, not even he was compelled by the apostolic leaders of the Jews to be circumcised, for the very reason that he was a Greek, not a Jew. All the less ought you in your Galatia to be compelled to this by pseudo-apostles. Those who held the highest rank among the apostles did not require of us that we circumcise a Greek - no doubt because they wanted the servitude of the law gradually to be abolished and the freedom of the gospel confirmed.</p>	<p>Vsqueadeò autem nihil apostoli nostrae contradixerunt praedicationi, vt nec Titum cogere circumcidi, qui tamen erat incircuncisus, & ex vtroque parente Gentilis natus.</p>
<p>4 sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu, // ut nos in servitutem redigerent.</p>	<p>4 propter obiter ingressos falsos fratres, qui subintroierant ad explorandum libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, quo nos in servitutem adigerent.</p>	<p>Verum irreperant in coetum nostrum quidam falso nomine Christiani, cum id urgeant, quod Christus voluit obsolescere. Insidiose vero sese insinuarant, ut explorarent libertatem nostram, quam nobis peperit Euangelium Christi, cui inuidebant, id agentes, ut nos in servitutem Legis per circumcisionem retraherent. Ab his potius, quoniam instabant odiose, compellendi videbamus, ne quid tumultus existeret.</p> <p>But certain ones had sneaked into our company who are called Christians falsely since they press for that which Christ intended to make obsolete. Deceitfully indeed they had sneaked into our company in order to spy out the freedom which the gospel of Christ brought to birth for us. They were envious of the gospel and proposed to drag us back through circumcision into servitude to the law. It was rather they who pressed us so hatefully that it seemed as though we would have to give in to avoid an uproar.</p>	<p>Imò neque propter falsos fratres, qui erant subornati ab aliis, etiam si illi ad hoc laborarent, qui occultè, sub amicitiae & fidei specie ingressi sunt ad explorandum si in libertate perstaremus quam habemus in fide Christi, & quam praedicauius, // vt nos subiicerent seruituti legis, cogendo Titum circumcidi, ac deinde ex aliorum apostolorum autoritate Gentibus legalia praedicare.</p>
<p>5 Quibus neque ad horam cessimus subiectione, ut veritas Evangelii permaneat apud vos:</p>	<p>5 Quibus ne ad tempus quidem cessimus per subiectionem, vt veritas euangelii permaneret apud vos.</p>	<p>Quaquam ne his quidem cōsuecessimus, ut illis vel ad tempus obsequentes, Titum circumcideremus, idque fecimus vestra causa, ne quod in Tito factum esset necessitate, vos citra necessitatem imitantes, ab Euangelii veritate excideretis, in Iudaismum prolapsi.</p> <p>However, we did not yield or comply with them even for a moment by circumcising Titus. We did this in your interest, so that you would not fall away from the truth of the gospel into Judaism and imitate voluntarily what might have been done to Titus out of necessity.</p>	<p>Nos vero illis neque ad horam cessimus, siue pro tempore minimo, subiiciendo nos seruituti legis Titum circumcidendo, vt veritas euangelicae libertatis apud vos inconcussa permaneret. Si enim illi apostoli circumcisionem putassent Tito necessariam, vtique coegissent eum circumcidi. Et postea quàm falsis illis fratribus ad hoc laborantibus, Titus non est compulsus circumcidi, constat, quod illi nostram praedicationem de non obseruandis legalibus, comprobauerint.</p>
<p>6 ab iis autem, qui videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest: Deus personam hominis non accipit): // mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. +</p>	<p>6 Ab iis autem qui videbantur aliquid esse, quales aliquando fuerint, nihil mea refert. Personam hominis deus non accipit. Nam mihi qui videbantur esse in precio, nihil contulerunt.</p>	<p>Quod si quidam, quorum est praecipua auctoritas, aliquando circumcisionem à quibusdam, vel exegerunt, vel permiserunt: recte-ne id fecerint, an secus, mea non refert: mihi satis est, quod vetere sententia relicta, nunc mecum sentiunt. Apud homines personae valet opinio: apud Deum sola veri ratio est. Sint illi me praecellentes auctoritate: certe, quod ad Euangelii sinceritatem attinet, adeo nihil mihi contulerunt, ut à me potius illis aliquid accesserit.</p> <p>But if certain men, whose authority is especially great, sometimes required or permitted circumcision of certain others, it makes no difference to me whether they acted rightly or not. It is enough that they have left behind their former</p>	<p>Ab his autem qui erant eminentiores in ecclesia, nihil didici tunc temporis. Taceo autem quales aliquando illi fuerint in Iudaismo, multo me & zelo & scientia legis inferiores, vt tunc potius eis erudiendis ipse sufficerem. Verùm illud nihil ad rem: quoniam deus non attendit ad personas hominum, sed quos ipse vult secundum propositum voluntatis suae vocat & eligit. // Mihi, inquam, illi eminentiores apostoli, nihil addiderunt, ad euangelij mei doctrinam.</p>

		opinions and now agree with me. Among men the opinion of a person has value. Before God, it is only conformity to the truth that counts. I grant that those may be more pre-eminent than I in authority. But as far as the integrity of the gospel is concerned, I gained nothing from them - in fact, they gained something from me.	
7 Sed e contra // cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium praeputii, sicut et Petro circumcisionis +	7 Imo contra, quum vidissent mihi concreditum fuisse euangelium praeputii, quemadmodum Petro circumcisionis.	Etenim ubi communicato cum illis Euangelio meo, perspexissent mihi aequae à Christo commissum Euangelii praedicandi munus inter Gentes atque Petro delegatum erat inter Iudaeos, For after I had shared my gospel with them, they perceived that the duty of preaching the gospel among the gentiles had been entrusted to me by Christ, just as the duty of preaching it among the Jews had been delegated to Peter,	Imò verò e contrario, per omnia consentiebant, veracem, plenam, & sufficientem meam doctrinam comprobantes. // Nam cum vidissent, Petrus, Ioannes, & Iacobus, quòd mihi dominus commisisset officium praedicandi Gentilibus, sicut Petro Euangelizandi Iudaeis.
8 (qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter gentes): +	8 Nam qui efficax fuit in Petro ad apostolatum circumcisionis, efficax fuit et in me erga gentes.	meamque praedicationem non minus efficacem fuisse citra circumcisionis adminiculum, quam Petri fuerat adhibita circumcisione, and that my preaching was no less effective without the aid of circumcision than Peter's had been with circumcision.	(Nam qui Petrum fecit dignum Iudaeorum apostolum, idem deus & mihi adfuit, vt idoneus essem apostolus Gentilium)
9 et cum cognovissent gratiam, quae data est mihi, Iacobus, et Cephas, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dextras dederunt mihi, et Barnabae societatis: ut nos in gentes, ipsi autem in circumcisionem:	9 Quumque cognovissent gratiam mihi datam Iacobus et Cephas et Ioannes, qui videbantur esse columnae, dextras dederunt mihi ac Barnabae societatis, vt nos in gentes, ipsi vero in circumcisionem apostolatu fungeremur,	cumque nobis referentibus, parem Euangelii gratiam mihi quoque collatam cognovissent, Petrus, Iacobus, & Ioannes, (nam hi videbantur apud illos esse columnae) tantum abest ut damnarint Euangelium nostrum, ut potius datis dextris mecum & cum Barnaba foedus ac societatem inierint, ut idem Euangelium concordibus animis in sua quisque portione praedicarem: nos inter Gentes, illi inter Iudaeos. In our discussion with them, they recognized that I too had been granted an equal share of the gospel. As a result, Peter, James, and John (for they seemed to be the pillars among them) were so far from condemning our gospel that instead they extended their right hands in agreement and fellowship with Barnabas and me. We were to preach the gospel with united hearts, each in his own sphere: we among the gentiles, they among the Jews.	& cum cognovissent gratiam multiformem spiritus sancti, quae data est mihi: illi inquam, qui eminebant tanquam columnae in ecclesia, iunctis dextris societatem inierunt nobiscum: hoc est mecum & cum Barnaba, vt nos in Gentes pergeremus praedicantes, & ipsi inter Iudaeos.
10 tantum ut pauperum memores essemus, // quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere.	10 tantum vt pauperum memores essemus. In quo et diligens fui, vt hoc ipsum facerem.	Neque nobis injunxerunt, ut quemquam è Gentibus ad circumcisionem vocaremus. Tantum rogaverunt, ut inter Gentes praedicantes Euangelium, pauperum, qui Hierosolymis agebant, memores essemus, si qui quid in eorum subsidium conferre vellent. Qua quidem in re, quoniam non abhorrebat ab Evangelica doctrina, studiose parvimus illorum mandatis, haudquaquam parituri, si de circumcidendis Graecis nobis mandassent. Neque enim aequum est, ut tantum apud nos valeat cujusquam mortalis auctoritas, ut in illius gratiam parum recte consulamus Evangelico negotio. Etenim quemadmodum initio res ita ferebat, ut his qui ex Iudaismo sese convertissent ad professionem Evangelicam (quoniam à majorum institutis, quorum religionem à pueris imbibebant, prorsus avocari non poterant) nonnihil indulgeretur ad tempus, ne per hanc occasionem complures alienarentur à Christo: ita conandum erat, ut aliquando, monitis nostris edocti, desinerent hac uti indulgentia, praesertim cum longe plus periculi, quam lucri videretur allatura. Si quidem perquam exiguus est numerus eorum, qui ex Iudaeis Euangelii fidem amplexi sunt, prae his quos ex Gentibus Christo lucrifecimus. Atque ex his in posterum quoque multo uberius spes aridet, cum Gentium tot Nationes latissime pateant, Iudaeorum genus angustis admodum finibus circumsepiatur. Horum maxima pars sic abhorrebat à circumcisione, ut citius Christum adspernaturi fuerint quam Legis odiosae jugum subituri. Quin & illud periculi est, ne si diu passimque hac utantur indulgentia, fiat ut beneficium salutis gratuitum, quod Deus suae bonitati, nostraeque fidei voluit acceptum ferri, videatur magna ex parte debere Legis ceremoniis. Quas si conspexerint à primariis Apostolis observari,	Tantum admonebant, vt pauperum qui erant in ecclesia Hierosolymae, spoliati possessionibus suis, curam haberemus apud ecclesias Gentilium, qui in bonis temporalibus magis abundabant // quòd etiam omni qua potui sollicitudine diligenter peregi.

interpretabuntur, qui superstitiosiores sunt, absque his non satis esse fidem Euangelicam ad consequendam salutem: nam factum vident omnes, animum non vident. Et est fere in pejorem partem suspicax mortalium animus. Ita quod illi fecerint pro tempore, morem gerentes quorundam invincibili superstitioni, contraque animi sui sententiam id alii judicabunt religione, non obsequio factum. Tolerata est ad tempus Judaeorum excusabilis infirmitas, à qua paulatim oportebat illos proficere. Caeterum nullo modo permittendum est, ut à Gentibus exigatur, quod in Judaeis pro tempore toleratum est. Judaeos primum excusabat à majoribus hausta persuasio, diuturnus usus, cujus vis naturam aequat, auctor Deus, aliaque permulta, quorum nihil Gentibus patrocinari poterit, si Christum cum Mose miscuerint. At Gentium mihi peculiaris cura delegata est, quemadmodum Petro Judaeorum. Convenit autem ut utrisque sua provincia potissimum cordi sit.

They did not impose upon us the necessity of demanding that any of the gentiles be circumcised. They requested only that while preaching the gospel among the gentiles we remember the poor who were living in Jerusalem, in case anyone wished to collect some relief for them. We eagerly obeyed their commands, seeing that they were not inconsistent with evangelical teaching. By no means would we have obeyed if they had ordered us to circumcise the Greeks. For it is not right that the authority of any mortal should carry such weight with us that in pleasing him we neglect the work of the gospel. And yet, at the start the situation demanded that some temporary concession be made to those who had turned from Judaism to the gospel (since they could not be completely diverted from the teachings of their ancestors, whose religion they had been fed from youth), otherwise many might have been driven away from Christ. But we had to try to teach them, hoping that eventually they would listen to our counsel and cease to use this indulgence, especially when it seemed that indulgence would result in far more danger than gain. For the number of Jews who have embraced the faith of the gospel is very small compared to the gentiles we have won to Christ. And from these too in the future a much more fertile hope smiles upon us, inasmuch as so many nations of gentiles are spread far and wide, while the race of the Jews is circumscribed by very narrow boundaries. The greater number of the gentiles were so averse to circumcision that they would have rejected Christ sooner than submit to the yoke of the odious law. There is also another danger, that if for a long time Jewish Christians make indiscriminate use of this indulgence, the free gift of salvation (which God wished to see credited to his own goodness and our faith) may appear to be owed in large part to the ceremonies of the law. If they perceive that these ceremonies are being observed by the chief apostles, those who are somewhat superstitious will conclude that without these ceremonies the faith of the gospel is not enough for attaining salvation. For everyone sees what is done, but not the spirit behind it. Mortals' minds are usually suspicious; they interpret everything in the worst sense. Thus, what those did for a time - going against their own opinions by giving in to the unconquerable superstition of some - others will conclude was due to religion, not compliance. This excusable weakness of the Jews was tolerated for a time, but they should have moved beyond it, little by little. But by no means must we allow that to be required of the gentiles which was tolerated for a time in the case of the Jews. At first the Jews were excused by the conviction which they derived from their forefathers by long usage, the strength of which is equal to nature, by the fact that God was the author of their religion, and by many other things. The gentiles, however, will be able to find no such defence if they combine Christ with Moses. But the special care of the gentiles was assigned to me, just as

		the special care of the Jews was assigned to Peter. And it is fitting that each be especially devoted to his own sphere.	
11 Cum autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, // quia reprehensibilis erat.	11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, palam illi restiti, eo quod reprehensus esset.	<p>Qua quidem in re nullius auctoritati cessurus sum, adeo ut cum Petrus venisset Antiochiam quanquam viderem hujus inter Apostolos primam esse auctoritatem, tamen non veritus sim palam & in os obsistere, pluris habens Euangelii negotium, quam illius dignitatem. Neque dubitavi metum illius ac vacillationem [quam prae se ferebat – dodane 1532] coram omnibus reprehendere, cum ipsa res vel hoc nomine reprehensibilis esset, quod in gravem multorum perniciem vergeret, secus interpretantium, quam ille sentiret: videlicet quasi superstitione motus id faceret, non studio consulendi Judaeorum infirmitati.</p> <p>Indeed, in this matter I intend to yield to the authority of no one. Therefore, when Peter came to Antioch, although I saw that among the apostles he was first in authority, nevertheless I was not afraid to oppose him publicly and to his face; I regarded the work of the gospel as more important than his rank. And I did not hesitate to rebuke him before everyone for the fear and vacillation which he displayed, since his behaviour was reprehensible especially on this ground, that it was leading to the destruction of many who were misinterpreting his intention, thinking that he acted thus because of superstition, not because of his deep concern for the weakness of the Jews.</p>	Quo verò amplius vobis fiat comprobata veritas libertatis Euangelicae, & praedicationis nostrae, narrabo vobis quo pacto Antiochiae, Petro Apostolorum principi contradixerim, eum palam omnibus (quibus erat periculum) arguendo: // quia repraehendendus veniebat, & ita se gerebat, vt mihi necessarium videretur illum repraehendere, propter scandali & periculum (quod alioqui videbatur eminere) amotionem.
12 Prius enim quam venirent quidam a Jacobo, cum gentibus edebat: // cum autem venissent, subtrahebat, et segregabat se, timens eos qui ex circumcissione erant.	12 Nam antequam venissent quidam a Iacobo, vna cum gentibus sumebat cibum: quum autem venissent, subduxit ac separavit se ab illis, metuens eos qui erant ex circumcissione:	<p>Etenim cum prius accumbens in convivio quorundam, qui ex Gentibus accesserant Euangelicae professioni, promiscuis cibus una cum illis vesceretur, mox ubi supervenissent aliquot ex Judaeis à Jacobo missi, subducebat sese à convivio, dissimulans se communi cum illis usum mensa: videlicet metuens, ne quid offenderet animos eorum, quos adnuc superstitiosiores esse suspicabatur, quam ut in totum ciborum delectum possent contemnere, parumque pium esse ducentes, Judaeum cum Ethnicis habere mensae quoque communionem.</p> <p>For at first he took his place at a dinner with some of the gentiles who had given assent to the gospel and ate the common food together with them. But when, soon afterwards, several Jews who had been sent by James arrived, he began to withdraw from the dinner, pretending that he had not shared a common meal together with them. Doubtless he was afraid he would offend the conscience of those he suspected were still too superstitious to be able to overlook an indiscriminate choice of foods, and who thought it showed a lack of piety for a Jew actually to share a common meal with the heathen.</p>	Nam principio cùm venisset Antiochiam, coepit legem negligens, cum Gentilibus manducare, quod lex prohibet. // Cùm verò à Iacobo venissent quidam Iudaei: subtraxit se & separavit à consortio Gentilium, timens scandalum facere illis Iudaeis, qui in lege adhuc vt infirmi haerebant.
13 Et simulationi ejus consenserunt ceteri Judæi, ita ut et Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.	13 ac simulabant vna cum illo caeteri quoque Iudaei, adeo vt Barnabas simul abduceretur in illorum simulationem.	<p>Ea Petri simulatio, quamvis ab animo pio proficiscebatur, tamen inconsultior erat, et in manifestam perniciem multorum vergebat, adeo ut non solum Judaei caeteri, qui nobiscum accumbebant, assentirentur simulanti Petro, verum & Barnabas quoque collega meus, motus auctoritate Petri, se etiam una cum Petro subduceret è convsvio. Quorùm simulationem non dubitabam quin caeteri fere omnes fuerint imitaturi, ni acri, manifesta quoque objurgatione fuisset itum obviam.</p> <p>This pretence by Peter, although it arose from a pious mind, was nevertheless rather imprudent and threatened to bring about the open destruction of many. In fact, not only the other Jews who sat at our table approved Peter's pretence, but even Barnabas my colleague was so moved by the authority of Peter that he too began to withdraw together with Peter from the dinner. I had no doubt that nearly all the others would have imitated their pretence if he had not encountered a sharp and clear rebuke.</p>	Cuius exemplo & caeteri Iudaei (qui ante cum Petro bona fide Gentibus participassent) ipse quoque Barnabas socius noster, adducti sunt ad simulandum legis observationem, & occultandum eam quam habebant de Euangelica libertate sententiam.

<p>14 Sed cum vidissem quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, // dixi Cephæ coram omnibus: // Si tu, cum Judæus sis, gentiliter vivis, et non judaice: quomodo gentes cogis judaizare? +</p>	<p>14 Verum vbi vidissem quod non recto pede incederent ad veritatem euangelii, dixi Petro coram omnibus: Si tu quum sis Iudæus, gentiliter vivis, ac non Iudaice, cur gentes cogis Iudaizare?</p>	<p>Itaque cum viderem, quod quidam nunc Gentibus, nunc Iudæis sese accommodantes, veluti claudicarent: neque satis recte aut constanter ingrederentur ad Euangelii veritatem, quæ jam sic eluxerat, ut tempus esset eam libera fronte constanterque profiteri, Legis ceremonias antiquatas esse, neque quicquam conferre ad salutem Euangelicam: ut omnium periculo mederer, restiti Petro coram omnibus, ut castigato capite, cæteri ad illius exemplum resipiscerent, ubi conspexissent illum obtemperantem admonitioni nostræ. Restiti autem his verbis: Quid agis Petre? quo consilio te subducis? Cur dum tuis inconsulto metuis, hos meos in perniciosam inducis superstitionem? Etenim si tu cum natura Iudæus sis, & tamen contemta Gentis tuæ superstitione, Gentium more vivis, nihil impurum ducis, quod Deo non sit impurum: cumque id & antehac feceris cum Centurione Cornelio, ac modo nobiscum, cur nunc tui dissimilis, parumque constans subducis te è convivio: perinde quasi quod antehac ciborum delectum ac Gentium commercium neglexeris, non certo consilio iudicioque feceris, sed humana facilitate: nec sentis exemplum istud tuum eo tendere ut non solum Iudæi in sua superstitione confirmentur quam abolitam oportuit verum etiam ex Gentibus, adjuncti Christo, tuo, qui primus es inter apostolos, exemplo cogantur Iudaicis onerari ceremoniis, à quibus Christus eos liberos esse voluit nec hos modo, quos Euangelii gratia liberos reperit, verum etiam Iudæos ipsos, quos obnoxios reperit.</p>	<p>e Sed cum vidissem, quod propter timore scandali Iudæorum illorum, dissimularent veritatem libertatis Euangelicæ, timensque ex hoc Gentilibus scandalum immittere, hoc mihi consilium fuit, vt Petrum coram omnibus arguerem: quo sic, & illi qui aduenerunt Iudæi, & cæteri Gentiles, nullum scandalum paterentur Euangelicæ libertatis veritatem, per meam repræhensionem, Petro non resistente, edocti. // Dixi itaque Petro coram omnibus, tam Iudæis quàm Gentilibus aderant, quibus ex re prædicta periculum vllum euenire poterat. // Si tu, qui Iudæus es natura, lege dimissa sub qua natus es, communem cum Gentilibus vitam ducis: quomodo nunc Gentes tuo exemplo ad Iudaismum inducis, ob istorum Iudæorum qui aduenerunt timorem:</p>
<p>15 Nos natura Iudæi, et non ex gentibus peccatores.</p>	<p>15 Nos natura Iudæi, et non ex gentibus peccatores:</p>	<p>Nos qui non sumus ex Gentibus orti, quas omnes Iudæi pro peccatoribus & impuris ducunt quosque idololatrias reperit Euangelii predicatio, sed genere sumus Iudæi nati sub Lege, cui recte pro tempore servivimus,</p>	<p>h Nos carnali propagatione Iudæi sumus, sub Iudaismo nati, non autem illi peccatores, qui ex Gentilibus conuertuntur. Nequaquam ergo illi sunt inducendi ad legem, qui sub lege non sunt nati, quàm nos quoque audemus transgredi qui sub lege nati sumus.</p>
<p>16 Scientes autem quod non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi: et nos in Christo Iesu credimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis: // propter quod ex operibus legis non justificabitur omnis caro.</p>	<p>16 quoniam scimus non iustificari hominem ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi et nos in Christum legum credidimus, vt iustificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis: propterea quod non iustificabitur ex operibus legis omnis caro.</p>	<p>tamen edocti, quod per ejus Legis observationem non contingat cuiquam homini vera justitia, sed potius per fiduciam, qua salutem speramus nobis ex Christi gratuita beneficentia, diffusi Legi majorum, ad Christi fidem confugimus, cujus praesidio nobis veram justitiam, quæ nos non hominibus commendet, sed Deo, pollicemur, quam Legis observatio velut inefficax præstare non potuit. Et post hæc Gentibus auctores crimus, ut Christo diffusi, ad Legis præsidia confugiant, cum habeamus ipsa re compertum, neminem omnino mortalium Legis beneficio veram consequi posse justitiam? Alioqui quid erat opus ad Euangelii fidem transire.</p>	<p>Cum igitur credamus firmiter, quod ex operibus legis nemo potest verè coram deo iustificari, sed tantum per fidem in Christum. Idcirco etiam nos Iudæi in Christum credimus, vt per fidem consequamur, quod ex legis obseruantia consequi non potuimus, nempe iustificationem. // Itaque, ex operibus legis nemo hominum iustificari poterit.</p>
<p>17 Quod si quærentes justificari in Christo, inventi sumus et ipsi peccatores, numquid Christus peccati minister est? // Absit.</p>	<p>17 Quod si dum quaerimus iustificari per Christum, reperimur et ipsi peccatores, num ergo Christus peccati minister est? Absit.</p>	<p>Quod si semel amplexi fidem Euangelicam, nihilo secius comperimus nos adhuc peccato obnoxios, ut rursus alio remedio sit opus, id quod nobis usu venit in Lege Mosaica, ac frustrati spe cogamur ad Legem semel relictam denuo refugere, quid dicemus? an quod Christus, quem auctorem perfectæ justitiæ credidimus, potius iniustitiæ fomes sit, qui non solum non auferat iniustitiam pristinam, verum etiam per occasionem addat iniustitiæ cumulo, & adeo non conferat speratam salutem, ut graviores insuper adducat condemnationem, quandoquidem hujus fiducia Legem reliquimus: ad quam si cogimur redire, videmur eam vitio & inconsulte reliquisse, atque hujus mali Christus videtur occasionem dedisse. Sed absit, ut quisquam ita sentiat, ex istimetque Euangelicæ gratiæ quicquam deesse, quod à Mose Lege sit petendum, ad consequendum salutem. Etenim posteaquam Euangelii Legem amplexi sumus, rursus ad Mose Legem recurrere, defactio quaedam est à Christo,</p>	<p>Alioqui si nos ex hoc peccatores inveni sumus, quod lege prætermissa quaerimus iustificari in sola fide Christi: consequitur Christum peccati illius ministrum nobis esse. Nam eius doctrina eiusque amore, fiducialiter legem prætermittentes, ipsius gratiæ soli inhaeremus. // Non potest autem fieri vt Christus nobis peccatis fuerit minister siue author, aut in peccatum ipse nos coniecerit</p>

		& Euangelii contumelia imo quisquis Judaeus aut proselytus id facit, declarat sele Mosaicae quoque Legis transgressorem. Nam si ea pertinebat ad consequendam salutem, cur reliquit? si non pertinebat, cur repetit?	
18 Si enim quæ destruxi, iterum hæc [re]ædifico: prævaricatorem me constituo.	18 Nam si quæ destruxi, ea rursum aedifico, transgressorem me ipsum constituo.	Si demolitus aedificium, rursus ab iisdem fundamentis erigo quod destruxeram, nonne vitium meum ipse prodo, qui instaurem quod non recte sim demolitus!	Nam si nunc quaeram reparare (exemplo vel praedicatione) legis obseruantiam quam iam pridem & reliqui & destruxi (tam verbo praedicationis, quàm exemplo conuersationis) apertè meipsum peccati pristini reum arguo. Nam si obseruari eam oportet, ergo peccatum erat dimittere.
19 Ego enim per legem, legi mortuus sum, ut Deo vivam: // Christo confixus sum cruci.	19 Ego enim per legem legi mortuus fui, vt deo viuerem, vna cum Christo crucifixus sum.	Nihil est igitur causae, cur semel amplexi fidem Euangelicam, per quam Christi benignitas perfectam, & iustitiam, & salutem nobis conferri voluit, ad crassae Legis praesidia respiciamus, cui jam desivimus esse obnoxu. Nam quemadmodum mori alterius conjugum superstitem liberat à jure matrimonu, ita mihi Judaeo cum Lege negotium erat donec durante jure mutuo, & mihi vivebat lex, & ego Legi. Verum simulatque per Christi mortem ac sacrum lavacrum addictus sum Legi fidei, qua spiritualis est, quodammodo mortuus sum Legi crassae: nec ita mortuus illi, ut desierim vivere, sed ut felicius coeperim vivere. Antehac vivebam Mosi, nunc vivo Deo. Deus enim spiritus est. Quemadmodum Christus antea vixit mortalis, corpus nostris malis obnoxium circumferens, is mortuus carni, mortuus hominibus, nunc vivit Deo Patri, liber ab omnibus mortalitatis injuriis. At ego per baptisimum una cum Christo sum crucifixus, una cum illo mortuus, rebus hisce crassioribus, quæ carnem potius quam spiritum sapiunt, adeo non teneor, ut ilis sim mortuus.	Ego enim per legis nouae aduentum, legi veteri subtractus sum: vt deinceps viuam in gratia dei, & ex ea vitam quaeram. // Cum Christo sum conrucifixus, configuratus similitudini mortis eius: vt amplius non viuam operibus pristinis.
20 Vivo autem, jam non ego: vivit vero in me Christus. // Quod autem nunc vivo in carne: in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, et tradidit se{met}ipsum pro me.	20 Viuo tamen, non iam ego, sed viuit in me Christus. Vitam autem quam nunc viuo in carne, per fidem viuo filii dei, qui dilexit me, et tradidit semet ipsum pro me.	Neque enim vivo ego ille quondam crassus & carnalis, & humanis cupiditatibus obnoxius. Mortuus est Saulus ille Legis propugnator, & Euangelii persecutor, atqui hausto Christi spiritu, melius vivo. Imo non vivo ipse, qui ex me quidem nihil aliud quam carnalis sum, sed vivit in me Christus cujus Spiritus omnia mea suo arbitratu moderatur. Porro quod nondum prorsus ab omni mortalitatis contagio sum immunis, sed adhuc corpus hoc circumfero, nonnihil obnoxium humanis affectibus, ac mortalitatis injuriis, quodammodo tamen vivo vitam immortalem, certa spe conceptam, idque fretus promissore Filio Dei, cujus gratuita beneficentia mihi contigit donum fidei, per fidem iustitia, per iustitiam continget immortalitas, non ex observatione crassae Legis, sed ex inaudita caritate Christi, qui suapte sponte nihil promeritum dilexit, adeo, ut pro meis peccatis crucis supplicium dependerit, pro mea salute semetipsum in exitium dederit. Gratuitum est totum, quod ille largitus est. Voluit ille nos salutem nostram suae debere benignitati, non Legis observationi. Ultra defert ille beneficium hoc omnibus, aufert peccata, largitur innocentiam.	Viuo autem iam non secundum carnem ego vt olim: viuit autem in me Christus, per gratiam suam in me inhabitans. // Vita autem ista, qua nunc adhuc in corpore constitutus viuo, per fidem est, qua credo in filium dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro mea salute.
21 Non abjicio gratiam Dei. // Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.	21 Non aspernor gratiam dei. Nam si per legem est iustitia, igitur Christus frustra mortuus est.	Nonne sim ingratus, imo nonne contumeliosus in Christum, si quod offert, rejiciam? An non rejicit autem, qui post baptismum acceptum ad Legis praesidia respectat, quasi mors Christi non sat efficax sit ad abolenda peccata mundi totius, & omnibus conferendam salutem aeternam? Etenim si per innocentiam contingit immortalitas, unde nobis quaeso speramus utrumque, à fiducia Legis, an ex beneficentia Christi? Si ex hujus beneficentia, cur adhuc à Lege pendemus? si ex Legis observatione, Christus frustra mortuus sit necesse est, quandoquidem id, cujus gratia mori voluit, per illius mortem non assequimur.	Hanc autem gratiam vltro mihi oblatam, nequaquam volo abiicere: sed per fidem, modis omnibus accepto. Qui autem in lege quaerunt iustificari, hanc gratiam abiiciunt. // Nam si per legem credis posse iustitiam provenire, Christi passionem & mortem facis inanem. Quorsum enim opus morte filij dei, si perfectam iustificationem, ac per consequens salutem, conferre potuisset lex Moysi.
3		(Caepistis recte, quis vos decepit amici? Sic nos legem non iustificare probo)	
1 O insensati Galatae, quis vos fascinavit non	1 O stulti Galatae, quis vos fascinavit, vt non	Vulgo male auditis stultitiae, facilitatisque nomine, sed hac in re, ò vere stulti Galatae, quibus res usque adeo absurda persuaderi potuerit, ut cum Judaeos ab	Cogit me dolor lapsus vestri, ad increpationem verba conuertere. O sine intellectu insensati

obedire veritati, // ante quorum oculos Jesus Christus praescriptus est, in vobis crucifixus?	crederetis veritati, quibus prae oculis Iesus Christus ante fuit depictus, inter vos crucifixus?	onere Legis liberarit Euangelii fides Vos liberi nati, ultro dedatis vos in servitutem? Quicquid est hinc mali, non totum vobis imputo: vestram credulitatem facilitatemque accuso sed magis accuso quorundam malitiam, qui vestro animos huc induxerunt, quos utinam sequi malissetis, quam pestilens aliorum consilium. Quis fui ille, qui vestrae invidens felicitati, qua hactent fruebamini per libertatem Euangelicam, fascino vos laesit, ac pristinam mentem Christo dignam excantans, istam incantavit dementiam, ut veluti Christo diffisi, ad frigidae Legis praesidia confugiatis? Ubi nunc illa praeclara fiducia, qua per mortem Christi sperabatis perfectam justitiam ac salutem, absque Legis auxiliis? Quorum animis sic erat impressus Jesus Christus, unicus auctor totius salutis, sic illum cernebatis oculis fidei, per crucem suam Patri reconciliantem mundum universum, quasi aut depictus fuisset conspectibus vestris, aut vobis testibus res acta fuisset, quae acta est Hierosolymis. Plus vos vidistis, quam Iudaei, qui pendentem in cruce conspicati sunt, & abnegarunt. Inter vos vere crucifixus erat, qui ex illius morte sperabatis aeternam salutem. Ad aeneum Serpentem in stipite praefixum vertebatis oculos, à quo solo sperabatis remedium peccatorum omnium. Nunc subito mutati, quonam avertitis oculos vestros.	Galatae, qui vos decepit & seduxit, ut non permaneat in ea quam vos edocui veritate? b Quibus Christus Iesus, quasi ante oculos proscriptus est, ac deliniatus, & tam aperte in vobis praedicatus, ac si vobis spectantibus ipse fuisset crucifixus. Tam clare enim cuncta, vobis fidei mysteria nota feci, ac si oculis vestris cuncta praesentes conspexissetis.
2 Hoc solum a vobis volo discere: ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?	2 Hoc solum cupio discere a vobis, vtrum ex operibus legis spiritum accepistis, an ex praedicatione fidei?	Si quid adhuc sanae mentis superest, vel illud perpendite, quod in promptu est, quodque vel caeco possit esse perspicuum, ne subtilibus ac longe repetitis argumentis vobiscum agam. Meministis vos nuper ad praedicationem Euangelii per baptismum & manuum nostrarum impositionem, concepisse Spiritum Christi. Non erat inanis persuasio. Linguarum, prophetiae, sanationum, caeterarumque dotium miracula docuerunt rem esse virtutis divinae non humani praestigii* Hunc autem Spiritum unde tandem accepistis, ex circumcisione Mosaica, an ex eo quod per me credidistis Euangelio Christi? Alienis a Lege Mosaica Christus tamen efficacem Spiritum suum ob fidem vobis impartivit, certum arrhabonem promissae felicitatis. Cur nunc aliunde speratis salutem, quam unde pignus salutis habetis tam evidens? Si circumcisionem vobis praedicavi, & hujus fiducia vobis contigit Spiritus coelestis, nihil obsto, quo minus aliquam salutis portionem acceptam feratis Legi Mosaicae: sin nihil praeter Jesum Christum à me didicistis, & in hunc unum conjecta fiducia, easdem dotes in vobis experti fuistis quas per baptismum accipiunt Iudaei, quid est causae, cur vobis putetis Iudaismum gravem & inutilem accersendum in contumeliam Christi?	Nunc igitur, vel vnum hoc quod vos interrogo, respondete. Spiritum sanctum, & eius dona quae nuper accepistis, an ex legis observatione recepistis, an ex fide, quam nobis praedicantibus audistis? Certum est quod ex fide eorum quae à nobis audistis, spiritum estis consequuti.
3 sic stulti estis, ut cum Spiritu coeperitis, nunc carne consummami?	3 Adeo stulti estis, quum spiritu coeperitis, nunc carne consummami?	Cordatorum est, ab utraque coeptis ad meliora proficere: vos contra, à tam praeclaris oris ad deteriora relabimini. Iudaei sub Legis crassae servitute nati, relictis majorum ceremoniis, ad spiritulem Euangelii doctrinam se conferunt. Vos contra cum ab Euangelio vestram professionem sitis auspicati, in Iudaismum degeneratis. Illi ex Iudaess fiunt Christiani, vos cupitis è Christianis fieri Iudaei? Si Lex Mosaica confert salutem, quid opus erat dare nomina Christo?	d Quae igitur est haec dementia, ut nunc velitis in carnali legis observantia proficere atque perfici, qui à spiritu & fidei gratia coepistis?
4 tanta passi estis sine causa? // si tamen sine causa.	4 Tam multa passi estis frustra, si tamen et frustra.	Cur nunc relinquitis eum, cujus gratia tantum afflictionum estis passi ab iis, quibus invisum est Christi nomen? Desciscit enim à Christo, quisquis ex circumcisione sibi promittit salutem. Ergo ne committetis, ut tantum malorum ob Christi professionem frustra passi videamini? Sed absit, ut frustra pertuleritis ista. Errastis hactenus iudicio, non affectu, alieno impulsu vacillastis, non vestra malitia. Mature resipiscetis, nec patiemini pristinae fidei vestrae perire fructum.	Dolendum est, tantarum passionum, quas pro Christo, sustinuitis ab infidelibus, fructu vos privari, ab euangelij libertate, ad legis servitutem transeuntes: // Nisi forte poenitentiam agentes, rursus conuertamini ad libertatem euangelij. Sic enim sperandum esset, non sine fructu vos passos fuisse.
5 Quis ergo tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis: ex operibus legis, an ex auditu fidei?	5 Qui igitur subministrat vobis spiritum, et operatur virtutes in vobis, vtrum ex operibus legis, an ex	Deus igitur, qui impartit vobis Spiritum suum, qui miraculorum argumentis declarat vim suam per vos, utrum id facit conciliatus vobis observatione Legis Mosaicae, an potius ex eo quod nobis Christum praedicantibus credidistis? Si proselytos, qui coopuantur in Iudaismum, ubi circumcisi sunt comitatur ea vis signorum, quae vos comitatur, est cur Legem putetis expetendam: sin haec solam	Rursus igitur interrogo vos: Qui tribuit vobis spiritum sanctum deus, qui & operatur signa & virtutes inter vos: putatis eum haec vobis praestare, propter legis observantiam, an ex hoc, quod audistis à nobis, fidem habetis?

	praedicatione fidei id facit?	Euangelicam fidem comitatur, cur aliunde speratis finem, quam unde videtis ortum initium?	Constat sanè, quia per fidem, & non ex legis obseruatione, quam tunc non noueratis.
6 Sicut scriptum est: Abraham credidit Deo, et reputatum est illi ad iustitiam:	6 Quemadmodum Abraham credidit deo, et imputatum est illi ad iustitiam.	Princeps circumcisionis & auctor est Abmham quius filios se gloriantur esse Judaei, qui ad illius exemplum circumciduntur. At ne is quidem verae iustitiae laudem consequutus est ex circumcisione, verum ex fide habita promittenti Deo, cum nondum esset circumcisus. Neque enim legimus in Genesi, circumcisus est Abraham, & justus factus est: sed credidit Abraham Deo, & imputatum est illi ad iustitiam.	Quemadmodum & scriptura de Abraham testatur, quòd fides (qua deo credidit, quae supra naturam errant promittenti) fuit ei a deo reputata ad iustitiam, antequam vnquam lex illa scripta fuisset.
7 cognoscite ergo quia qui ex fide sunt, h{ij}i sunt filii Abrahæ.	7 Scitis igitur quod qui ex fide sunt, ii sint filii Abrahæ.	Itaque quod posteris Abrahæ promissum est olim, non pertinet ad istos, qui praeter circumcisionem nihil habent Abrahæ, sed qui tanquam germani filii, sidem parentis referunt, credentes Euangelio. Porro qui circumcisione tumidi, filios Abrahæ jactitant sese, frustra gloriantur, cum nothi sint, non legitimi filii Abrahæ. Nam apud Deum hi demum sunt filii Abrahæ, qui ad illius exemplum toto pectore credunt, fiduntque Deo, nobis per Euangelium loquenti, quocunque genere ducant originem. Siquidem haec propinquitas non sanguinis affinitate, sed aemulatione mentis censetur.	Vnde cognoscitur atque colligitur, illos esse verè filios Abrahæ, qui illius fidem imitantur, similiter deo credentes, vt ille credidit.
8 Providens autem Scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ: Quia benedicentur in te omnes gentes.	8 Praeuidens autem scriptura, quod ex fide iustificet gentes deus, prius rem laetam nunciauit Abrahæ: Benedicentur, inquit, in te omnes gentes.	Animadvertite vero, quam id, quod nunc dico olim Scriptura praesenserit ac significarit, videlicet iustitiam omnibus sperandam ex fide, non paucis ex circumcisione. Quod hodie vobis praedicatum est per Euangelium, id tot retro seculis Deus promiserat Abrahæ dicens: Omnes Gentes laudem ac benedictionem consequentur in te. At fieri non potuit, ut omnes Gentes ex Abraham nascerentur, & tamen omnibus per illum promittitur benedictio, tanquam illius posteris, non utique ob sanguinis propinquitatem, sed ob aemulationem fidei. Siquidem filiorum est exprimere parentem.	Prænoscens autem & prouidè considerans spiritus sanctus, author scripturae, quòd Gentes aliquando iustificaturus esset deus ex fide, praedixit Abrahæ per promissionem, multò ante quam lex daretur, quòd in ipso benedicendae essent omnes gentes, eadem nimirum ratione, & modo eodem, quibus ipse benedictus fuit à domino: hoc est, ex fide non ex operibus legis.
9 Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.	9 Itaque qui ex fide sunt, benedicuntur cum fideli Abraham.	Proinde qui diffisi legis ceremoniis [atque operibus, – 1532] fidunt Euangelicis promissis, hi tanquam veri filii Abrahæ cum parente fideli, benedictionem illi promissam consequentur, exclusis iis qui circumcisionis fidunt praesidio, ceu nothis & adulterinis, & ad quos magis pertinet execratio, quam benedictio.	Itaque qui fideles sunt, sic benedicentur, vt Abraham benedictus est: nempe per fidem, & non ex operibus legis. Nam quomodo benedictio ex legis esset operibus, quae potius maledictionis est occasio?
10 Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. // Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis ut faciat ea.	10 Nam quotquot ex operibus legis sunt, execrationi sunt obnoxii. Scriptum est enim: Execrabilis omnis, qui non manserit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis, vt faciat ea.	Etenim quicumque pendent ex obseruatione Legis Mosaicae, quam tamen non observant, obnoxii sunt execrationi. Ipsi Judaei non possunt inficias ire, quando constat ita scriptum in libro Deuteronomii Cap.XXVII. Execrabilis sit quisquis non perstiterit in omnibus, quae scripta sunt in libro Legis, ac praestiterit ea quae lege iubentur. Non promittitur iustitia seruantem Legem, at denuntiatur execratio non seruantem. Quis autem est, qui totam Legem praestare possit, quae cum vetando irriter peccandi libidinem, non confert tamen robur ad vincendam animi cupiditatem.	Qui enim sub lege seruiunt, maledictioni sunt obnoxii: quæ difficilimè euaditur, propter nimiam difficultatem legis, & multiplicationem nimiam praeceptorum, sine auxilio gratiae. // Scriptum est enim in lege Moysi: Maledictus omnis, qui non obserauerit cuncta quae in libro legis sunt descripta.
11 Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est: quia justus ex fide vivit.	11 Quod autem in lege nullus iustificetur apud deum, palam est. Siquidem iustus ex fide viuet,	Denique ut maxime totam praestet aliquis, fortassis hic justus habebitur apud homines, apud Deum non item: apud quem si nemo iustitiae laudem meretur per Legis obseruationem, palam est nimirum esse verum, quod scripsit Abacuc Propheta, cap ii, justum ex fide vivere. Siquidem ut peccatum mortis est seminarium, ita vitae fons est innocentia.	Cùm igitur ex lege nemo iustificetur vera iustitia, coram deo: consequitur, fidem esse quae iustum coram deo iustificat, & spiritu viuere facit.
12 Lex autem non est ex fide, sed: Qui fecerit ea, vivet in illis.	12 Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.	Lex autem non nititur fide, sed obseruatione praescriptarum ceremoniarum: eas qui seruarit, vitam quidem assequetur, at non aeternam vitam, quam pollicetur fides. Qualis est iustitia, quam praestat Lex, talis est vita. Apud homines justus est, qui Legis praescripta non violat, apud homines vivit tutus a supplicio at apud Deum nec justus erit, nec vivus nisi fidat Euangelii promissis.	Lex autem vetus, de fide, aut de credendo principaliter non praecipit, sed magis de operando: Ita vt qui ea quae in lege scripta sunt fecerit, à morte seruetur corporali, qua transgressores puniuntur.
13 Christus nos redemit de maledicto legis,	13 Christus nos redemit ab execratione legis,	Solus omnium Christus execrationi non fuit obnoxius, qui totus innocens Legi nihil debebat. Nos eramus obnoxii, ac per hoc execrabiles verum nos obnoxios	Christus nos expediuit & liberauit, de maledictionibus legis, per hoc quòd pro nobis

factus pro nobis maledictum: // quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno:	dum pro vobis factus est execratio. Scriptum est enim, Execrabilis omnis qui pendet in ligno:	exsecratione liberavit, noxiam Vertens in innocentiam, et exsacrationem in benedictionem. Tantum abest ut vos voluerit ad Legis servitum pertrahi. Quomodo autem liberavit? Nimirum nostris admissis debitum supplicium ipse dependit innocens, et exsacrationem, quae nos tenebat obnoxios, in se transtulit, ipse alioqui liber, et benedictionis particeps. An non in se transtulit, qui pro nobis inter nocentes, ut nocens ignominiosum crucis supplicium nobis redimendis subiit? Sic enim legimus in libro Deuteronomii cap. Xxi. Exsecrabilis est quisquis pendet in ligno.	ipse factus est maledictum, sic aestimatus ab omnibus hominibus. // Nam & lex scribit, maledictum esse omnem qui fuerit vt malefactor in cruce suspensus: vt constet Christum factum maledictum, omnium aestimatione, quoniam cruci tanquam malefactor fuit affixus.
14 ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Jesu, // ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.	14 vt in gentes benedictio Abrahæ veniret per Christum Iesum, vt promissionem spiritus acciperemus per fidem.	Cur autem id fieri voluit Deus ? nimirum ut sublata exsecratione, [quam invehebat lex – 1532] benedictio [per fidem – 1532] succederet quondam Abrahæ promissa. Succederet autem non solum Iudaeis, verum etiam Gentibus, non per Legis beneficium, quam Christus abolitam esse voluit, sed per benignitatem Iesu Christi cujus morte reconciliati Deo, & a crassae Legis onere liberi, per fidem assequamur benedictionem Euangelicam Abrahæ posteris promissam, [posteris, inquam – 1532] non iuxta carnem, sed iuxta spiritum. Tuto fidamus Deo, non enim frustrabitur quinquam. Quod pollicitus est praestabit.	Factus est, inquam, Christus pro nobis maledictus, de male dicto legis nos redimens vt benedictio Abrahæ repromissa, & semini eius, compleretur non in Iudaeis solum sed etiam in omnibus Gentibus, per Iesum Christum. // Ut nos pollicitationem illam spiritualem acciperemus, credendo in Christum, quàm carnales Iudaei, secundum literam sibi solis factam putabant.
15 Fratres (secundum hominem dico) // tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat.	15 Fratres, secundum hominem dico. Hominis licet testamentum, tamen si sit comprobatum, nemo reiicit, aut addit aliquid.	Id quo magis intelligatis, adducam humanum exemplum. Nam cum inter Deum & homines nulla sit comparatio, tamen hominis testamentum [aut pactum – 1532] ubi semel est comprobatum ac ratum, nemo rescindit, aut addit aliquid praeter voluntatem [LB – propter] testatoris: quo magis oportet esse rata pacta, promissaque Dei.	Fratres, ex humanis rebus argumentum ego sumam, ad confirmandum quæ dico. // Tametsi non nisi hominis sit testamentum, modò sit confirmatum: nemo illud audet infringere, aut contrarium aliquid superordinare.
16 Abrahæ dictæ sunt promissiones, et semini ejus. // Non dicit: Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno: Et semini tuo, qui est Christus.	16 Porro Abrahæ dictæ sunt promissiones et semini eius. Non dicit, Et seminibus: tanquam de multis, sed tanquam de vno: Et in semine tuo, qui est Christus	Is Abrahæ pollicitus est benedictionem, qua contingeret omnibus Gentibus per illius semen. Semen dixit Scriptura, non semina, ne per Mosen, aut David, aut alios promissum exspectaremus, sed unicum illud semen designavit, ac verum semen Abrahæ patris aeterni, Iesum Christum, in quem nos insiti per baptismum, & Spiritus communionem eadem per illum exspectamus, quæ illi jam praestitit Deus.	Abrahæ autem deus dedit pro testamento, promissiones iureiurando confirmatas, & in semine eius adimplendas. // Non dicit: Et in seminibus tuis benedicentur omnes gentes quasi per plures ex semine Abrahæ, ventura esset spiritus benedictio: sed singulariter dixit, In semine tuo, quod semen intelligitur esse Christus.
17 Hoc autem dico, testamentum confirmatum a Deo: quæ post quadringentos et triginta annos facta est lex, non irritum facit ad evacuandam promissionem.	17 Hoc autem dico, testamentum ante comprobatum a deo erga Christum, lex quæ post annos quadringentos et triginta coepit, non facit irritum, vt abroget promissionem.	Sed ut propositum conseramus exemplum, quod Deus semel pactus est Abrahæ, ante quam Lex esset lata, idque pactum ratum esse voluit, non potest irritum facere Lex succedens promisso. Atqui id fieret, si benedictionis haeredit Abrahæ posteris promissa, deberetur ex Legis observatione, cum in pacto nulla sit Legis conditio. Nam qui potuit esse cum Lex ipsa nondum esset? Alioqui fingite Legem non successisse, nihilo secius praestitisset Abrahæ posteris Deus, quod illi pactus fuerat. Quod si hujus felicitatis haereditas debetur ex promisso et promissum ante Legem, nullam habet admixtam Legis observandae conditionem, cur ab eo secludimus alienos à Lege, sed non alienos à fide?	Hoc autem (testamentum inquam, promissionis huius, confirmatum à deo per iusiurandum) illa lex quæ posterior data est filiis Israel, post quadringentos & triginta annos à promissione facta Abrahæ, non potuit euacuare: Ita vt per hanc legem superinductam obliteraretur promissio ante facta, & iuramento confirmata.
18 Nam si ex lege hæreditas, jam non ex promissione. // Abrahæ autem per repromissionem donavit Deus.	18 Nam si ex lege est hæreditas, non iam ex promissione. Atqui Abrahæ per promissionem donavit deus.	Nam si Legis beneficio contingit hæreditas, videtur irritum reddi pactum Dei, quod praestare nolit, nisi conditio Legis accesserit. Perinde quasi quispiam cum homine pactus se daturum illi filiam suam uxorem, contractu rite peracto, post neget se daturum, nisi is vicissim sororem suam ipsi locet, cum pacti tempore soror illi nondum esset nata, nec in pacto fuisset ulla mentio mutui conjugii Gratuitum erat Dei promissum solaque fidei conditione ratum erat, eam quisquis praestat, promissi jus habet.	Nam si hæreditas promissa ex legis obseruatione, velut ex debito accipitur: ergo non liberaliter ex promissione. // Nunc autem Abrahæ deus hæreditatem per promissionem dedit, non per legem. Pugnans enim hæc ad iniucem ex lege, & ex promissione. Quoniam quod ex lege, ex debito est: quod autem ex promissione, ex liberalitate sola spectatur.
19 Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est // donec	19 Quid igitur lex? Propter transgressionem addita fuit, donec	At dixerit quispiam si hinc erat speranda salus, quo consilio postea Deus addidit Legem inutilem? Non prorsus inutilem: nam tametsi non confert innocentiam, tamen coercet peccandi licentiam dum malas cupiditates ceremonii, ceu cancellis	Quorsum igitur opus erat lege, aut quid ipsa confert? Propter transgressionem grauiiores per minas & terrores comprimendas, velut

veniret semen, cui promiserat, // ordinata per angelos in manu mediatoris.	veniret semen cui promissum fuerat, ordinata per angelos in manu intercessoris.	quibusdam cohibet. Nec data fuisset ea Lex, nisi compulisset hominum effrenis militia: nec tamen in hoc data est, ut tota quoslibet in aeternum obstringeret, sed ad tempus a Deo praefinitum, typis interim delineans Christum, suppliciiis deterrens a peccando, et promissis invitans ad innocentiae studium, in hunc usum instituta latque per Angelos auctore Deo, donec evolutis seculis veniret semen illud unicum per quod Deus Abrahae promiserat salutem omnibus legitimis Abrahae filiis. Sic autem lata est per Angelos, ut totius Legis potestas esset penes Christum, qui sic medius intercessit inter Mosaicam Legem & Euangelii gratiam, ut illius esset finis, hujus initium: sic medius interponens se inter Deum & homines, ut ipse naturam in se utramque complecteretur, utramque alteri conciliaturus.	interposita est, pro tempore intermedio duratura. // Donec veniret semen, in quo promissio implenda erat, // ordinata quidem & disposita angelorum ministerio, in monte Sina, in manu tamen & potestate mediatoris, qui est Christus, vt in manu ac potestate eius foret legem euacuare, perficere autem suo aduentu.
20 Mediator autem unius non est: Deus autem unus est.	20 Intercessor autem vnus non est, at deus vnus est.	Atqui conciliator, qui intercedit, inter plures intercedat oportet. Nemo enim secum ipse dissidet. Deus autem unus est, quicum dissidium erat humano generi. Proinde tertio quopiam erat opus, qui naturae utriusque particeps utramque inter sese reconciliaret, Deum placans sua morte, & homines sua doctrina ad verum Dei cultum pelliciens.	Hic autem mediator Christus, non est vnus mediator: sed inter duos populos, qui ante per legis parietem erant diuisi, & per mediatoris aduentum sunt, (pariete legis sublato) in vnum compacti: quia deus vnus est, propter quod, filius dei duos populos in vnum coniunxit. Quorum enim deus vnus est, non conuenit eos diuisos esse.
21 Lex ergo adversus promissa Dei? Absit. // Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, vere ex lege esset iustitia.	21 Lex igitur num est aduersus promissiones dei? Absit. Etenim si data fuisset lex, quæ possit viuificare, vere ex lege esset iustitia.	Num igitur Lex pugnat cum promissis Dei? Nequaquam. Nec enim succedens irrita reddidit promissa Dei, sed homines in expectatione promissorum continuit, quo magis capaces essent Euangelicae gratiae. Nec ideo nunc cessat Lex, quod adversaretur promissis divinis, sed quod aequum esset umbras cedere veris, & rem inefficacem efficaci. Nam si Lex ejusmodi data fuisset, quæ vere vitam largiri posset, tum nec erat futurum cur abrogaretur: nec opus fuisset Euangelii praesidio, cum, ex Lege vere contingeret homini iustitia. Satis igitur fuisset huic fidere, quicumque salutem ambirent aeternam.	Quid ergo? An dicimus nos, legem destruere promissiones dei? Absit, vt hoc dicamus. // Et quidem si talis esset lex data, quæ posset verè coram deo iustificare, verè ex lege esset iustitia, atque ita per eam impleretur dei promissio:
22 Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, // ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.	22 Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.	Nunc ne suis operibus freti negligenter Christi gratiam, in hoc data Lex est, quæ praescriberet, quid agendum, quid vitandum, ut omnes intelligerent sese peccatis obnoxios, dum quod per Legem didicerunt esse nefarium, non vitant tamen, nimirum victi suis pravis cupiditatibus, atque ita morbum agnoscentes suum avidius amplecterentur oblatum Euangelicae gratiae remedium. Nam ante praescriptum Legis impune peccabant, cum licere videbatur, quod libebat: & habebant quod admissis suis praetexerent. At Lex sic eos constrinxit, ut non possent elabi, quin faterentur se commeruisse poenam quando negari non poterat, honestum esse, quod Lex praescriberet. Hoc consilio, cum Deus nobis nostram fiduciam ademisset, ac malum nostrum nobis posuisset ob oculos, declaratum est promissum illud, quod pollicitus est Deus Abrahae, quodque soli Judaei, veluti sibi peculiariter promissum expectabant, tanquam soli Abrahae filii, ad omnes pertinere, quoscunque fiducia erga Deum reddidisset veros Abrahae filios, non ex merito Legis observatae, sed ex eo quod sincero pectore crederent Euangelio, per mortem Jesu Christi, & innocentiam omnibus contingere, et vitam ac salutem.	sed ita non est, imò conclusit deus legis occasione, omnes sub peccato & maledictioni obnoxios omnes coarguit: eo quòd plurima lex praeciperet grauiora, ad quæ implenda, nullam insuper contulit gratiam adiuuantem. // Hoc autem deus ideo disposuit, vt desperantes se ex lege non posse saluari, ad fidem recurrentes, quærerent ex ea promissionem accipere: id est, iustificationem consequi, & salutem.
23 Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem quæ revelanda erat.	23 Caeterum antequam venisset fides, sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda.	Et ad hanc quoque rem pro tempore serviebat Lex Mosaica, quæ Judaeos partim minis suppliciorum partim expectatione promissorum, partim adumbratione venturi Christi, ceu vallo septos coercebat, ne prorsum in omnem impietatem dilapsos neque dignos, neque capaces Euangelicae gratiae Christus adveniens offenderet. Ex Legis igitur promissis utcunque somniabant Euangelii mysterium. Hujus igitur custodia tantisper fulciebantur, donec aperiretur quod Lex adumbrasset per involucra, jamque vigilantes clara luce cernerent exhiberi, quod ante ceu per somnium expectassent.	Prius autem quàm fides in palam veniret, seruabamur sub lege, à grauioribus malis, velut pueri sub disciplina constricti vt essemus praeparati in aduentu fidei, ad eam suscipiendam. Non solùm ergo lex non fuit contra promissa dei, sed etiam adiumentum contulit, quantum ex se erat, & quasi praeparauit suos, ad ea consequenda.

24 Itaque lex paedagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur.	24 Itaque lex paedagogus noster fuit ad Christum, ut ex fide iustificemur.	Lex igitur non praestabat justitiam perfectam sed rudi populo ceu paedagogus erat addita, ut quos honesti ratio nondum poterat in officio continere, eos supplicii metus arceret à magnis flagitiis, atque ita paulatim proficientes ad Christum perducerentur, à quo solo veram expectarent justitiam, pristinis diffisi cermoniis.	Erat enim Iudaeis velut paedagogus, custodiens & comprimens eos, donec veniret ex fide, perfecta iustitia, atque libertas.
25 At ubi venit fides, iam non sumus sub paedagogo.	25 At postquam venit fides, non amplius sub paedagogo sumus.	Paedagogus autem non sic additur pueris ut semper adsit, sed tantisper donec adulti iam, suapte sponte ferantur ad honesta: nec opus habeant, ut metu mali coerceantur à flagitiis, sed patris hortatu sponte volentesque rapiantur ad ea quae sunt honesta, vicissim imperantes paedagogo, cujus austeritatem at tempus salubrem pertulerant.	Sed nunc postquam fides ipsa reuelata est non amplius sumus sub illo legis paedagogo.
26 Omnes enim filii Dei estis per fidem, quae est in Christo Iesu.	26 Omnes enim filii dei estis, eo quod credidistis Christo Iesu.	Quemadmodum igitur pater, tametsi liberos habet unice caros, tamen cogit ad tempus servire paedagogo, cui mox sint dominaturi: ita Deus populum suum rudem adhuc & crassum, Legis austeritate coarctavit, donec concepta fide Evangelica iam sibi redditi, desinerent esse sub jure paedagogi, sed tanquam ingenui filii, sub benignissimi parentis clementia libere viverent. Neque vero solos Iudaeos Deus pro filiis suis ducebat, quanquam his solis datus est paedagogus: imo quicumque per fidem Evangelicam inseruntur corpori Iesu Christi, ejusque spiritum hauriunt, hi redduntur filii Dei, posteaquam idem cum Christo facti sunt. Quod si id, per quod Christo jungimur, commune est omnium, qui minus Deus omnes ex aequo filios agnoscet?	Omnes enim estis nunc (accepto spiritu sancto) filii dei effecti, per fidem, in libertate & amore, in Christo Iesu.
27 Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.	27 Nam quicumque baptizati estis, Christum induistis.	Per baptismum autem, non per circumcisionem hausistis Spiritum Christi. Quotquot igitur baptizati estis, in Christi consortium transistis, hac parte nihilo inferiores Iudaeis, qui circumcisionis privilegio sese venditant.	Quicumque enim in Christo baptizati estis Christo configurati & conformes facti estis, & Christum in vobis accepistis.
28 Non est Iudaeus, neque Graecus: non est servus, neque liber: non est masculus, neque femina. // Omnes enim vos unum estis in Christo Iesu.	28 Non est Iudaeus neque Graecus. Non est servus neque liber. Non est masculus ac foemina. Omnes enim vos unus estis in Christo Iesu.	Ceteris in rebus, quae ab hominum indulgentia pendent, conditionis, ac personarum discrimen habetur, hoc suum beneficium Deus ut gratuitum esse voluit, ita voluit omnibus esse commune. Per baptismum nascimur, ac subito velut in aliam creaturam transformamur. Nec imputatur cuiquam, quod quidem ad hoc donum pertinet, quid quis fuerit ante baptismum, Iudaeus an Graecus, servus an ingenuus, masculus an foemina. Omnes per baptismum transistis in Christi corpus, ex aequo participes hujus doni, velut à capite in omnia membra dimanantis.	a Non est distinctio inter Iudaeum & Gentilem, servum & liberum, masculum & foeminam. // Quoniam omnes in Christo unum sunt, unum, inquam, corpus, una ecclesia, Christo cuncti, & per spiritum sanctum.
29 Si autem vos Christi, ergo semen Abrahae estis, // secundum promissionem haeredes.	29 Quod si vos estis Christi, igitur Abrahae semen estis, et iuxta promissionem haeredes.	Quod si Christus est illud semen Abrahae per quod Deus pollicitus est omnibus Gentibus benedictionem, vos quoque Christo insiti, posteritas Abrahae sitis oportet. Si posteritas Abrahae, igitur velut haeredes in jus promissi venitis. Si nomen filii datur per Christi consortium, & in hoc omnes ex aequo recipiuntur per fidem ac baptismum, haereditas ad omnes ex aequo pertineat necesse est.	Si autem vos unus estis cum Christo, & in Christo: ergo estis Abrahae semen // & veri estis haeredes Abrahae, de quibus promissionem accepit, quique eius promissionem haereditabitis.
4			
1 Dico autem: quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus <> omnium:	1 Dico autem, quamdiu haeres puer est, nihil differt a servo, quum sit dominus omnium,	Id jus iam olim quidem debebatur ex promissi sed nunc demum in illud admittimur, quod, ut ante diximus, quemadmodum juxta leges humanas, haeres quam diu minor est, non exercet jus suum, imo nihil differt à servo, cum natus sit dominus omnium,	Ad praecedentium autem maiorem declarationem, propono vobis haereditatis similitudinem: qui dum parvulus est, per omnia vivit ut servus, sine libertate propriae voluntatis, & sub timore atque custodia, cum sit tamen verè dominus omnium rerum suarum:
2 sed sub tutoribus et actoribus est usque ad praefinitum tempus a patre:	2 sed sub tutoribus et actoribus est usque ad tempus quod pater praescripserit.	sed metu cohibetur, sed alieno arbitrio ducitur, sub tutoribus & actoribus agens, usque ad aetatem adultam, quam legis aut patris voluntas praescripserit:	sed vivit subiectus tutoribus, quibus est curae eius aeducatio, eiusque in moribus directio, & actoribus siue dispensatoribus, qui administrationem habent rerum illius, usque ad tempus à patre, in testamento vel aliàs, praestitutum.
3 ita et nos cum essemus parvuli, sub	3 Sic et nos quum essemus pueri, sub	Itidem & nos olim, cum nondum essemus capaces hujus doni, quod animos plane coelestes requirit, nec mentes nostrae justum etiamnum robur collegissent,	Ad eundem modum & nos Iudaei, quum essemus parvuli tempore veteris legis, eramus

elementis mundi eramus servientes.	elementis mundi eramus, in seruitutem adacti.	puerorum in morem crassioribus quibusdam legibus continebamur, accommodis videlicet imbecillitati nostrae: ut qui nondum coelestem illam doctrinam saperemus, sed his tantum commoveremur, quae corporeis oculis cerni possent: quod genus sunt ista, quae constant elementis hujus mundi crassioris, veluti dierum discrimina, delectus ciborum, cultus differentia, pecudum victimae, nota corporis. His omnibus ad tempus paruimus servorum ritu, donec majorum nondum eramus capaces.	spe temporalis praemij & poenarum timore, seruorum more seruietes, sub legis traditionibus, quae sunt velut elementa: id est, rudimenta minima, & nihil perfectionis per se habentia: elementa, inquam, mundi huius, id est, corporalia & secularia: quoniam lex vetus tota versabatur circa purificationes carnis, & sacrificia corporalia, de spirituali purificatione nihil agens.
4 At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege,	4 At vbi venit plenitudo temporis, emisit deus filium suum, factum ex muliere, factum legi obnoxium:	Verum simulatque impuberes esse desiimus, posteaquam ad aetatem adultam venire condigie, exacto temporis modo, quod Pater aeternus arcano suo consilio praestituerat nobis, non passus eit nos Deus amplius servire praeceptis crassioribus, sed in hoc misit Deus, non Mosen, aut Prophetam, sed unicum Filium suum Jesum Christum. Misit autem non per somnium aut visum, sed [palam omnibus sensibus nostris exhibuit - 1532], hominem ex muliere nasci voluit, nostrae naturae malis obnoxium, quo praesens nostris calamitatibus mederetur, quem & circumcidi, reliquamque Legis servitutem pati voluit,	At verò, postquam impletum est tempus à patre aeterno praeordinatum, vt in eo liberaret genus humanum: tunc misit pater filium suum, quem caeterorum more voluit nasci ex foemina, & sub legis seruitute constituere, natum ex Iudaeorum populo,
5 ut eos, qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum acciperemus {reciperemus}.	5 vt eos qui legi erant obnoxii, redimeret: vt adoptionem ius filiorum acciperemus.	ut Iudaeos, quos Legi reperit obnoxios, à Legis onere redimeret, ne quisquam postea velut impubes, tanquam sub actoribus serviret, sed omnes in libertatem filiorum adscisceremur: nam servitus pugnat cum filii vocabulo.	vt eos qui sub legis iugo praemebantur, hac via ipse de seruitute redimeret, et pro servis legis, filios dei secundum adoptionem efficeret.
6 Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem: Abba, Pater.	6 Quoniam autem estis filii, emisit deus spiritum filii sui in corda nostra clamantem, Abba pater.	Atque ut certo argumento doceret divina bonitas, nos in libertatem filiorum esse assertos, amoto suppliciorum metu, Spiritum unci Filii sui infudit intimis cordibus nostris, qui nobis certissimus testis est, quod simus filii Dei. Siquidem aliud spirat, aliud clamat spiritus servilis, aliud filiorum affectus. Ille deprecatur iram Domini, hic ingenti fiducia clamat: Abba, pater. Nec dubitamus quin Deus agnoscat pietatis & caritatis, non metus appellationem. Quod si secus esset, neque Christus suos appellaret fratres: neque docuisset, ut communem Deum patris vocabulo compellaremur: Pater noster, qui es in coelis.	Et quia vos deus efficere voluit filios suos, misit spiritum filii sui (id est, eundem quo ille non ad mensuram plenus fuit, & quem suis fidelibus ipse promisit, & qui à filio procedit) in spiritum nostrum qui nos faceret clamare cum fiducia, Abba, quod est pater:
7 Itaque jam non est servus, sed filius: quod si filius, et haeres per Deum.	7 Itaque iam non es servus, sed filius: quod si filius, et haeres dei per Christum.	Proinde cuicumque Deus Fili sui Spiritum impartit, is jam non servus est, sed filius. Quod si filius est per Christum, per eundem & haeres sit oportet. Quisquis enim adoptat alterum in nomen filii, is in jus haereditatis adsciscit.	Iam igitur quis quis credit, non vltra est servus, sed filius per adoptionem, ac perinde & haeres dei patris, per Christum, per quem adoptionem hanc consequuti sumus.
8 Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non sunt dii, serviebatis.	8 Sed tum quidem quum ignoraretis deum, serviebatis iis qui natura non sunt dii.	Sed quemadmodum Iudaei pro tempore crassa religione, vel superstitione magis cohibebantur, ne prorsus ab omni religione dilaberentur : ita vos quondam cum Deum verum ignoraretis, ex majorum instituto coluistis Daemones, qui cum dii credantur, re non sunt dii: quod propior videatur verae religioni, qui falsa religione tenetur, quam qui prorsus credens nullum esse Numen, nullo religionis affectu tangitur. Iudaeis non imputatur, quod pro ratione temporis majorum institutis servierint, à quibus tamen ad verum pietatis studium sese contulerunt, posteaquam meliora sunt edocti. But just as the Jews were for a time confined by carnal religion – or rather, by superstition - to prevent them from completely falling away from all religion, so you at one time, when you did not know the true God, worshipped demons because of the tradition of your forefathers. Now although the demons are believed to be gods, they really are not. Yet, one who is in the grip of a false religion would seem closer to true religion than one who believes there is no deity and is affected by no religious feeling at all. It is not charged against the Jews ⁷ that, because of the nature of the times, they were subservient to the traditions of	Sed olim quidem antequam reuelata esset fides, vos Gentiles serviebatis idolis, quae non natura aut veritate, sed solo nomine & opinione dii habentur, idque propter ignorantiae vestrae caecitatem.

		their forefathers, for after they were taught better things they turned away from such teachings and devoted themselves to a true zeal for piety.	
9 Nunc autem cum cognoveritis Deum, immo cogniti sitis a Deo: // quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa, // quibus denuo servire vultis?	9 At nunc posteaquam cognovistis deum, quin potius cogniti estis a deo, quomodo conuertimini denuo ad infirma et egena elementa, quibus iterum ab integro seruire vultis?	<p>Nec vobis imputatur cultus simulacrorum, quae rati numen habere per errorem adorastis, posteaquam per Euangelicam doctrinam verum Deum cognovistis: imo, ut melius dicam, posteaquam ab eo cogniti estis. Neque enim ille à vobis repertus est, sed ipse vos ad se pertraxit afflatu, quemadmodum quod illum nunc ut patrem diligitis, non aliundeest, nisi quod ille prior dilexit vos. Errori prisitino facile ignotum est, verum inexpiabile flagitium [LB inexpugnabile] sit, post cognitam veritatem, ultro ad prisitinum errorem relabi. Judaei cognito vero cultu pietatis, à suis desciscunt ceremoniis: vos ab idolorum cultu revocati, ac per Euangelium veram edocti pietatem, accepto coelesti Spiritu, rursus ad Judaicam servitatem vosmet praecipites datis: ut cum liberi sitis, tamen ultro servire cupiatis elementis hujus mundi, quae nec vim habent ad conferendam justitiam, nec efficacia sunt ad salutem.</p> <p>Nor is the worship of images charged against you. For you judged that such images had divine power and you worshipped them in error, but later, through evangelical preaching you came to know the true God, or rather, you were known by him. For God has not been discovered by you, but he himself has drawn you to himself⁸ by the breath of his Spirit. Hence you love him now as a father for no other reason than that he first loved you. The first error is easily forgiven, but the disgrace is inexpiable⁹ if, after having recognized the truth, you wilfully fall back again into your original error.¹⁰ The Jews are abandoning their own ceremonies now that they have learned about the true cultivation of piety. You have been called back from the worship of idols, have been instructed thoroughly in true piety through the gospel and have received the heavenly Spirit; but now you are rushing back into servitude to Judaism. Thus, although you are free, you desire of your own accord to serve the elements of this world which do not have the power to confer righteousness and are not efficacious for salvation.</p>	Nunc verò quum cognoveritis deum nec possitis ignorantiae velamen praetendere, imò quum sitis ipsi cogniti, & singulariter respecti à domino: // quomodo rursus conuertimini ad legales istas & corporales obseruantias, nec valentes, nec sufficientes iustitiam aut salutem conferre, // quibus nunc velut de nouo vos subiicitis, quemadmodum olim idololatriae, quum numquam eas obseruaueritis?
10 Dies observatis, et menses, et tempora, et annos.	10 Dies obseruatis et menses et tempora et annos.	An non co relabimini, dum Judaica superstitione observatis dies, menses & annos, aliasque temporum differentias, perinde quasi sabbatismi, neomeniae, dies festi, aliaque tempora, in quibus Judaei certa quaedam exercent, aut a certis rebus ceu nefastis abstinent, quicquam conferant ad veram salutem, cum omnia tempora libera sint Christianis ad cultum pietatis.	Iam dies obseruatis festos à reliquis discernentes, & menses & annos, & tempora, secundum legis praescriptiones obseruatis.
11 Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis.	11 Metuo de vobis, ne frustra laborauerim erga vos.	Si vere Christo fiditis, unde ista superstitio? Si non fiditis, vereor ne frustra tantum laboris susceperim, in vobis instituendis. Siquidem exciditis à Christo, si Judaisium admiscetis. Ne committatis, ut & ego meam operam luserim, qui per varias afflictiones vobis Euangelium tradidi, & vos tantum malorum frustra pro Christo passi sitis.	Timeo de vobis, ne fortè fructus laboris mei pereat, quem impendi in vobis instruendis, nisi respiscatis. Frustra enim laborasse me reputo, si vos ad salutem, quòd semper laboraui, non adduco.
12 Estote sicut ego, quia et ego sicut vos: // fratres, obsecro vos. Nihil me laesistis.	12 Estote vt ego sum, quandoquidem et ego sum vt vos, fratres, rogo vos. Nihil me laesistis.	Quin potius tales sitis, qualem me videtis esse neglecta Legis observatione soli Christo fidentem. Quandoquidem & ipse quondam fui, quales nunc estis, arbitrans eximiam quandam esse pietatem, circumcidi, servanre sabbata, delectum ciborum, pecudum victimas, quarum rerum zelo tum persequebar Ecclesiam Dei, que omnia dunc ut inutilia negligo. Fratres, quod haec vehementius vobiscum expostulo, vestrum, mihi credite, non meum, ago négotium. Ipse poteram recti conscientia contentus esse. Non ideo vobis infensus sum, quod me affeceritis injuria. Vestri me miseret, si à coeptis tam praeclaris degeneretis. Facite ut sitis constantes, semperque ad meliora proficite potius, quam ad deteriora relabamini.	Estote vos similes mei in euangelij libertate viuentes. quoniam & ego propter vos factus sum similis vestri, legem non obseruans, vt ipso exemplo meo docerem omnes libertatem euangelij. // Fratres mei dilectissimi, non ego haec velut exacerbatus passionibus loquor, sed ex compassione nimia, propter charitatem, obsecrans dico: Nihil enim me laesistis, vt erga vos debeam ex mea parte, esse exacerbatus, sed vobis ipsis nocuistis plurimum.
13 Scitis autem quia per infirmitatem carnis	13 Nostis quod per infirmitatem carnis	Ego me (primum praedicans vobis Euangelium Jesu Christi) ad vestram imbecillitatem dejeci, vos, vicissim nunc ad meam firmitatem assurgite, nolite	Ipsi autem scitis, quod nuper praedicaui vobis euangelium, in multa humilitate &

evangelizavi vobis jam pridem: // et tentationem vestram in carne mea +	euangelizauerim vobis prius,	praeclaram illam fidei vestrae gloriam amittere. Nostis enim quod pridem cum vobis traderem Euangelium, nihil magnificum prae me tulerim, sed humilis & abjecti homunculi speciem gesserim.	persecutione corporali. // Nec tamen ob meam tentationem hanc vestram, qua à mea abiectioe corporali tentari meritò potuissetis,
14 non sprevistis, neque respuistis: // sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut Christum Jesum.	14 et experimentum mei quod erat in carne non estis aspernati, neque respuistis, sed me velut angelum dei suscepistis, velut Christum Iesum.	Videbatis hominem tenuem, obnoxium malis multis invisum ob Christi nomen, multis afflictionibus divexatum, ad haec simplici rudique sermone. Nihil aliud praedicavi vobis, quam Iesum Christum [pro vobis – 1532] crucifixum & tum tanta erat promittitudo fidei vestrae, ut hisce rebus nihil offensi non rejeceritis, neque spreveritis Euangelium nostrum, cum ex his [ejus fide – 1532] immortalitatem polliceremur. Imo summo studio, summoque cum honore excepistis me, non ut Paulum, sed ut Angelum Dei, imo ut ipsum Jesum Christum: propterea quod intelligeretis, non humanam esse doctrinam, quam ad vos adferebam, sed divinam, neque me meum ipsius agree negotium sed Jesu Christi. Deum igitur in me, Christum in me venerati estis. Haec docent fidem vestram spectatissimam aliquando fuisse, quae tam prompta fuerit, quae tam constans, ut nullis meis malis, nulla specie humilitatis potuerit languescere.	meam praedicationem spreuistis aut abiecistis: // sed sicut angelum dei, imò sicut Christum ipsum, cum maximo honore & attentione summa me excepistis.
15 Ubi est ergo beatitudo vestra? // testimonium enim perhibeo vobis, quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, et dedissetis mihi.	15 Quae est igitur beatitudo vestra? Testimonium enim reddo vobis quod si fieri potuisset, oculos vestros effossos dedissetis mihi.	Gratulabar vobis isto nomine, beatos judicabam, me felicem ducebam, qui tales haberem discipulos. Quod si poenitet vos coeptorum, ubi vestra illa felicitas, ubi mea, cum & ego mihi de vobis, & vos vobis de me gratulabamini? Nam illud vere de vobis testari debeo, tanta erat animi vestri erga me propensio, ut vel oculos vestros erutos daturi fueritis, si res ita tulisset. Unde nunc à nobis alienati, novos Apostolos vobis adsciscitis, à quibus Judaisum discatis? Illi fucis ac blandiloquentia vos illectant, sibique conciliant, non ea praedicantes, quae vestrae saluti conducant, sed quae ad ipsorum quaestum ac fastum faciant.	Vbi verò nunc ista praeclara initia, ex quibus secundum spem beatos vos reputabamus? // Illud enim testificor de vobis quod ob summum nostri amorem etiam si oculos vestros potuissetis eruere, dedissetis vtique mihi: id est, nulli rei vel carissimae, nostril gratia parcere voluissetis.
16 Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?	16 Igitur inimicus factus sum vobis, vera loquendo vobis?	Ergo-ne ob id factus sum vobis inimicus, quod simpliciter ac vere monuerim, quae videbam ad vestram salutem pertinere:	Nequaquam igitur me inimicum vobis factum puto, ex eo quod veritatem obiurgans apertè propono. Forsitan & hi qui circuncisionem praedicant, zelo erga vos afficiuntur.
17 Æmulantur vos non bene: // sed excludere vos volunt, ut illos æmulemini.	17 Ambiunt vos non bene, imo excludere vos volunt, vt ipsos æmulemini.	Equidem video, Galatae, quid agatur, ambiunt vos quidam, ac veluti mihi invidentes captant at non sincero animo. Non enim haec faciunt, quo vobis consulant, sed ut vos ab Euangelii libertate seclusos retrahant in Judaisum, cui ipsi sunt obnoxii. Quaerunt enim alios sui similes reddere, quo videantur ipsi rem praeclaram ac mirificam sectari pariter ac docere.	Quòd si vos aemulantur: constat, quia non rectè aemulantur, quia non secundum scientiam, & contra euangelij vestramque libertatem. // Sed excludere vos volunt à veritate euangelij, vt vos discipulos habeant in seruitute legis, suarum obseuantiarum sectatores.
18 Bonum autem æmulamini in bono semper: et non tantum cum praesens sum apud vos.	18 Bonum autem est aemulari in re bona semper, et non solum quum praesens sum apud vos,	Ne putetis quidvis in quovis aemulandum esse, verum quod rectum est, decet aemulari, idque constanter, non modo cum praesens sum apud vos, verum etiam cum absom. Vidistis me Legis ceremonias negligere, nihil praedicare praeter Christum, aemulabamini praesentem. Si id rectum erat, cur nunc absente me vultis alios aemulari in iis, quae recta non sunt?	Vos autem id quod verè bonum est sectemini, & tenere studeatis semper, non ad tempus tantum quandiu praesens sum apud vos: vt à bono nunquam recedatis, & in eo semper permaneat.
19 Filioli mei, quos iterum parturio, // donec formetur Christus in vobis:	19 filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.	Utinam liceret vobis oculos vestros in pectus meum inserere, cerneretis nimirum, quanto cum animi dolore scribam haec. Filioli mei, semel vos genui Christo, non sine multo nixu ac molestia, nunc desciscentes a Christo denuo parturio, donec plene formetur in vobis. Semen bonum jeceram, unde pure Christianos nasci conveniebat, sed nescio quod fascino degeneratis in Judaeos, et in aliam formam transit. Christus coelestis est, spiritualis est, vos terreni ac carnales esse tenditis? Sed affectum animi mei non satis exprimit Epistola.	Semel vos ego per euangelium in Christo genui, filioli mei, quos tenerrimè diligo, & nunc iterum in visceribus gesto, velut denuò parturiens, in Christo vos iterum gignere cupiens, // donec efficiam, vt rursus Christus habitet in vobis cuius formam perdidistis quando à virtute euangelij, ad legis obseruantias declinastis.
20 vellem autem esse apud vos modo, et mutare vocem meam: // quoniam confundor in vobis.	20 Vellem autem adesse apud vos nunc, et mutare vocem meam, quoniam consilii inops sum in vobis.	Utinam nunc liceat apud vos esse, ut quod litteris utcunque significo, possim viva voce vobis aperire. Nonnihil adderet vultus, nonnihil lachrymae, nonnihil ipse vocis ardor. In omnia me mutarem, quo vos revocarem ad Christum, nunc blandiens nunc obtestans, nunc objurgans. Ortionem melius ad varietates animorum & ad rem praesentem accommodarem. Experirer omnes remediorum vias, donec	Optarem sanè ad tempus aliquantum praesens esse apud vos, vt possim commutata voce, secundum affectionem cordis mei (quae verbis efficacius quàm literis exprimitur) nunc increpare nunc ex hortari, nunc instruere.

		omnes ad sanitatem revocassem. Nunc cum videam vos partim ad Judaismum relapsos, partim hujus periculo proximos esse, partim, ut spero, constantes in eo quod à nobis didicistis, in varias curas metusque mihi distrahitur animus, neque satis consilii est, qualibus litteris tanto malo queam mederi.	Nescio enim affectum meum quo vos amo, vestramque salute desidero, angustiis literarum harum concludere. // Idque optare, si fieri posset, quoniam confundor in vobis, dum quales non sperabam, vos inuenio, & qualia à vobis expectabamus, minimè praestatis.
21 Dicite mihi qui sub lege vultis esse: legem non legistis?	21 Dicite mihi qui sub lege vultis esse, legem ipsam non audistis?	Jam ut eos peculiariter appellem, quibus omnino cordi est, in Legis servitutem revolvi, quaeso ut mihi respondeatis: Si Lex Mosi placet, cur non hujus auctoritatem sequimini, si parum creditis Euangelio? Siquidem ipsa quoque Lex Mosi vult eos, qui cooptantur in societatem Christi, liberos esse à servitute Legis. Accipitis Legem, & non audistis Legem, aut si audistis, non intelligitis [, quoniam haerentes in cortice litterae non penetratis ad medullam spiritus - 1532].	Qui igitur vultis esse sub lege, respondete mihi: Legem non legistis?
22 Scriptum est enim: Quoniam Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, et unum de libera.	22 Scriptum est enim quod Abraham duos filios habebat, vnum ex ancilla, et vnum ex libera.	Scriptum est enim in Libro Geneseos, Cap. XX. Abrahae, qui princeps ac pater credentium fuit duos fuisse filios; quorum majorem, videlicet Ismaelem, sustulit ex ancilla Agar, minorem Isaac, ex uxore legitima Sara.	c Si enim legistis, notum vobis esse credo de duobus Abrahae filiis, quorum alterum de ancilla Agar, alterum de libera vxore Sara, suscepit.
23 Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: // qui autem de libera, per repromissionem:	23 Verum is qui ex ancilla natus est, secundum carnem natus est: qui vero ex libera per repromissionem,	Verum is, qui natus est ex ancilla, juxta morem hominum communem natus est, nec quicquam aliud erat, quam filius Abrahae, quemadmodum sunt [et -1532] Iudaei, [quamlibet – 1532] a Christo alieni. Is vero, qui natus est ex uxore libera praeter communem ordinem naturae, ex effoeta matre, ex vetulo patre, juxta divinum promissum natus est: & quibus aetas & corporis imbecillitas haeredis desperationem ingerebant, his promissio divina certam fiduciam prolis addidit. Itaque prior ille filius naturae debebatur, hic fidei.	Sed ancillae filius secundum carnem, id est secundum naturalem seminis virtutem, naturalémque propagationem, sine vlllo miraculo aut promissione, natus est: // Filius autem liberae, non secundum communem naturalis propagationis cursum, neque solitam seminis efficacia, sed speciali miraculo, per repromissionem est natus.
24 quæ sunt per allegoriam dicta. // Hæc enim sunt duo testamenta. // Unum quidem in monte Sina, in servitutem generans, quæ est Agar:	24 quæ per allegoriam dicuntur. Nam hæc sunt duo testamenta, vnum quidem a monte Sina, in servitutem generans, qui est Agar:	Neque vero fabula hæc, praeter gestae rei narrationem, nihil habet retrusioris mysterii. Nam hujusmodi ferme est Lex Mosaica, ut quemadmodum in homine, sub crasso corporis operculo latet animus corporis moderator, ita sub historia penitus quiddam ac sublimius tegatur. Scrutemur igitur, quid nobis significant per allegoriam duae matres, quid duo filii. Nimirum duae matres adumbrant duo Testamenta, quorum alterum edidit populum servituti Legis obnoxium, alterum populum per fidem liberum ab onere Legis.	f Sunt autem hæc allegoricè intelligenda, & ad nouae ecclesiae mysteria, conformanda. // Significantur enim in his testamenta duo & duae ecclesiae, nempe vetus testamentum ac vetus Iudaeorum synagoga, & nouum testamentum cum noua ecclesia. // Vnum quidem testamentum in monte Sina datum est. quod seruire facit Iudaeos, & synagogam habet seruituti subiectam. Atque hanc veterem legem & synagogam quæ in lege generat seruos, Agar significat.
25 Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est ei quæ nunc est Jerusalem, et servit cum filiis suis.	25 nam Agar, Sina mons est in Arabia, confinis est autem ei, quæ nunc vocatur Hierusalem: seruit autem cum filiis suis.	Siquidem Sina mons est in Arabia, quæ Chaldaeorum lingua Agar ancillae nomen refert, confinis monti Sion, in quo sita est civitas, cui quondam erat nomen Jebus, nunc Jerusalem dicitur. Porro qui montem accolunt Agar, & hodiernis temporibus servitutem serviunt, veluti gentis auctorem conditione referentes.	Nam Sina est mons in Arabia, qui cognatus est, & similitudine quadam coniunctus illi ciuitati; quæ nunc est in Hierusalem, quæ seruit sub lege veteri, & omnes inhabitatores eius. Nam hæc est coniunctio inter montem Sina & Hierusalem (in qua seruit synagoga) quòd sicut lex seruitutis in monte Sina data est primum, ita eius obseruatio & seruitus, in ipsa Hierusalem viget.
26 Illa autem, quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra.	26 At quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum.	Caeterum Hierosolyma, quæ cessit posteris Isaac, nescit servitutem. Ea civitas quoniam in edito sita est, coelestem illam patriam, in cuius municipium adsciti sumus, adumbrat. Ea mater est non solum Iudaeorum, sed omnium [etiam – 1532] nostrum, qui Christo credimus. Lex Mosaica terrena est, Lex Euangelica coelestis, nimirum è coelis profecta. Ut corpus servit animo, ita quod crassum est, servile est, quod spirituale, cum libertate conjunctum est. Lex Mosaica prior edidit suum	Illa autem altera Hierusalem noua ecclesia Christi, quæ per fidem est sursum, & supra legis servitutem libertate supereminens, est mater nostra, per legem nouam (in qua fundata est) nos in libertate generans: & hæc per Saram liberam significatur.

		foetum, Lex Euangelica, tametsi serius enixa est, tamen quanto copiosiore sobolem genuit Deo. Illa duntaxat unicam Gentem produxit, nec eandem admodum numerosam. Haec totius orbis Nationes complectitur.	
27 Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ non paris; erumpe et clama, quæ non parturis: // quia multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.	27 Scriptum est enim: Laetare sterilis quæ non paris, erumpe et clama quæ non parturis, quoniam multi liberi desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.	Atque id ne fortuito quis putet accidisse, jam olim forte prædixit Esaias Cap. LIV. qui prophetico Spiritu prospiciens Gentium multitudinem ad Euangelium Christi undique convolantem, exultat hisce verbis: Latere sterilis, quæ non paris. Erumpe in gaudii vocem, & clama quæ non parturis. Nam longe plures tui filii, quæ orba & effoeta videbaris, quam ejus quæ virum habet, ac miram posteritatis spem de se pollicebatur. Perpaucos Judaismus olim commendavit Deo, plurimos autem fides Euangelii Deo conciliat, ac sine fine conciliatura est.	Nam de huius ecclesiae novae gloriosa libertate, scripsit multo ante Esaias, ecclesiam in spiritu nouam alloquens hisce sermonibus: Laetare, inquit, ò ecclesia Gentium, quæ olim sterilis vocata, non pariebas filios deo, erumpe in gaudium & clama in gratiarum actione, quæ olim deo populum non acquirebas. // Quoniam tu quæ deserta reputabaris, multò plures filios deo gignes, quam illa vetus synagoga, quæ legem habebat cui erat desponsata.
28 Nos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii sumus.	28 Nos autem fratres secundum Isaac promissionis filii sumus.	Videtur duas matres, videtur duos filios, duarum Gentium auctores. Qui Legem Mosaicam adhuc mordicus tenent, ad Ismaelem ex ancilla natum pertinent: nos vero, qui relicta Legis fiducia, per fidem sinceram ab uno Christo pendemus, ad Isaac pertinemus, qui ex libera non secundum carnem natus est, sed juxta Dei promissum. Nec enim ideo recipimur ad salutem Euangelicam, quod sub Lege nati sumus, sed quod Deus olim promiserit salutem omnibus, qui per fidem accederent in consortium Filii sui Jesu Christi.	Nos autem fratres, omnes filij Abrahæ sumus. de quibus ipse promissionem accepit, & nos eius promissione similiter accepimus, filij Abrahæ existentes ad similitudinem Isaac, non secundum carnem, sed secundum spiritum & promissionem.
29 Sed quomodo tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, persequabatur eum qui secundum spiritum: ita et nunc.	29 Sed quemadmodum tunc is qui secundum carnem natus erat persequabatur eum, qui natus erat secundum spiritum, ita et nunc.	Quin hac quoque parte pulchre congruit allegoria, quod utraque posteritas sapit originem suam. Siquidem quemadmodum olim Ismael natu grandior, qui juxta carnem duntaxat fuit filius Abrahæ, tenerum adhuc Isaac persequabatur, ex promisso Dei natum, jam tunc inter colludendum plus sibi vindicans, quam æquum erat: ita nostris quoque temporibus, qui carnali Legi haerent, invisos habent eos, qui spiritualem Euangelii Legem amplectuntur, iisque praeire conantur, quasi vindicantes sibi jus primogenitorum, quod uni debebatur Christo: ac vetustatis prærogativa, matris ingenuæ filios in servitutem communem pellicere conantur, videlicet quo ipsi servi majores, minoribus quodammodo dominantur.	Neque mirum vobis videatur si nunc nostram libertatem persequantur Iudæi, qui etiam tunc Ismahel carnaliter de ancilla genitus persequabatur, & affligebat molestiis Isaac, miraculosè ex promissione genitum.
30 Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam, et filium ejus: // non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.	30 At quid dicit scriptura? Eiice ancillam et filium illius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.	At non probat mater ingenua commercium hoc. Non vult misceri dissimiliter natos. Clamat enim protinus indignata, quemadmodum refert Scriptura Genes. XXI. Ejice ancillam & filium ejus, nec enim patiar, ut hæres sit filius ancillæ, cum filio meo Isaac. Nimium hæret Synagoga iis, qui crediderunt Euangelio. Nimium urgent Iudæi Christianos, quorum invident libertati. Si mater [serva – 1532] non vult sponte discedere, pellatur potius, quam commercio servili filium corrumpat meum. Isaac promissa est, ac debetur aeternæ salutis hæreditas. Agar efferat si velit secum hydriam insipidae Legis, quam deamat. Meus Isaac efficacem Euangelicæ doctrinæ succum bibens feliciter adolescet usque, donec evadat in virum perfectum.	Consolatur autem nos, quod scriptura his pueris præsignavit, quando voce Sarae, & domini confirmantis, iussus est eiici filius ancillæ, cum matre sua, id est, Iudæus cum synagoga matre sua, // vt hæreditatem non habeat filius ancillæ cum filio liberæ: hoc est carnalis Iudæus cum fidei.
31 Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ: qua libertate Christus nos liberavit.	31 Itaque fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.	Proinde fratres mei, finite ut Iudæi, quibus nimium pertinaciter placet Lex servilis, suam sibi habeant servitutem, nec à matris ingenio degenerent. Nos qui & ipsi fuimus aliquando servituti Legis obnoxii, & tanquam filii Agar ancillæ, persequuti sumus ingenuos Ecclesiae filios, nunc exempti sumus à servitute pristina, & cooptati in jus filiorum Sarae. Hanc libertatem Christo serimus acceptam, cui per fidem sumus insiti, sic ut in commune jus hæreditatis promissæ venerimus. In eam libertatem, in quam nos [Judæos -1532] Christus suo pretio veluti postliminio restituit, vos [Gentes 1532] vocavit per Euangelium.	Itaque fratres nos Abrahæ quidem filij sumus, non tamen de ancilla, sed de libera liberi nati: ea, inquam, libertate qua Christus per mortem suam liberavit
5		Et circumcidi vanum: quis vos ita turbat? Haec sunt quæ pariunt Spiritus atque caro.	

<p>1 State, et nolite iterum iugo servitutis contineri.</p>	<p>1 In libertate igitur qua Christus nos liberavit, state, et ne rursus iugo servitutis implicemini.</p>	<p>Nihil superest, nisi ut in eo, quod semel estis assequuti, persistatis. Nam quae dementia sit à libertate, quae vobis gratuito contigit Christi beneficio, ultro in servitutis jugum inserere colla vestra. Nos experti servitutis molestiam, gratulamur vobis, quibus tandem contigerit libertas vos: libertatem pertaes, ultro servitutum affectatis? Fortassis sic vobis ipsis blandimini. Non desciscimus à Christo, sed Legem cum Christo copulamus, quo certior sit salutis exspectatio. Christus totum hoc beneficium, ut omnibus voluit esse commune, ita sibi soli acceptum ferri voluit: non patitur in hoc negotio consumium.</p>	<p>Quemadmodum igitur Christus vos redemit à servitute, ita state, neque rursus sinatis vos servitutis iugo onerari.</p>
<p>2 [Ecce] ego Paulus dico vobis: quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.</p>	<p>2 Ecce ego Paulus dico vobis, quod si circumcidamini, Christus nihil vobis proderit.</p>	<p>Atque ut intelligatis quanto periculo meditemini Judaismum: en ego vobis non ignotus Paulus Gentium Apostolus, & Apostolus institutus ab ipso Christo, palam edico vobis, si circumcidamini, Christus vobis nihil profuturus est. Etenim si vere creditis ab hoc perfectam salutem omnibus praestari posse, cur accersitis circumcisionem? Sin diffiditis, nondum agnoscitis beneficium Christi, cujus participes esse non possunt, qui diffidunt: nam soli fidei datur, non meritis [operum – 1532]. Aut plane Judaei sitis oportet, abdicato Christo: aut plane Christiani sitis oportet, rejecto Judaismo. Non fert ille claudicantes utroque pede, non vult vinum novum infusum utribus veteribus, non vult vetus infusum novis utribus, non fert assutum pannum novum vestimento veteri, non fert vesti novae veterem pannum admixtum. Si levis esset servitus, fortasse negligi poterat: si grande praemium esset servitutis, poterat conditionis onus mercedis magnitudine pensari. Nunc praeterquam quod onus est molestissimum, adeo nihil est lucri, ut damnum maximum sit capiendum. Neque vero vobis ipsi blandientes, vosipsos fallatis. Non illigabimus nos universae Legis sarcinae, tantum adspargemus aliquid ex Lege, ne prorsus simus alieni, recipietur circumcisio duntaxat, victimae pecudum, caeteraque id genus non recipiuntur.</p> <p>And in order that you may understand what a risk you are running in considering Judaism, I, Paul, not unknown to you as an apostle of the gentiles, and an apostle established by Christ himself, proclaim to you publicly that if you are circumcised, Christ will be of no profit to you. For if you truly believe that through Christ perfect salvation can be offered to everyone, why do you introduce circumcision? But if you have no faith, you do not yet acknowledge the free gift of Christ. Those who lack faith cannot be partners in this gift. For it is granted to faith alone, not to the merits [of works].¹ Either you must be clearly Jews and give up Christ, or clearly Christians and reject Judaism. He does not put up with those who limp on both feet. He does not want new wine poured into old bottles, or old wine poured into new. He does not allow a new patch to be sewn on an old garment, nor an old patch woven into a new one.² If servitude were a slight thing, perhaps it could be overlooked. If there were a great reward for servitude, the burden of the condition could be compensated by the magnitude of the reward. But aside from the fact that the burden is most troublesome, not only does it bring no profit, it leads to the greatest loss. Do not deceive yourselves with soothing words: We shall³ not bind ourselves to the entire burden of the law, but shall inflict only some of it to avoid being complete strangers. We shall allow only circumcision; we shall not allow the sacrifice of cattle and other things of that kind.</p>	<p>Ecce ego Paulus Christi minister & vester apostolus denuncio vobis, quòd si fiduciam habentes in legis carnali obseruantia circumcisionem suscipiatis, Christianae fidei meritum non habetis.</p>
<p>3 Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universae legis faciendae.</p>	<p>3 Contestor autem omnem hominem qui circumciditur, quod debitor est totius legis seruandae.</p>	<p>Ego contra, ne quid inscientes erretis, clara voce testor omnibus hominibus: quisquis se circumciderit, sive Judaeus sit, sive secus, obnoxium se facit observandae toti Legi. Quemadmodum enim per baptismum toti dedicamur Christo, ita qui circumciditur, totus dedicatur Legi. Nam hac veluti tessera, in genus Judaicum cooptatur. Liberum est ex Lege quaedam decerpere iis, qui circumcisi non sunt. Caeterum circumcisos tota Lex habet obligatos. Cui circumcisio placet,</p>	<p>Contestor iterum omnem hominem qui se circumcidi curat, tanquam rem saluti necessariam, quod debitorem se constituit vniuersae legis implendae. Qua enim conscientia se astrictum putat circumcisioni, quae est</p>

		huic & victimae, & sabbata, & neomeniae, & lotiones, & ciborum delectus, & stata jejunia, aliaque id genus placeant oportet. Tantum onus ultro accersere, nonne manifestariae cujusdam dementiae est, praesertim hac mercede, ut ob molestissimam & inutilem servitutem à Christo libertatis ac salutis unico auctore desciscatis?	caeterorum legalium ianua, eadem cogitur & ad reliqua legis obseruanda
4 Evacuati estis a Christo, qui in lege justificamini: a gratia excidistis.	4 Christus vobis factus est ociosus, quicumque per legem iustificamini, a gratia excidistis.	Etenim, ut saepe jam dixi, si veram justitiam exspectatis à Legis praesidio, quae per operis fiduciam promittit qualemcunque justitiam, nimirum alieni facti estis à consortio Christi, qui suum donum gratiae esse voluit, non meriti. Quod si disceditis à Christi contubernio, ne Lex quidem vobis erit usui, imò perniciem adferet. Etenim si quem usum habebat ante lucem Euangelicam, eum totum amisit evulgato jam Euangelu mysterio. Si Lex apud vos valet, Christus est antiquatus. Si valet Christus, Lex antiquata sit oportet. Cum Legem dico, crassam illam atque carnalem Mosaicae Legis partem intelligo, quam solam mordicus tenent Judaei ex observatiunculis ad corpus pertinentibus sibi pollicentes perfectam justitiam, existimantes quod pecudum sanguis adpersus expiet animum à peccatis, aut aquae lavacrum mentium sordes abstergeat, aut cibus purus, aut impurus animum expurget, aut inquinet.	Fructum perdidistis quem in Christo haebatis, quicumque in legalibus iustificari quaeritis, & à gratia dei excidistis.
5 Nos enim spiritu ex fide, spem justitiæ exspectamus.	5 Nos enim spiritu ex fide, spem iustitiae exspectamus.	Nos contra spiritualem Legis portionem amplexi, non ex hujusmodi rerum corporalium superstitiosa observatione promissam justitiam exspectamus, sed ex eo quod per Euangelium credimus, veram innocentiam veramque salutem per Christi mortem nobis gratis donari.	Nos enim fideles Christi expectamus, & speramus iustitiam consequi ex fide, per spiritum, non ex carnalibus istis legis obseruantis.
6 Nam in Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides, quæ per caritatem operatur.	6 Nam in Christo Iesu, neque circumcisio quicquam valet, neque præputium, sed fides per dilectionem operans.	Nihil autem refert, utrum circumciscus venia ad Christum, an incircumciscus, quando totum hoc negotium non ab observatione Legis, sed à fide pendet, cui licet desint opera Legis Mosaicae, non est tamen otiosa, verum occultos impetus addit ad omnia pietatis officia, non ex praescripto Legis, sed ex caritate, quae nullius jussu, suapte sponte, multo plus praestat, quam ulla Lex posset extundere vel minis, vel suppliciiis. Haec cum adest, quorsum opus Legis praescripto? si non adest, ad quid conducit Legis observatio?	Nam per Christum Iesum factum est, ut nec Iudaismus, nec Gentilitas, quicquam valeat ad veram iustitiam atque salutem, sed fides sola, per dilectionem viuificata, atque operans per eam. Ipsa est quae valet ad iustitiam veram, & salutem.
7 Currebatis bene: quis vos impedivit veritati non obedire? // {Nemini consenseritis – brak tego v vlg}	7 Currebatis bene: quis vos impediuit, ut non crederetis veritati?	Bene currebatis in Euangelii stadio, ad aeternae felicitatis bravium recta properantes. Quis impedivit cursum vestrum? Cur quod semel placuit non probatis constanter? Cur vestro decreto rescisso, in alienam sententiam pedibus itis? Cavete ne cuiusquam hominis auctoritas tantum valeat apud vos ut ab instituto cursu cessetis. Semel credidistis veritati, turpissimum est nunc ad umbras deflectere. Quod ego docui vos, auctore Deo docui.	Nuper quum à vobis abscederem, bona fide rectè ambulabatis. Quis nunc seductor aut invidus, cursum vestrum bonum impediuit, ut nunc veritati sitis facti inobedientes? // Rogo vos nemini fidem habeatis, qui vos docet aliter quàm edocti estis.
8 persuasio hæc non est ex eo, qui vocat vos.	8 Nempe persuasio non est ex eo profecta, qui vocat vos.	Caeterum qui vobis diversa persuadere conantur, qui fidei vestrae cursum interpellantes, ex transverso avocant ad Iudaismum, non sequuntur auctorem Deum, (qui vos ad gratiam vocavit per fidem, non ad Iudaismum per circumcisionem) sed sequuntur humanas cupiditates, suo quaestui, suae gloriae, suaeque tyrannidi servientes. Etiam atque etiam cavendum ab istorum oratione.	Persuasio ista à quocumque tandem suggeratur, non est à deo qui vos vocavit. Quomodo enim à deo foret, quum deus vos ad libertatem vocaverit, isti autem ad servitutem vos cogant?
9 Modicum fermentum totam massam corrumpit.	9 Paulum fermenti totam conspersionem fermentat.	Pauci sunt, sed hi pauci ni vitentur, periculum est, ne totam multitudinem inficiant, ac totius vestræ congregationis vitient sinceritatem, quemadmodum videtis à paululo fermenti, totam conspersionem acidam reddi cui fuerit admixtum, paulatim acorem suum per omnem farinam antea sinceram diffundens. Quantulacunque portio Iudaismi, si cum Euangelio misceatur, totius fidei vestrae sinceritatem vitiabit.	Modicum fermenti vniuersam massam fermentat. Atque ita vel paululum falsae doctrinae susceptae, fidem totam corrumpit ac idem que facit ut deo non placeat: & paucorum inter vos peruersitas omnes vos, omnemque vestram ecclesiam, quaerit fermentare, pravisque dogmatibus corrumpere.
10 Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis: // qui autem conturbat vos,	10 Ego confido de vobis in domino, quod nihil aliud sensuri sitis. Caeterum qui conturbat	Sed quandoquidem hactenus alieno impulsu coepistis vacillare, certam spem de vobis concipio quod in pristina sententia perseverabitis, partim quidem fretus animis vestris pridem mihi perspectis & exploratis, sed multo maxime auxilio Christi. Is dedit, ut alacriter inciperetis: idem dabit, ut fortiter perseveretis. Caeterum quisquis est ille, qui fidei vestrae tranquillitatem puritatemque nova	Ego autem confido in domino quod vos quidem (quantum ad maiorem partem vestrum) ad mentem redeuntes, nihil aliud in finem quàm veritas habet, sapietis, nec aliud quam edocti estis, tenebitis. // Caeterum pauci illi corruptae

portabit iudicium, quicumque est ille.	vos, portabit iudicium, quisquis fuerit.	doctrina perturbat, non effugiet iudicium Dei, quamvis fefellerit homines. In praesentia certis de causis, nec prodo qui sit, nec in illum saevio: Deo tamen cui non est ignotus, quique nullius auctoritate commovetur, poenas dabit, quem laesit potius, quam me.	doctrinae homines, qui huius conturbationis, falsa praedicatione sua, sunt authores, quicumque tandem illi fuerint, non euadent impuniti sed iudicium damnationis aeternae accipient, nisi agant poenitentiam.
11 Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc praedico: quid adhuc persecutionem patior? // ergo evacuatum est scandalum crucis.	11 Ego autem fratres, si circumcisionem adhuc praedico, quid adhuc persecutionem patior? Aboliturum est igitur offendiculum crucis.	Neque vero vos moveat, si quidam jactitant me quoque non abhorreere à Legis observatione, qui saepenumero Iudaeus factus sim Iudaeis, ac Timotheum circumciderim. Compulsus id feci, atque identidem reclamans, illique tum temporis cessi, quo neque periculi multum adhuc videbatur imminere si fecissem, & gravis tumultus, ni fecissem. Nunc diversa temporis ratio, diversum consilium postulat. Postremo aliud est pati circumcisionem, aliud praedicare circumcisionem. Passus sum, ut Timotheus es circumcideretur: nunquam docui oportere circumcidi. Ita frequenter cum Iudaeis agens à vetitis Lege cibis abstinui, nunquam praescripsi cuiquam ciborum delectum. Imo contra docui, nihil referre quibus cibis vescaris, modo sobrie cum actione gratiarum. Erat tempus cum nonnihil dandum esset invincibili persuasione Iudaeorum, nunc quando satis eluxit Euangelium, & pertinacibus animis hoc agunt Iudaei, ut Gentes etiam in suam pertrahant superstitionem, neque rectum est, neque tutum vacillare, sed libera fronte praedicandum est, cessasse Legem Mosaicam, amplectendam omnibus libertatem Euangelicam. Nam si verum est, quod isti dicitant me circumcisionis auctorem ac praekonem esse, quid igitur est cur me Iudaei tam obstinatis odiis in hodiernum usque diem persequuntur? Nam hinc omne Gentis odium in me, quod sic praedicem Euangelium Christi, ut doceam cessare Legem Mosi. Illi putant se pluris habendos apud omnes, si Iudaici ritus admiscerentur Christo. Nunc discruciantur invidia, quod omnibus per fidem ad eam gratiam admissis ipsi circumferunt inutilem circumcisionem. Atque haec praecipua causa, cur jam pridem obstinatis animis mihi perniciem struunt, quod per Christi crucem omnibus polliceant perfectam salutem, absque circumcisionis praesidio. Quod si circumcisionem adhuc praedico, quemadmodum quidam calumniantur, cur non cessant Iudaei me persequi, cum sublata sit causa, cujus gratia fueram illis invisus? Mihi credite, Galatae, semper eadem fuit, & futura est mea praedicatio: videte, ut vestra fides itidem sit eadem.	Ego autem, fratres mei, si circumcisionem atque caetera legis, adhuc vellem praedicare non mihi opus esset tantas persecutiones sustinere, quarum plurimas à Iudaeis perfero, & pertuli. // Et si illam tantum praedicare velim cessabit apud Iudaeos omne scandalum, & omnis offensio qua nunc offenduntur cruci Christi, eo quod praedicamus per ipsam circumcisionem caeterasque legis obseruantias sublatas esse.
12 Utinam et abscindantur qui vos conturbant.	12 Utinam et abscindantur qui vos labefactant.	Tantum enim abest ut assentiar istis, qui circumcisionem docent, ut si non queant à sua Lege distrahi, distrahantur penitus ab Euangelii consortio, potius quam vos labefactent, & a recto statu sua persuasione dimoveant. Si tam pertinaciter placet istis circumcisio, faxit Deus ut non solum circumcidantur, verum etiam prorsus abscindantur, ut affatim habeant quod amant. Praestat illos perire solos, quam alios tam multos in ruinam secum trahere. Fruantur sua pudenda servitute, si tam collubitum est ipsis.	Utinam abscindantur à vestra ecclesia, qui vos subvertunt à libertate ad servitutem traducunt.
13 Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: // tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, // sed per caritatem Spiritus servite invicem.	13 Vos enim in libertatem vocati fuistis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carni, sed per caritatem servite vobis invicem.	Vos fratres non in servitutem, sed in libertatem estis vocati per Euangelium. Neque quicquam aliud restat nisi ut caveatis, ne libertatem acceptam per Christi Spiritum, per occasionem accommodetis ad carnis cupiditates. Nam ita sublata est servitus Legis, ut in hujus vicem successerit caritas Evangelica, quae plus impetrat à voluntibus, quam Lex exculpebat ab invitis. Nec tamen dominatus aut servitus est inter amantes, inter quos mutuum est obsequium. Lex non praecipit, ut pro capite amici tuum caput opponas, ut tuum defraudans genium, fratris inopiae subvenias ut firmus infirmo, doctus indocto, melior deteriori obsecundes, & tamen hoc imperat caritas, quae sic ubique dictat, quid sit agendum, ut ultro facias, quod dictaverit. Porro quod Lex tot praescriptis, tot minis non efficit, id compendio sola praestat caritas, totius Legis vim ac summam in sese complectens.	Vos enim fratres, in libertatem estis à deo vocati, neque vllis vobis obseruantis carnalibus legis opus est. // Tantum videte ne hac libertate abutentes, sub eius praetextu, servi efficiamini vestrorum carnalium desideriorum. // Sed per caritatem spiritus, subditi estote, & servite invicem, facientes aliis quae velitis vobis fieri, in operibus fraternae dilectionis, vosipsum diligenter exercentes.

		<p>You, brothers, have been called through the gospel not into servitude but into freedom. Nothing remains except that you beware of using this opportunity to apply the freedom you have received through the Spirit of Christ to the desires of the flesh. For servitude to the law has been abolished, and evangelical love has taken its place. This love obtains more from the willing than the law used to extort^{1*} from the unwilling. Moreover, there is no domination or servitude among those who love, but rather a mutual compliance. The law does not teach that you should lay down your life for that of a friend, that you should deny your natural inclination by helping a brother in need, that as a strong person you should help the weak, as a learned person the unlearned, as a better person the worse. But love does command this, and its orders are always such that you carry them out voluntarily. Moreover, what the law does not bring about by its many prescriptions and threats, love alone fulfils by a shortcut, embracing in itself the meaning and essence of the whole law.¹³</p>	
<p>14 Omnis enim lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum.</p>	<p>14 Nam tota lex in vno verbo completur, nempe hoc: Diliges proximum tuum vt te ipsum.</p>	<p>Siquidem quicquid verbosissima Lex innumeri praeceptis conatur efficere, id totum unico brevique sermone completur, nimirum hoc, quem legimus in Levitico Cap. XIX. Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Proinde si mutua caritate conglutinabimini inter vos, mutuis officiis omnes fulciemini, mutuis obsequiis adjuvabimini.</p> <p>For what the law with its many words attempts to bring about by innumerable precepts is fulfilled completely in a single brief sentence, which we find in Leviticus [19:18]: 'You shall love your neighbour as yourself.' Consequently, if you are welded together by mutual love, you will all be supported by mutual service to one another and sustained by mutual compliance.</p>	<p>Summa enim omnium eorum quae lex erga proximum praecepit in vnus verbi illius obseruantia, impletur, Diliges proximum tuum, sicut teipsum.</p>
<p>15 Quod si invicem mordetis, et comeditis: videte ne ab invicem consumamini.</p>	<p>15 Quod si alius alium vicissim mordetis et deuoratis, videte ne vicissim alius ab alio consumamini.</p>	<p>Rursum si, quod inter carnales fieri solet, mutuis odiis inter vos dissidentes, non solum non sublevatis alii alios, verum etiam obtreptionibus mordetis invicem, nec mordetis modo atque arroditis, verum etiam, quod immanium est ferarum, devoratis, quod quidem in vobis est, etiam atque etiam metuendum est vobis, ne belluarum ritu vos invicem laniantes, ad earundem exemplum mutuis vulneribus conficiamini. Huc prolabantur, qui Euangelicae caritatis expertes haerent Legi carnali, dum omnia suis commodis metiuntur, cum contra Christiana caritas alienis serviat commodis.</p>	<p>Quòd si detractionibus invicem mordetis, & apertis invidentiae rixis invicem velut comeditis, periculum est ne mutuis hisce odiis consumpti, etiam pereatis.</p>
<p>16 Dico autem {in Christo – nie ma w vlg}: Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis.</p>	<p>16 Dico autem, spiritu ambulate, et concupiscentiam carnis non perficietis.</p>	<p>Horum autem quae dicta sunt, huc tendit summa, ut posteaquam exempti estis à servitute Legis Mosaicae, quae carnalis est, juxta spiritualem Euangelicae caritatis Legem vitam agatis. Id fiet si nec ceremoniis Judaicis metiemini justitiam, & a carnis cupiditatibus temperaveritis. Non desieritis esse Legi obnoxii, si perseveretis esse obnoxii cupiditatibus. Proinde date operam, ut juxta Spiritus ductum vitam agatis, id si feceritis abstinebitis ab his factis, ad quae sollicitant carnis cupiditates. Etenim quemadmodum in uno homine corpus est crassum ac grave, animus coelestis & immortalis, utque in eadem Lege crassum quiddam est, quam dicimus litteram, atque e diverso coeleste quiddam, quod spiritum appellamus: ita in eodem hominis animo vis quaedam inest ad honesta vocans: rursus altera huic diversa, cognataque corpori ac litterae, quae nos ad diversam vitam incitet.</p>	<p>Secundum Christi autem praecepta & doctrinam loquens, moneo vos vt legalibus obseruantis dimissis, secundum spiritus sancti instinctum atque ducatum, vitam instituatis. Ita fiet vt carnalia desideria non compleatis, quae spiritui aduersantur.</p>
<p>17 Caro enim concupiscit adversus spiritum, // spiritus autem adversus carnem: // hæc enim sibi invicem adversantur, ut non</p>	<p>17 Nam caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Haec autem inter se mutuo aduersantur, vt non</p>	<p>Inter has res perpetuum bellum est, dum caro spiritui, spiritus carni adversatur. Caro coerceri potest, prorsus opprimi non potest, quin nitatur adversus spiritum. Quae si vincat, fit aliquoties, ut cum juxta spiritum expetat ea, quae sunt pietatis, tamen superatus à carne faciat ea, quae novit esse fugienda.</p>	<p>Carnalis enim appetitus, voluntati spiritus (quae naturaliter ad bonum depraeatur, & multo magis per gratiam dei adiuta) contrariatur in appetendo: // & spiritus similiter desideria carnis concupiscentis sunt contraria. Caro enim, prava quaeque ex sua peruersitate ab infantia appetit: Spiritus verò humanus, potissimum</p>

quaecumque vultis, illa faciatis.	quaecunque volueritis, eadem faciatis.		spiritu diuino adiutus ad optima magis sollicitat. // Haec enim duo sibi inuicem in appetendo contraria aduersantur, atque inuicem obsistunt. Vnde fit vt non quaecumque volumus secundum spiritus desiderium, statim opere impleamus: quoniam aduersantur spiritus desiderio, carnalis concupiscentia, quae bonum voluntatis desiderium non rarò impedit.
18 Quod si Spiritu ducimini, non estis sub lege.	18 Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege.	Quod si Spiritus Christi vos impellit volentes ad ea, quae sunt honesta piaque, nihil juris in vos habet Lex Mosaica. Ac res quidem invisibilis est spiritus, res invisibilis caro, de qua loquimur in praesentia. Neque tamen difficile est colligere, carnis arbitrio seruiat aliquis, an spiritus ductum sequatur. Cujusmodi sunt fontes, ejusmodi sunt ea, quae proficiscuntur à fontibus. Vita, mores, factaque hominis testantur habitum animi.	Quòd si spiritus sancti ducatum sequimini, carnalibus concupiscentiis ritè subactis iram sub legis nullius seruitute vltra continemini: quonia supra legem facti etiam quae legis sunt non propter timorem poenae sed propria voluntate libere peragitis, neque lex iustis est posita.
19 Manifesta sunt autem opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria,	19 Porro manifesta sunt opera carnis, quae sunt haec: adulterium, scortatio, immundicia, lasciua,	Ac ne de dubiis, aut occultis in praesentia loquamur, haec sunt, quae palam declarant hominem adhuc carni seruire, etiamsi baptismum adeptus sit, ac Legis seruitutem effugerit, adulterium, scortatio, immunditia, lasciuia.	Quoniam autem ab operibus carnis dixi cauendum, ecce in manifesto sunt: videlicet fornicatio quaelibet in genere, immundicia, quantum ad concubitus singularem foeditatem habentes ex impudicitia, quantu ad tactus impudicos & molles, aut similia, & in generali quaelibet luxuriae turpitudine:
20 idolorum seruitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, +	20 simulacrorum cultus, veneficium, inimicitiae, lis, æmulationes, irae, concertationes, seditiones, sectae,	Simulacrorum cultus, veneficium, simultates, lis, æmulationes, irae, contentiones, factiones,	idolorum seruitus, veneficiorum vsus, inimicitiae in corde, contentiones in ore, æmulationes pro eisdem assequendis honoribus, irae interius, exterius rixae, dissensiones in occulto, sectae ac diuisiones in publico,
21 inuidiae, homicidia, ebrietates, comessiones, et [his] similia, // quæ prædico vobis, sicut prædixi: quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.	21 inuidiae, caedes, ebrietates, comessiones, et his similia: de quibus prædico vobis quemadmodum et prædixi, quod qui talia agunt, regni dei haeredes non erunt.	Inuidiae, ebrietates, comessiones. His quisquis obnoxius est, quamlibet baptizatus, tamen nondum vere liber est, sed cupiditatum malarum servus est. Nec est quod vobis ob baptismum, aut edita miracula blandiamini. Olim praesens vos monui, ac nunc rursus per Epistolam denuntio, quicumque talia patrant, secludentur ab haereditate regni coelestis.	inuidiae de aliorum bonis, homicidia, ebrietates, comessiones, in quibus obscenis cantilenis vacatur, hisque similia: // de quibus & prædixi olim praesens, & dico nunc antequam in iudicium & condemnationem incidatis, quòd qui talia agunt spem non habent consequendi regni caelestis, donec in his aut horum villo permaneant, & poenitentiam non egerint.
22 Fructus autem Spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, // benignitas, bonitas, longanimitas, {inny szyk} +	22 Contra, fructus spiritus est caritas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides,	Contra, qui vere liberi sunt, & spiritus arbitrio ducuntur, huiusmodi fructibus dignoscuntur. Siquidem adsunt comites, caritas, gaudium, pax, animi lenitas, benignitas, bonitas, fides,	Fructus autem qui in spiritu sancto oriuntur, sunt caritas omnium radix bonorum, gaudium internum ex dei praesentia consurgens, pax cordis ex conscientiae serenitate ac libertate procedens, patientia ad toleranda aduersa quaelibet occurrentia, // longanimitas in sustinendo promissa dei, bonitas siue dulcedo cordis, benignitas in supportandis sine amaritudine aliorum defectibus,
23 mansuetudo, // fides, modestia, continentia, castitas. // Adversus huiusmodi non est lex.	23 mansuetudo, temperantia. Adversus huiusmodi non est lex.	mansuetudo, temperantia. Haec qui suapte sponte praestant, iis nihil opus est admoovere Legis stimulus: nam hos ipsorum innocentia liberos reddit à Lege.	mansuetudo quae est lenitas in verbis, & conuersione erga proximos, // fides fiduciaque excellens, quae montes transferat, modestia in omnibus modum ponens, licitis & concessis, continentia à carnalibus desideriis, & castitas ne coitus fiat abusus. // Contra huiusmodi, non data est lex, quoniam haec lege non

			prohibentur. Imò ad haec, tendit omnis lex. Neque vlla est lex, quae contra istarum rerum observatores quicquam loquitur.
24 Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis.	24 Qui vero sunt Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus et concupiscentiis.	Porro qui vere Christi sunt, ut spirituales decet, carnem suam crucifixerunt cum suis vitiis & concupiscentiis. Siquidem per baptismum Christo commorimur, simulque cum eo sepelimur. Non convenit medios inter carnem & spiritum fluctuare.	Qui autem Christi sunt membra, & verè Christiani esse volunt, his omne studium est, vt per spiritum carnem crucifigentes mortificent, vt peccato non viuant: simul & vitia omnia atque desideria mala, ad quae semper est prona caro, quantum in ipsis est, exterminent.
[U Tita tu cap VI] 25 Si Spiritu vivimus, Spiritu et ambulemus.	25 Si viuimus spiritu, spiritu et incedamus.	Si corpori vitam impartit spiritus, aequum est, ut corpus spiritus regatur arbitrio. Si nos vitam accepimus à Spiritu Christi, non à Lege, juxta Spiritus ejusdem instinctum vivamus. Si vere hausimus Christi Spiritum, hujus fructus edamus, ac procul absimus à carnis operibus.	Itaque si in nobis est spiritus sanctus, & si spiritu ipso viuimus operemur & opera spiritus.
26 Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.	26 Ne efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem nos prouocantes, inuicem invidentes.	Ne simus inanis gloriæ cupidi, hujus gratia nos invicem provocantes ad certamen, nobis invicem invidentes. Siquidem haec vitia frequenter obrepunt etiam iis, qui pietatis studium profitentur, cum tamen sint praecipua pestis verae pietatis.	No simus vanae gloriæ dediti, neque inuicem ad iram aut rixas prouocantes, neque inuidiam geramus in pectore.
6		Ferte rogo infirmos; qua sevimus, illa metemus. Glorior in cruce; nam stigmata porto crucis.	
1 Fratres, etsi praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, // vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, // considerans teipsum, ne et tu tenteris.	1 Fratres, etiam si occupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instaurate huiusmodi spiritu mansuetudinis, considerans temet ipsum, ne et tu tenteris.	Ostendi fratres, quo sit omnibus enitendum, quicumque semel Christo dedere nomen. Et tamen quando baptismus aufert nobis, ut homines simus, si quis fuerit per humanam infirmitatem in culpam aliquam prolapsus, vestrae partes erunt, qui spiritu robusti, non cessistis cupiditati carnis, ut hominem hujusmodi blande leniterque restituatis, erigentes, ut resurgat, non saevis dictis proculcantes, ut desperet. Hypocritarum est hujusmodi supercilium ac saevitia. Christi spiritus, quoniam cupit omnes salvos fieri, mansuetudine pellicit ad resipiscendum. Ac saepe flectit & humiles reddit lenis fraternaque correptio, quos prorsus alienat jurgatrix austeritas. Lex Mosaica sic coercet peccata, ut tollat peccatorem. Christiana caritas medetur vitiis, non exstinguit hominem. Quo melior es, hoc clementius accommoda te fraternae infirmitati. Ad id si te parum hortatur exemplum Christi, qui suos lenissime pertulit, donec resipiscerent, saltem illud te adhortetur, quod intelligis fieri posse, ut in te recidant vices. Accidit huic humanum quiddam, memineris & te hominem esse. Hujus lapsus te doceat, non tibi fidere, nec efferre cristas. Sic age cum lapso, quomodo tecum agi cupias, si quid simile tibi venisset usu. Et homini potest usu venire quicquid humanum est. Qui vacillarunt impellentibus Pseudapostolis, non sunt per saevitiam alienandi, sed per caritatem revocandi ad pristinam firmitatem. Nam fieri potest, ut illi vicissim jam robusti, vestrae subveniant imbecillitati.	Fratres mei, de infirmorum salute sollicitus moneo vos, si per fragilitatem aut ignorantiam contingat quempia incidere in aliquod peccatum, quod sanari possit, // caeteri spiritualiores & robustiores curam habeant, vt collapsum bonis monitionibus erigant, in spiritu dulcedinis & mansuetudinis: // ita vt consideret vnusquisque semetipsum, quoniam & ipse labi potest in deteriora.
2 Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi.	2 Inuicem alii aliorum onera portate, et sic complete legem Christi.	Qui laborat sub onere, sublevandus est, non dejiciendus. Quare vicissim aliorum si alii bajulabitis onera, tum vere praestabitis legem caritatis, quae peculiariter Christi lex est. Is cum nec peccatis esset obnoxius, nec affinis esset peccandi periculo, tamen nostras iniquitates ipse portavit, ac benignitate sua sanavit, non condemnavit austeritate.	Mutuas infirmitates tolerate: & vos inuicem in via dei adiuuate, & sic per omnia adimplebitis legem Christi, quae in charitate sola perficitur.
3 Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit.	3 Nam si quis sibi videtur aliquid esse, quum nihil sit, suum ipse fallit amum.	Nemo sibi placeat tanquam justus, & hac fiducia despiciat fratrem aliquo delicto praeventum. Nam hoc ipsum argumentum est falsae justitiae, sibi justum videri. Proinde si quis sibi videtur esse aliquid cum nihil sit, ipse sibi imponit. Nec enim ideo quisquam justus est, quod alteri lapso se praeferat. Nec ideo bonus est quod se conferat deteriori. E suis quisque factis aestimandus est.	Nam si quis sibi persuadet se magno aliquid esse, ob hoc caeteros infirmos despiciens, cum verè nihil sit ante deum qui sibi placet, seipsum hic in errorem mittit, quia sibi blanditur, & persuadet quod non est.
4 Opus autem suum probet unusquisque, et	4 Opus autem suum probet vnusquisque, et	Neminem tamen oportet suis factis fidere, sed explorandum, num quod recte facere videtur, sit hujusmodi, ut probari Deo possit. Quod si te non remordet	Opus autem suum examinet vnusquisque, & sic habebit gloriam tantum in seipso & iis quae in se

<p>sic in semetipso tantum gloriam habebit, et non in altero.</p>	<p>tunc in semet ipso tantum gloriationem habebit, et non in alio.</p>	<p>animus tuus, ne glories ob alienam imbecillitatem, sed ob tuam firmitatem: & glories apud te, tibi gratulans de dono divino: ne vero jactes apud alios, aut eos despicias, qui tuum robur non assequuntur. Succurre si potes: si non potes, suo illum iudici relinquito.</p>	<p>comperit: non autem alterius comparatione, qui forsitan videtur imperfectior: quemadmodum solent homines iactabundi seipsos magnificare consideratione aliorum quibus inferiores videntur in virtutibus.</p>
<p>5 Unusquisque enim onus suum portabit.</p>	<p>5 Vnusquisque enim propriam sarcinam baiulabit</p>	<p>Nec delictum illius tuum diminuet praemium, nec tu pro alieno commisso plecteris, sed apud Deum iudicem, sua cuique farcina tollenda erit.</p>	<p>Vnusquisque enim suum accipiet iudicium, & pro suis operibus mercedem.</p>
<p>6 Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis.</p>	<p>6 Communicet autem qui catechizatur sermone, ei qui se catechizat in omnibus bonis.</p>	<p>Caterum quamdiu sumus in hoc seculo, mutuis officiis nos invicem fulcire debemus. Atque ut eorum, qui praecellunt dotibus, partes sunt, doctrina, consolatione, atque exhortatione, fratris imbecillitati succurrere, ita quibus subvenitur, meminerint se non ingratos praebere de se bene meritis. Ita fiet, ut sit inter vos omnium bonorum communio, si qui doctrina valent Euangelica, erudiant, erigant, fulciantque rudes, atque hi vicissim de suis facultatibus impartiant doctoribus ac monitoribus suis, ut officiorum fiat commutatio. Videant autem qui docent, ut digna Christo sint quae tradunt, & Christi Spiritum sapiant, alioqui praestat non assentire doctori.</p>	<p>Communicet autem is qui instruitur verbo praedicationis, instructori suo de omnibus bonis suis, quae sunt ad sustentationem doctoris necessaria.</p>
<p>7 Nolite errare: Deus non irridetur.</p>	<p>7 Ne erretis, deus non irridetur. Quicquid enim seminaverit homo, hoc et metet.</p>	<p>Porro qui perperam tradita doctrina Euangelica, praemium accipit ab eo quem instituit, hominem quidem fallit, imo seipsum fallit, caeterum Deum non fallit. Quare moneo, ut sincere doceatis: nam Deus non irridetur.</p>	<p>Nemo verò seipsum vanis persuasionibus erroneè illudat. Deum nemo potest fallere, qui secundum veritatem novit & iudicat omnia.</p>
<p>8 Quae enim seminaverit homo, haec et metet. // Quoniam qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem: // qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam.</p>	<p>8 Nam qui seminat per carnem suam, de carne metet corruptionem: sed qui seminat per spiritum, de spiritu metet vitam aeternam.</p>	<p>Sed cujusmodi sementem fecerit homo, huiusmodi quoque messem facturum est. Qui carnalem tradiderit doctrinam, pro carnali semente fructum demet perituum. Qui vero spiritualem impartierit doctrinam, ex spirituali coelestique doctrina mercedem adsimilem referet, vitam aeternam.</p>	<p>Quaecumque enim vnusquisque nunc fuerit operatus in hoc tempore, de his in futuro accipiet remunerationem. // Quoniam qui in carne seminat, ea quae carnis sunt perficientes, & secundum carnem ambulantes, ex carne nihil nisi perditionem reportabunt. // Qui autem in spiritu seminat, quae spiritus sunt operando studiosè, pro remuneratione accipiet vitam, & eam sempiternam. Neminem verò taedeat laboris aut expectationis, vt taedio quis fractus, à bene coeptis corpore resolutus desistat.</p>
<p>9 Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes.</p>	<p>9 Bonum autem faciendo ne defatigemur. Tempore enim suo metemus non defatigati.</p>	<p>Itaque perpetuum studium sit nobis, bene mereri de omnibus, nec unquam cessemus à benefaciendo, sive gratos nanciscamur, sive ingratos, sive respondeat praemium ab hominibus, sive non respondeat. Nam suo tempore fructus continget à Deo nunquam interituros, proque temporariis officiis merces reponetur aeterna. Non semper erit sementis tempus, veniet dies, cum neque nostris benefactis, nec alienis sublevabimur.</p>	<p>Non enim fatigari corpore, aut cessare nos conuenit ab operibus bonis, quoniam cum aduenerit tempus remunerationis, sine fine accipiemus bonarum operationum retributionem.</p>
<p>10 Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, // maxime autem ad domesticos fidei.</p>	<p>10 Itaque dum tempus habemus, operemur bonum, quum erga omnes, tum vera maxime erga domesticos fidei.</p>	<p>Quamdiu versamur in hoc mundo, licet Deum benefactis demereri, licet aliis opitulari: in die iudicii nec benefactis locus erit, nec bene merendi de quoquam facultas erit. Proinde dum tempus habemus, utamur tempore, benemereri studentes, cum de omnibus, tum vero praecipue de iis, quibus cum nobis religionis ac fidei contubernium est. Iudaeus non agnoscit nisi suos, Christianus ad exemplum Christi, de nemine non cupit benemereri.</p>	<p>Et quoniam iuxta sminationem erit messis, rogo vos fratres mei, vt dum tempus istud habemus, in quo bene operari licet operemur bonum, & bene conuersemur erga omnes homines, vbicumque detur occasio, quonia deus omnium hominum dominus: // Peculiariter tamen erga fideles, qui sunt per fidem domestici nostri & dei, nempe ad eandem ecclesiam nobiscum pertinentes, existentes de domo & familia dei.</p>
<p>11 Videte qualibus litteris scripsi vobis mea manu.</p>	<p>11 Videtis quanta vobis epistola scripserim mea manu.</p>	<p>Videtis Galatae, quantopere mihi res cordi sit, qui tam prolixam Epistolam vobis meapte manu scripserim. Agnoscitis notulas digitorum meorum. Non est quod</p>	<p>Videte quemadmodum in literis his, propriae manus testimonium inscripserim: partim vt charitatis nostrae efficacius habeatis</p>

		susplicemini subditiā Epistolam, tota mea est, mei pectoris apud vos index. Facite ut haec plus ponderis apud vos habeat, quam Pseudapostolorum oratio.	testimonium, partim vt à pseudoapostolis seductoribus, nostras literas discernatis.
12 Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur.	12 Quicumque volunt iuxta faciem placere in carne, ii cogunt vos circumcidi, tantum ne ob crucem Christi persecutionem patiantur	Etenim qui sunt hujus animi, ut prius habeant hominibus morem gerere, quam Deo, hi pertrahunt vos ad circumcisionem, ut simul & Gentibus invisī sitis, ob Christum, & Judaeos habeatis insensos, ob praeputium. Judaei sunt, & suae Gentis odia metuunt, si Christum absque praeputio profiteantur, veluti Legem abolentes. Hi magis verentur homines, quam Deum, magisque venantur gloriam apud homines, quam apud Deum. Metuunt ne sincera professio crucis Christi, persecutionem, adversus ipsos excitet eorum, quibus Christi nomen est invisum, ne parum gloriosi doctores habeantur, si praeter crucifixum nihil doceant.	Quicumque enim volunt hominibus placere, & in carne gloriari, hi sunt qui vos faciunt circumcidi, ob hoc tantum vt persecutionem non patiantur crucis Christi, quam pati timerent, si circumcisionem euacuarent: sicut & ego patior, quia crucis Christi gloriam & libertate praedico.
13 Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt: // sed volunt vos circumcidi, ut in carne vestra gloriantur.	13 Nam qui circumciduntur ne ipsi quidem legem seruant: sed volunt vos circumcidi, vt in vestra carne gloriantur.	Neque enim simplici Legis studio faciunt ista, quemadmodum ego quondam errans amore patriae Legis, saeviebam in gregem Christi, quando ne ipsi quidem Judaei Legem servant, tametsi circumcisi sunt à majoribus. Sed abutuntur vestra simplicitate, vobis imponentes onus circumcisionis, ut se de vobis jactitent apud suos, quod ipsis auctoribus ac magistris Judaismum receperitis. Hac arte placere conantur invidiam suorum, indigne ferentium, per Euangelium Christi, Legem aboleri. Ego nec Judaeorum invidia deterreor, nec Gentium insectatione, quo minus sincere praediceam Euangelium Christi.	Nam neque ipsi circumcisi, qui vobis circumcisionem praedicant, legem observant. Vnde patet eos satis scire, quòd non sit necessaria legis observatio. // Volunt tamen vos in circumcisionem inducere, vt gloriantur in carnali vestra circumcisione, tanquam magistri vestri.
14 Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi: // per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.	14 Ego vera, absit vt gloriari, nisi in cruce domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.	Abfit autem, ut alia quapiam de re gloriari, quam de cruce Domini mei Jesu Christi. Scio crucem hujus probrosam esse apud Gentes, invisam apud Judaeos, in hac una tamen mihi satis est omnem gloriam meam ponere, quem ne tantulum quidem jam tangit mundi gloria, utpote cui per baptismum in Christi corpus insito, mundus mortuus est, & ego vicissim mundo, nec malis illius terror, nec commodis titillor, nec odium metuo, nec plausum moror, nec ignominiam formido, nec gloriam affecto. Christus mihi pro omnibus, & adversum omnia satis est.	A me autem procul sit omnis huiusmodi gloriatio. Nolo enim in aliquo gloriari, nisi in virtute crucis & mortis Christi, in qua sola, salus perfecta est humano generi, // per quem Christum crucifixum mundus totus mihi mortuus est, & ego mundo sum mortuus: eo quòd nihil prorsus eorum quae habet mundus, aut me possit oblectare, aut ego queam concupiscere, qui, propter crucifixi amore, in nullo alio praeter quam in ipso, possum oblectari.
15 In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, // sed nova creatura.	15 Nam in Christo Iesu neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium, sed nova creatura.	Ad hujus professionem nihil refert circumcisi venias ex Judaismo, an incircumcisi ex Gentibus. Quisquis enim in illius corpus per fidem cooptatur, ita repente transit in alium hominem, ut nova fiat creatura eoque renasci dicitur. Facessant igitur humana discrimina.	Vt enim Christo Iesu placeas, illique acceptus fias, & salutis eius particeps efficiaris, nihil confert circumcisum esse carne aut incircumcisum, // sed spiritualis per fidem regeneratio in novam creaturam, vetustate omni in baptismo deposita, haec sola ad salutem Christi conducit.
16 Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, et misericordia, et super Israël Dei.	16 Et quicumque iuxta regulam hanc incedunt, pax super eos, et misericordia, et super Israel dei.	Quisquis Christum profitetur, tantum hoc meminerit, quod Christianus est. Haec esto regula immobilis, hanc quicumque sequuti fuerint, his pacem precor, ac misericordiam precor: convenit enim his idem precari, quod David precatur Israelitis, cum ait in Psalmis: Pax super Israel. Verum duo sunt Israelitarum genera. Sunt Israelitae secundum homines, sunt Israelitae iuxta Deum. Non protinus verus est Israelita, quisquis praeputium habet amputatum, sed qui mentem habet circumcisam, quique per fidem Deo fortis est. His igitur Israelitis, quorum de numero & vos estis, opto pacem ac misericordiam.	Et quicumque hunc canonem propositum fuerint sequuti, nempe gloriari in sola Christi morte, & in regeneratione novae creaturae: precor magnum deum omnipotentem, vt requiescat & maneat super illos pax, & misericordia, & super omnem populum fidelem, qui credit in deum.
17 De cetero, nemo mihi molestus sit: // ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo porto.	17 De caetero ne quis mihi molestias exhibeat, ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto.	Valeant autem falso nomine Israelitae, qui pertinacibus odiis decertant adversus Euangelium Christi. Me certe nunquam dimovebunt ab hac sententia. Quod praedicavi, semper sum praedicaturus. Quare super hac re nemo posthac mihi facessat negotium. Tantum enim abest, ut ab Evangelica veritate probris ullis, aut afflictionibus queam divelli, ut ignominiam ob Christum inustam mihi, ut carceres, ut virgas, ut vincula & lapidationes, caeteraque mala, quae pro Christi nomine perpessus sum, ceu notas [added in 1521], stigmataque [removed in 1521, restored in 1523] Domini mei Jesu Christi, mecum ubique circumferam in corpore	De caetero, nemo sit mihi molestus, vt mihi suadeat circumcisionis aut legis praedicationem. // Ego enim stigmata Christi quasi miles eius gloriosus, & cicatrices, in meo corpore porto, tanquam signa passionum & vulnerum, quae ob Christi amore & praedicationem, suscepi: in quibus glorior, dum recordor persecutionum,

		meo, veluti trophaea quaedam ostentans, ac gloriae mihi ducens, quod, qua licet, imitari merear Christi crucem, quam praedico.	quas pro crucis gloria, & euangelica libertate sustinui.
18 Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.	18 Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro fratres. Amen.	Favor ac benevolentia Domini nostri Jesu Christi semper adsit spiritui vestro fratres, ut illius praesidio persistatis in Euangelii sinceritate: Quod votum ut ratum sit, faxit ille, cujus afflatu haec scribo.	Gratia domini nostri Iesu Christi, sit cum spiritu vestro fratres, Amen.

Collation of Erasmus' and Titelmans' paraphrases of The Letter of James

Author: dr Tomasz K Mantyk

Texts:

Erasmus of Rotterdam:

- Paraphrasis Erasmi Roterodami in omnes Epistolas Paulis germanas, et in omnes Canonicas, diligenter ab autore recognitae, ac marginalibus indicibus illustratae, (Basel: Forben 1521)
- Paraphrasis d. Erasmi Roterodami in omneis epistolas apostolicas, ASD VII-6 (Amsterdam: Elsevier 1997)
- Paraphrases on The Epistle of James, CWE 44 (English text)

Franciscus Titelmans:

- Elucidatio in omnes Epistolas Apostolicas (Antwerp: Michael Hillen, 1529)
- Elucidatio in omnes Epistolas Apostolicas (Paris: Ioannes de Roigny, 1553)

The Vulgate	Erasmus 1527 NT	Erasmus	Titelmans
1			
1 Iacobus, Dei et Domini nostri Jesu Christi servus, duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione, salutem.	Iacobus dei ac domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus, qua sunt in dispersione, salutem.	Iacobus - quondam Mosaicae legis cultor, nunc cultor et seruus Dei Patris qui post Euangelium proditum spiritualem requirit cultum, huiusque Filii, Iesu Christi, Domini nostri - scribit hanc epistolam cum omnibus qui christiana professione censentur, tum peculiariter iis quos ex omnibus Iudaicae gentis tribubus persequutionis, quae sub Stephani mortem coorta est, procella alios alio dispersit - propulsos a patriis sedibus, at non depulsos ab Euangelii consortio; eiectos aedibus suis, at non eiectos ab Ecclesia Christi - precans iis veram salutem, non hanc corporis tantum quam mundus optat, sed eam quam Christus suis, etiam in mediis exitiis ac mortibus, largitur. James - once the votary of the law of Moses but now the worshipper and servant of God the Father, who after the proclamation of the gospel requires spiritual worship, and of his Son Jesus Christ, our Lord - sends this epistle, not only to all who are enrolled in the profession of Christ, but most especially to those from all the tribes of the Jewish nation whom the storm of persecution which arose after the death of Stephen has variously scattered in every direction. You have been driven forth from your ancestral home, but you have not been driven away from the fellowship of the gospel. You have been expelled from your houses, but not from the church of Christ. I pray for your true salvation, not just your physical salvation, which the world too might pray for, but also that salvation which Christ bestows on his own even in the midst of death and destruction.	Iacobus seruus Dei patris & domini nostri Iesu Christi, scribit salutemque conuersis ex duodecim tribubus Israel, qui sunt ob persequentium rabie per varia loca dispersi.
2 Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes varias incideritis:	Pro summo gaudio ducite fratres mei, quoties in tentationes incideritis uarias,	Cum communis Euangelii professio, cum idem baptismus nos fratres efficiat, atque inter vere fratres oporteat laetorum pariter ac tristium esse societatem, vehementer discrucietur animum meum ista uestra calamitas ni de uestra pietate confiderem. Neque enim nescio iis qui felicitatem huius uitae commodis metiuntur exilium esse morte grauius, miserrimum uideri a charissimis diuulsos ac possessionibus auitis excussos agere peregre. Vos autem, qui in uino Christo beatitudinis puppim ac proram collocastis, qui felicitatem uestram non in hoc mundo, sed in futuro seculo expectatis, oportet ab horum sententia longissime abesse. Since our common confession of the gospel and the same baptism make us brothers, and since there must be among those who are truly brothers a fellowship in joys and sorrows alike, that misfortune of yours would bring intense pain to my heart did I not have such confidence as I do in your godliness. For I well know that exile is more grievous than death to those who measure happiness in this life by their prosperity and think that living	Pro summo & uero gaudio ducite fratres uariis affligi tribulationibus, quae ad probationem deo disponente ac permittente uobis adueniunt.

		<p>in a foreign land, torn away from their dearest ones and deprived of their possessions, is utter wretchedness. You, however, who have placed the 'long and short' of your prosperity in Christ alone and expect to find your own happiness not in this world but in the age to come should be very far removed from their views.</p>	
<p>3 scientes quod probatio fidei vestrae patientiam operatur.</p>	<p>illud scientes, quod exploratio fidei uestra parit patientiam.</p>	<p>Siquidem ista non immittuntur a Deo irato sed maxime propitio, nimirum hoc agente, vt temporariis afflictionibus, quas immerentes patimini, et patientia uestra reddatur spectatior et praemium uestrum cumulatius, vt, quoties variis malorum procellis vndique tundimini, non solum intelligatis vos non oportere consternari animis quasi destitutos a Deo, sed potius toto pectore gaudendum esse quod hoc argumento Deo chari curaeque sitis exploranti tolerantiam uestram. Quae si perstiterit nec cesserit vllis malorum assaultibus, nimirum liquebit esse solidum euangelicae fidei fundamentum. Nam nisi vobis penitus persuasum esset immortalitatis praemium esse paratum iis qui hic pro Christi gloria malis affliguntur, non tantum malorum volentes et alacribus animis toleraretis.</p> <p>For these disasters are not being sent upon you by God in anger, but in his very great kindness. His intention is to make your patience more meritorious and your reward more abundant through the temporary afflictions which you are undeservedly suffering. Therefore, whenever you are being pounded from every direction by the shifting winds of evil, you should understand that you are not to be dismayed as though you thought that God had abandoned you, but ought rather to be wholeheartedly rejoicing because this is a sign that you are dear to God and objects of his care as he tests your endurance. If you endure steadfastly and do not yield to the assaults of any evil, it will surely be evident that the foundation of your evangelical faith is solid. For had you not been convinced that the reward of immortality has been prepared for those who suffer evils in this life for Christ's glory, you would not now be willingly and eagerly enduring so much evil.</p>	<p>Considerantes diligenter quod ista peraduersa fidei uestrae probatio, exercitat vos ad patientiam.</p>
<p>4 Patientia autem opus perfectum habet: // ut sitis perfecti et integri in nullo deficientes.</p>	<p>Caeterum patientia opus perfectum habeat, ut sitis perfecti, & integri, nullaque in parte diminuti.</p>	<p>Porro cum Deus nostram salutem fidei potissimum velit acceptam ferri, pertinet hoc ad Euangelii gloriam vt certis argumentis homines intelligant uestram fiduciam non esse vulgarem aut vacillantem, sed firmam et inuictam. Etenim quod fucatum est aut vanum aut imbecille, ad ingruentem malorum procellam loco dimouetur. Verum ac solidum sit oportet quod nec exilio nec inopia nec ignominia nec carceribus nec flagris nec morte denique vincitur aut expugnatur. Admirabilis animi constantia habetur si quis aduersam fortunam infracto toleret animo. Caeterum vbi conspiciet vos res per se graues et acerbis alacribus etiam et gaudentibus animis perpeti, ignominiam ob Christi professionem inflictam pro summa gloria ducere, facultatum iacturam pro lucro opimo habere, molestos corpori cruciatus aeternae voluptatis pignus existimare, mortem, qua nihil horribilius, nihil aliud arbitrari quam limen et ingressum immortalitatis futurae, nimirum intelligent spem uestram, qua fulti ista contemnit, non esse vulgarem nec ab humana duntaxat persuasionem profectam, sed afflatu numinis confirmari. Caeterum vt fides nondum est probata nisi sese per vitae pietatem et officia erga proximos exerat, ita tolerantia non habebit laudem absolutam nisi, quemadmodum in malis tolerandis fortis est et alacris, ita in bonis operibus exercendis sibi constet. Magnum est mala libenter perpeti, sed ob Christi gloriam duntaxat; perfectum est, cum ipse malis afficiaris, omnibus benefacere, non solum his qui promerentur verum etiam his a quibus affligeris. Sic enim fiet vt membra respondeatis capiti, discipuli praeceptorum, filii patri, si sitis vndique perfecti et integri, neque quicquam in vobis desyderetur quod ad absoluendum euangelicae pietatis orbem pertinet.</p> <p>God wants our salvation to be attributed above all else to faith. For this reason it contributes to the glory of the gospel that people understand from sure signs that your faith is not an ordinary or vacillating form of confidence but something firm and</p>	<p>Patientiam verò nemo parui aestimet, quoniam ipsa perfectum habet virtutis opus, & totam virtutem structuram, consummat, perficit, atque conseruat. // Ita vt per hanc perfecti sitis futuri & integri, in nullo bono indigentiam passuri.</p>

		<p>invincible. Anything which is hollow and weak, a mere facade, is easily shifted from its site when storms of evil assail it, but that which neither exile nor poverty nor humiliation nor imprisonment nor scourging nor even death overcomes and defeats must be solid and true. Everyone admires the stout-hearted spirit of the person who bears adverse fortune with an unbroken spirit. But when people see you enduring in a spirit of joy and even eagerness things which are in themselves grievous and harsh, when they see that you believe the humiliation inflicted because of your profession of Christ to be the height of glory, that you take the loss of your property to be a profitable gain, that you think those torments which trouble the body to be a guarantee of everlasting pleasure, that you consider death, than which there is nothing more frightening, to be nothing else but the threshold and passage to future immortality, then they will surely realize that your hope, on which you base your disdain for these evils, is not some commonplace feeling nor the result of merely human persuasion but a resolve made strong by the inspiration of divine power. But as faith is not yet proved unless it expresses itself through a godly life and charitable acts to neighbours, so endurance will not receive perfect praise unless its constancy in the performance of good works matches its bravery and cheerfulness in the endurance of evil. To suffer evils gladly is an heroic act but only if done for the glory of Christ. To do good when one is being treated badly, and to do it not just to those who deserve it but even to those who are responsible for the affliction, is a perfect act. By doing this, you will as members match your head, as disciples you will match your teacher, as children you will match your father, if, that is, you are perfect and complete in every respect and nothing is missing in you which pertains to the completion of the circle of evangelical godliness.</p>	
<p>5 Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, // qui dat omnibus affluenter, et non improperat: et dabitur ei.</p>	<p>Quod si cui uestrum deest sapientia, postulet ab eo qui dat, nempe deo, qui dat inquam omnibus simpliciter, nec exprobat, ac dabitur ei.</p>	<p>Hoc, fateor, non exigebat Mosi lex, hoc stultum etiam videtur huius mundi sapientibus, sed hanc nouam sapientiam nos docuit noua philosophia quam Christus coelestis doctor inuexit orbi. In ea si quis nondum satis confirmatus est, non est cur confugiat ad huius seculi philosophos, quorum doctrina dilutior est quam ut ad rem tantam praestandam sufficiat. Supra vires mortalium est quod praescribitur. Coelesti opus est praesidio. Proinde celeste praemium paratum est. Qui res suas omnes huius mundi bonis ac malis metiuntur, si quando premuntur malis, ab hominibus consilium petunt, ab hominibus implorant auxilium. Vobis sapientiae coelestis praesidium a Deo poscendum est. Is enim impartit omnibus, non modo iudaeis, verum etiam gentibus, et impartit pro sua benignitate affluenter nec exprobat cuiquam suum beneficium. Non reposcit a nobis gratiam, nec eget vllius officio. Natura bonus est, vltro cupiens omnibus benefacere. Ab hoc quisquis petet, non petet frustra. Vult omnibus benefacere et potest quicquid vult. Nihil moratur merita nostra, tantum fiduciam erga se requirit. [Pharisaica vox est: Domine, fac quod peto quia ieiuno bis in sabbato. Vere pius sic orat: Indignus sum tua munificentia, dignus ira; sed tamen respice famulum tuum quoniam natura bonus es ac misericors' – added in 1532 due to Beda's criticism (see note 6 in CWE)]</p> <p>The law of Moses, I admit, did not make this demand. The wise men of this world even consider it foolish. But the new philosophy which Christ, the heavenly teacher, brought into the world has taught us this new wisdom. The fact that someone has not yet become sufficiently strong in it is no reason to take refuge with the philosophers of this age. Their teachings are too feeble to effect so great a result. What is required is beyond mere human strength; it needs heaven's help. Therefore, the reward has been prepared in heaven. Whenever those who make the goods and evils of this world the measure of all their actions are hard pressed by evils, they seek advice from and implore help from other men. You, however, must ask God for the aid of heavenly wisdom. He shares it with all, not only with Jews but also with gentiles, and he shares it unstintingly in keeping with his kindness, nor does he make his benefit a reproach to anyone. He does not ask a</p>	<p>Quòd si quis est ex vobis, cui vt sapientiae indigno non sapiunt ista quae dei sunt, postulet à deo intelligentiam & sapientiam: // qui omnibus rectè petentibus, sine auaritia dat copiosè & liberaliter, neque hominum more post donationem improperat, & dabitur ei quantum opus erit.</p>

		<p>favour from us in return and has no need of anyone's charity. He is naturally good and willing and eager to benefit all. Whoever asks from him will not ask in vain. He wants to benefit all and can fulfil whatever he wants. He takes no notice of our merits; he requires us only to have trust in him. [It is pharisaical to say, 'Lord, do what I ask because I fast twice a week.' One who is truly pious prays, 'I am unworthy of your bounty, I am worthy of your wrath, but nevertheless look upon your servant because you are naturally good and merciful]</p> <p>* It is pharisaical... good and merciful] Added in the 1532 edition. The sentence, 'He takes no notice ... to have trust in him/ was sharply criticized by Noel Beda and defended by Erasmus <i>Divinationes ad notata Bedae</i> LB ix 4790, where he cites the parable of the Pharisee and the tax collector (Luke 18:9-14) to prove that it is faith, not works, which induces God to hear one's prayer. The paraphrase here is actually on the words of the tax collector in Luke 18:14. The 'pious prayer' contains echoes of Ps 86 and resembles an act of contrition.</p>	
6 Postulet autem in fide nihil hæsitans: // qui enim hæsitat, similis est fluctui maris, qui a vento movetur et circumfertur:	Sed postulet cum fiducia, nihil hæsitans. Nam qui hæsitat, is similis est fluctui maris, qui uentis agitur, et impetus rapitur.	<p>Proinde si quis ab hoc velit impetrare quod petit, petat nihil diffidens, nihil hæsitans. Ne circumspectat afflictionum moles, ne vires expendat suas; tantum cogitet optimum ac potentissimum esse Deum, a quo pendet. Qui totus fidei operi diuinae, solidus est ac firmus. Porro quisquis hæsitat ac circumspectat, sic a Deo pendens ut interim respiciat humana præsidia, neque toto pectore credit promissis diuinis sed velut ex parte diffidens argutationibus humanis secum disputat de rebus diuinis, is haudquaquam stabilis est, sed quemadmodum vnda maris nunc huc, nunc illuc voluuntur ac reuoluuntur ventorum et aestus arbitrio, ita hic rationibus humanis et opinionibus variis circumagitur, inaequalis ac dissimilis sui.</p> <p>Therefore, if anyone wants to obtain a request from God, let him ask with no doubting, with no wavering. Let him take no heed of the enormity of his afflictions; let him not exhaust his own powers on them; let him only reflect that God on whom he depends is absolutely good and powerful. The one who trusts totally in divine aid is solid and strong, but whoever is hesitant and cautious and qualifies his dependence on God by looking simultaneously for human aid lacks all stability. Such a man does not wholeheartedly believe God's promises but like a person having some doubts uses human arguments to debate with himself about divine matters. As the waves of the sea roll back and forth in this direction and that at the whim of the winds and tide, so this person, off-balance and inconstant, is driven about by human considerations and changing opinions.</p>	Vt autem suae petitionis consequatur effectum, illud videat ut fide postulet nihil addubitans. // Qui enim hæsitans orat dominum, propter instabilitatem spei suae comparandus venit fluctui maris, qui ab omni vento nunc huc nunc illuc sine ordine agitur.
7 non ergo aestimet homo ille quod accipiat aliquid a Domino.	Neque enim existimet homo ille, se quicquam accepturum a domino.	<p>Itaque qui talis est, fallitur si credit se quicquam impetraturum a Domino cum male sentiat de eo cuius auxilium implorat, diffidens ei quasi aut parum bene velit hominibus aut parum possit [aut parum verax sit in promissis – added 1532]. Simplex est christiana fiducia nec usque vacillat, semper illum vnum respiciens qui neminem sibi fidentem destituit, siue viuere contingat siue mori.</p> <p>A man like this is deceived, therefore, if he believes he will obtain anything from the Lord because he has the wrong idea about the one whose help he is imploring. He distrusts him as if his good will towards men or his power or the truthfulness of his promises were all inadequate. Christian trust is unqualified and does not waver at any point. It always looks to him alone who does not abandon anyone who has faith in him, in both life and death.</p>	Talis igitur cum sit ille qui diffidenter petit, non est quod speret quicquam à deo tali postulatione consequi.
8 Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis.	Vir animo duplici inconstans est in omnibus viis suis.	<p>Porro cuius animus bifariam diuisus est, hac parte Deum respiciens, illa mundum, is inaequalis est et inconstans, non tantum in precibus suis, sed in omnibus etiam quae agit, aliud habens in ore, aliud in pectore, proque tempore nunc hoc, nunc illo affectus modo.</p> <p>But the person whose soul is divided in two and looks in one direction to God and in the other to the world, is off balance and unsteady not only in his prayers but in everything</p>	Quisquis non est in vno fixus animi proposito, cuiusmodi est qui se duobus dominis putat posse seruire, inconstans est & instabilis in omnibus operibus suis.

		else he does. He has one thing on his tongue, another in his heart, a creature of circumstance, moved by his feelings now in this direction, now in that.	
9 Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:	Glorietur autem frater qui est humilis, in sublimitate sua,	<p>Non oportet pro flatu reflatuque fortunae vertere animum quemadmodum vulgus hominum facit. Quin potius Christianus humilis ac variis malorum molibus pressus erigat animum, et hoc nomine glorietur, quod mundo contemptus non sit contemptus apud Deum, qui nihil offensus humilitate conditionis aut fortunae dignatus sit illum consortio sanctorum nec excludat ab haereditate regni coelestis.</p> <p>The Christian should not, as ordinary people do, change his mind in response to whatever direction the winds of fortune may blow. Though lowly and crushed under the weight of his different troubles, let him instead lift up his spirit; let him glory in the fact that though despised by the world, he is not despicable in God's eyes. God is not in the least offended by someone's humble condition or poverty but treats him as worthy of the communion of the saints and does not exclude him from the inheritance of the kingdom of heaven.</p>	Gaudeant verò & glorientur pauperes, & despectiores qui sunt Christiani, in consideratione sublimitatis suae, in qua exaltabuntur in futura vita aeterna: vt non propter suae humilitatis abiectioem deiiciuntur animo, sed futurorum consideratione bonorum, magis in spe ventura erigant animum.
10 dives autem in humilitate sua, // quoniam sicut flos fœni transibit;	Contra qui diues est, in humiliatione sui quoniam ueluti flos herbae praeteribit.	<p>Contra diues hoc nomine sibi gratuletur, quod qui ob falsa huius mundi bona magni fiebat apud mundi cultores, nunc ob professionem Christi spretus est [1521 – sit] et contemptus; et quem ante tumidum inanibus bonis fastus agitabat, nunc apud homines deiectus et calcatus veris bonis ditescat apud Deum. Hoc pacto fiet vt nec pauperem sua deiiciat humilitas nec diuitem insolentem reddat sua fortuna, maxime si cogitet vterque et mala, quibus grauantur inopes, et bona, quibus sibi placent diuites, non esse diuturna sed celeriter euanescere, non aliter quam herbarum flosculos, qui, vt blandiente Fauonio ad venum rorem subito proferunt sese, ita [1521 – et] mox ad Boreae flatum ac solis ardorem emarcescunt atque emoriuntur, adeo vt flosculum, qui natus ad solis exortum gratissimo colore blandiebatur oculis hominum, sol occidens videat morientem.</p> <p>Let the rich man on the other hand rejoice in the fact that he who was once highly esteemed by the worshippers of the world because of his possession of the false goods of this world is now spurned and despised because of his confession of Christ. Though once swollen with empty goods and driven along by pride, he is now rich in true goods in the eyes of God while in the eyes of men he seems downcast and downtrodden. Therefore, let neither the man who is poor be dejected by his lowly estate nor the man who is rich be made insolent by his fortune. Let each reflect that neither the evils which burden the needy nor the goods which make the wealthy complacent are lasting, but both vanish quickly like flower blossoms in a meadow. They shoot up suddenly in the springtime dew at the coaxing of the west wind and just as quickly wither and die before the north wind's blast and the heat of the sun. Thus the blossom which is born at sunrise and delights people's eyes with its very pleasing colour is visibly dying at sunset.</p>	Diuites autem qui nunc florent quantum ad seculum, ita gloriantur & gaudeant, vt semper quae sunt humilitatis & infirmitatis suae magis considerent, vt non nimium exaltentur in semetipsis. // Verè enim vilis res est omnis gloria diuitum. Nam sicut flos graminis non diu subsistit, ita transibit diuitiarum ista temporalis gloria.
11 exortus est enim sol cum ardore, et arefecit fœnum, et flos ejus decidit, et decor vultus ejus deperit: // ita et dives in itineribus suis marcescet.	Exortus est enim sol cum aestu, & exaruit herba, & flos illius decidit, & decor aspectus illius periit. Sic & diues in uijs suis marcescet.	Arbores, quoniam altis nituntur radicibus ac solido robore fulciuntur, diu virent, quaedam etiam perpetuo, nec ventorum iniuria nec brumae rigore viroris gratiam ponentes. At herba, quoniam iisdem rebus non fulcitur, mox, vbi sol efferbuit, succo suo destituitur quo temporariam illam floris gratiam alebat. Itaque caulis languescens iam florem suum nec alit nec sustinet, sed arescit, senescit, emoritur, collabitur quod paulo ante tanta gratia blandiebatur oculis hominum. Ne quis igitur in his quae nec solida sunt nec diutina Christianus glorietur; magis ea spectet quae sunt aeterna, quae blandiuntur oculis Dei; magis studeat esse palma semper virens quam herba mox ad leuem iniuriam emoritura. Vides modo natum florem - qui decor, quae species [facies in 1521; nie odnotowane w CWE], quae coloris, quae odoris gratia, quae foliorum virentium pompa, qui nitor, qui succus, quae iuuentus? At mox ad Austri flatum, ad solis aestum, qui languor, quod senium, quis interitus? Idem dies et nascentem conspicit florem et pubescentem et adultum et senescentem et mortuum. Huic adsimilis est diuitum	Statim vbi Sol coeperit aestuare, arefacit gramen & flos pariter marcidus decidet, & omnis decor aspectus illius subito deperibit, // ita & diuitis floridus qui videtur ornatus, breui deperibit.

		<p>felicitas. Qui nunc purpura conspicuus, auro lucens, gemmis refulgens, magnifico famulatio stipatus, supinus vehitur ac veluti numen quoddam inter homines colitur, si reflauerit fortuna, aut exutus bonis omnibus mendicabit exul aut plorabit in carcere aut sublatus in crucem pascet coruos aut, si nihil horum acciderit, certe mors inopina subito strepitum omnem auferet.</p> <p>Because trees rest on deep roots and are supported by solid heartwood, they are green for a long time. Some are even permanently green, and neither injury from the wind nor winter's cold makes them shed the grace of their greenery. But since flowers do not have the same supports, as soon as the sun has become blazing hot, they are deprived of the juices with which they were nourishing the short-lived grace of their blossoms. Therefore, as the stalk grows weak, it no longer nourishes and supports the blossom, but what had delighted people's eyes with so much grace a little while before grows dry and old, dies, and falls over. Therefore, let no Christian glory in things of the present, which are neither solid nor lasting, but let him look instead to those things which are everlasting and delight the eyes of God. Let him strive to be the ever green palm rather than the flower which is shortly going to die from a slight injury. You see the newly born flower? What beauty, what splendour, what charm it has in its colour and fragrance! What a parade it makes of its green leaves! What glow, what juice, what youthful freshness it has! But presently at the blast of the south wind and the heat of the sun what drooping, what decay, what death! The same day sees the flower born, sprouting, reaching maturity, grown old, dead. The happiness of the wealthy is just like that. The man who is now conspicuous in crimson, gleaming with gold, sparkling with jewels, surrounded by a magnificent retinue, carried along stretched out in a litter and worshipped among men like some divinity, if fortune blows the other direction, will go begging into exile stripped of all his goods or will weep in prison or raised on a gibbet will feed the crows, or if none of these things happen to him, certainly an unexpected death will suddenly remove all the noisy stir.</p>	
<p>12 Beatus vir qui suffert tentationem: // quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se.</p>	<p>Beatus uir qui suffert tentationem, quoniam cum probatus erit, accipiet coronam uitæ, quam promisit dominus ijs, à quibus fuerit dilectus.</p>	<p>Gentium est huiusmodi bonis metiri felicitatem, quæ - præterquam quod a fortunæ pendent arbitrio, præterquam quod (vt nihil aliud) vna cum hac vita nos deserunt - nisi contemnantur, perniciem adferunt. Christianorum est ea sequi quibus æterna parantur bona, in quæ neque fortuna neque senium neque mors vllum ius habet. Non enim ideo beatus quisquam est quia diues, sed ita demum beatus erit si ob Euangelii professionem spoliatus iis quæ possidebat, si spretis voluptatibus huius vitæ quibus affatim fruebatur, pro Christo suffert cruciatum et carceres, si eius amore in malis omnibus ad mortem vsque perdurat infracto pectore, sic interpretans, quo pluribus huius mundi malis premitur, hoc se chariorem esse Deo qui ad suam gloriam explorat cultoris sui tolerantiam, quo simul et aliis exemplo sit ad contemptum huius mundi et ipse, posteaquam se strenue gesserit in certamine veræque virtutis ac fidei documentum dederit, palmam et coronam ferat, non quænam aut lauream - nam marcescunt et hæc, quod genus accipiunt qui præmium ac laudem venantur ab hominibus - sed coronam immortalis vitæ quam pollicitus est non homo quispiam qui fallere possit, sed Deus. Pollicitus est autem non iis qui plurimum opum congesserint, non iis qui corporis robore præcelluerint, qui plurimum hostium fuderint, sed qui ipsius amore huius mundi bona spreuerint, huius mundi mala foniter pertulerint.</p> <p>It is the mark of a pagan to measure happiness by goods like those which, besides depending on fortune's whim and being uncommonly quick to desert us at life's end, bring ruin unless they are held in contempt. It is the Christian's role to follow those pursuits which prepare everlasting goods over which neither fortune nor decay nor death has any jurisdiction. For no one is blessed simply because he is rich. He will be blessed only when he has been stripped of his possessions because of his confession of the</p>	<p>Beatus est qui persecutiones & aduersitates quæ ad tentationem à Deo super bonos permittuntur, sustinet cum patientia: // quoniam per patientiam sic bene probatus, accipiet mercedem æternæ beatitudinis, quam promisit Deus dare suo tempore omnibus qui modò in veritate diligent eum.</p>

		<p>gospel and when, having spurned the pleasures of this life which he once enjoyed to the full, he suffers tortures and imprisonments for Christ. He will be blessed when, through his love of Christ, he endures unto death in the midst of evils with his heart unbroken, because he realizes in this situation that the greater the number of this world's evils which press on him, the dearer he is for this reason to God. God tests our patience for his own glory, so that whoever worships him may set an example to others of how to despise this world and may himself carry off the palm and crown after he has made a gallant contest and publicly proved his true virtue and faith. The crown is not one of oak or laurel such as they receive who chase after reward and praise from mankind; these crowns wither away. It is the crown of immortal life - promised by God, not by some mortal who might deceive. God has promised it, not to those who have accumulated the most wealth, or have excelled in physical strength, or have routed the most enemies in battle, but to those who from love of him have spurned the goods of this world and have bravely born its evils.</p>	
<p>13 Nemo cum tentatur, dicat quoniam a Deo tentatur: // Deus enim intentator malorum est: // ipse autem neminem tentat.</p>	<p>Ne quis cum tentatur, dicat se à deo tentari. Nam deus ut malis tentari non potest, ita nec ipse quemquam tentat.</p>	<p>An syncerus sit amor Dei explorant huius mundi blandimenta, sed multo magis tumultus afflictionum. In nobis autem est situm vt Dei praesidio fulti nec blandimentis emolliamur nee terriculamentis frangamur. Quod si quem illecebrae seculi dimouent a recto mentis statu aut si quem afflictionum molestia deducit a vera pietate, non est quod imputet Deo. Qui vincit, Dei praesidio vincit; qui vincitur, suo vicio vincitur. Neque enim Deus praebet hominibus occasionem peccandi, sed quod ille largitur pro sua bonitate in materiam segetemque pietatis, hoc noster animus affectibus corruptus ac velut inescatus sibi venit in occasionem exitii. Deus enim in hoc aliquando nobis donat rerum affluentiam vitaeque commodis frui, vt ipsius benignitate prouocati gratias illi agamus. Rursus patitur aliquoties nos rebus aduersis affligi quo et nostram pietatem reddat spectatiorem et praemium augeat. Quod si res in diuersum cedit, nostra culpa est, non illius. Siquidem vt ipse natura bonus nullis malis sollicitari potest, ita neminem ad mala sollicitat.</p> <p>The sincerity of our love for God is tested by the blandishments of this world but much more so by the onslaught of afflictions. However, it is in our power, supported by God's help, to be neither softened by blandishments nor broken by terrors. But if the attractions of the world move someone from a right state of mind, or the burden of afflictions draws someone away from true godliness, there is no reason here to blame God. He who is victorious is victorious through God's help; he who is defeated is defeated through his own fault. God does not offer people the occasion to sin. It is our own mind, corrupted and entrapped by its own passions, which converts into the occasion of its own destruction whatever it is that God in his goodness may provide us to harvest godliness from it. God sometimes gives us material prosperity and the enjoyment of life's advantages to provoke us by his kindness to give him thanks. On the other hand he sometimes allows us to be afflicted by adversity, both to make our godliness more distinguished and to increase our reward. But if the final outcome is just the opposite, it is our fault, not his. For just as God, who is good by nature, cannot be moved by any evil, so he does not move anyone to evil.</p>	<p>Nemo autem cùm ad malum sollicitatur, dicat se à Deo ad malum inclinari aut sollicitari: // Deus enim nescit ad malum tentare quemadmodum neque tentari. // Ipse enim neminem ad malum sollicitat.</p>
<p>14 Unusquisque vero tentatur a concupiscentia sua abstractus, et illectus.</p>	<p>Imò unusquisque tentatur dum à propria concupiscentia abstrahitur et inescatur.</p>	<p>A nobis est illud quod nobis Dei bona venit in malum. Largitur ille ciborum copiam, largitur vini liquorem vt moderate refecti laudibus vehamus autorem. An hunc in ius vocabit qui temulentus est? Nequaquam! Accuset animum suum cuius viciosa cupiditas illexit ac penraxit ad ebrietatem.</p> <p>Whatever turns the good gifts of God into our own evil comes from ourselves. He gives an abundance of food and the juice of the vine so that refreshed in moderation we may exalt their author with praise. Will the person who is made drunk by wine then call God into</p>	<p>Vnusquisque enim inclinatur ad peccatum à proprio corrupto sensuali appetitu, per quem abstrahitur à recto animus, & allicitur ad illicita carnis desideria: Atque hoc quidem est peccati primum seminarium.</p>

		court? Never! Let him accuse his own soul whose vicious desire enticed and drew him into intoxication.	
15 Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum: // peccatum vero cum consummatum fuerit, generat mortem.	Deinde concupiscentia posteaquam concepit, parit peccatum: peccatum uero perfectu progignit mortem.	<p>Ex primorum parentum vicio insita est animis nostris quaedam ad vicia procliuitas; ea ceu peccati seminarium est. Quod si in animum admissum coaluerit, iam mens veluti concepit peccatum. Et ni viciosa cupiditas pellatur ab animo, paulatim grandescit et invalescit malus ille foetus donec pariatur capitale peccatum. Quod vbi suis numeris fuerit consummatum, rursus incipit et ipsum gignere. Gignit autem foetum omnium pessimum, nempe mortem aeternam, atque hic est fructus longe tristissimus voluptatis illius in speciem blandae et nescio quid suaue pollicentis dum mortiferum aes voluptatis esca praetexit. Quemadmodum igitur hic mundus inferior nihil habet vndique purum ac perfectum, sed bona malis viciantur et quae laeta sunt tristium vicissitudine miscentur - aerem viciat lues, corporum valetudinem infestat morbus et senium, lucis gratiam interrumpunt tenebrae - ita in nostris animis, donec his corporibus obnoxii sunt, vix quicquam est ex omni parte beatum ac purum quod non aliqua labe cupiditatum humanarum aut erroris et ignorantiae tenebris vicietur. Sed quicquid in nobis est mali, nobis imputare debemus, non Deo. Etenim si puris essemus affectibus, si toto pectore fideremus Deo, si totis visceribus ad Aeterna coelestiaque aspiraremus, quicquid haec vita nobis obiiceret, seu triste seu laetum, verteretur in pietatis incrementum.</p> <p>A certain propensity to vicious behaviour has been implanted in our souls from the vice of our first parents. This propensity is, as it were, the seed of sin. If this seed has been admitted into the soul and taken root, the mind has now, so to speak, conceived sin; and if the vicious desire is not weeded out of the soul, that evil foetus gradually becomes larger and stronger until birth is given to a mortal sin, which in turn begins to reproduce itself when all its parts have reached their full growth. It produces the worst offspring of all, namely, eternal death. This is by far the saddest fruit of that pleasure which, though enticing on the outside and giving promise of something sweet, conceals a deadly hook under the bait of pleasure. Our souls are like this lower world in which we live. The world contains nothing completely pure and perfect, and the good things in it are flawed by some evil. Happy and sad events intermingle, plague spoils the pure air, sickness and decay attack healthy bodies, darkness interrupts the beauty of the daylight. Similarly during the time our souls are subject to these bodies of ours there is hardly anything in them which is blessed and pure in every respect and is not flawed by the stain of some human passion or by the darkness of error and ignorance. But we must impute whatever evil there is in us to ourselves, not to God. If we kept our feelings pure, if we trusted God wholeheartedly, if we aspired to heaven and eternity with our whole body and soul, whatever this life cast before us, whether something sad or something happy, we would turn it into an increase in our godliness.</p>	Deinde concupiscentia ista cum sic conceperit, ita vt incipiat immorari nimium & delectari in proposito, producit iam peccatum. // Quod cum fuerit per plenum consensum aut etiam opere consummatum, mortis aeternae inducit obligationem, & animam vera spiritus vita priuat, etiam in hoc seculo.
16 Nolite itaque errare, fratres mei dilectissimi.	Ne erretis fratres mei dilecti.	<p>Proinde, fratres dilectissimi, nolite facere quemadmodum vulgus stultorum hominum facit, qui, quo suis viciis blandiantur, naturae conditorem in ius vocant velut autorem peccati. Procul absit hic error a vobis qui didicistis euangelicam philosophiam.</p> <p>Therefore, dearly beloved brothers, do not do as the crowd of foolish people do who, to indulge their own vices, hale into court the creator of nature as the author of sin. You who have learned the philosophy of the gospel should stay far away from this error.</p>	Nolite itaque errare charissimi fratres mei, ne in deum referatis peccatorum vestrorum malitiam: sed tantum in vosipsos, qui estis totius malitiae authores, per concupiscentiam quae in vobis habitat corrupta,
17 Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum, // apud quem	Omnis donatio bona, & omne donum perfectum, è supernis est descendens a patre luminum, apud quem non est transmutatio	Vt Deus suapte natura pure summeque bonus est, ita nihil ab illo proficiscitur nisi bonum. Si quid igitur in nobis est viciorum, non Deo, sed nobis ipsis feramus acceptum; si quid bonae rei, si quid verae lae, si quid illibatae sapientiae, id totum auctori Deo ascribamus. Si quid lucis habet hic orbis crassior, a coelestibus illis corporibus habet et potissimum a sole. Quicquid in nobis est verae cognitionis, quicquid puri syncerique affectus, id a nobis non oritur, qui alioqui nihil aliud sumus quam peccatores et	quemadmodum econtrario Deus omnis boni author est, non homines. Omne enim datum verè bonum, & omne perfectum donum non à vobis est, sed desuper venit à largitore omnium, patre caelestium luminum siue incorporeorum, siue corporalium: // Apud quem non est vlla de forma

<p>non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio.</p>	<p>aut conuersionis obumbratio.</p>	<p>ignorantes, sed e sublimi proficiscitur; ab autore bonorum omnium venit quicquid vere bonum est; a Fonte totius perfectionis obtingit quicquid legitimum ac perfectum est taleque vt nos Deo commendet; quicquid vere lucidum est, id nobis ex sese mittit ille Pater et Princeps omnis verae lucis. Haec non impartit meritis nostris, sed gratuito nobis largitur, vt est natura benignus. Dona sunt verius quam praemia, liberalitas est potius quam merces. Fas igitur non est vt hinc quicquam nobis arrogemus; sed pro nostris malis Dei misericordiam interpellemus, pro bonis non nostris illius liberalitati gratias agamus. Vt ille sua natura optimus est, ita non potest dare nisi quae sunt optima; vt incommutabilis est semperque sui similis, ita nihil est apud eum quod vlla vicissitudine caliginis offuscetur. Nostrum hunc diem nox succedens excipit, nubes intercedentes obducunt; humanam sapientiam obnubilant errores opinionum, humanam probitatem inficiunt malae cupiditates. Apud illum nulla malorum mixture nec vllae caliginis vices.</p> <p>God by his very own nature is purely and utterly good, and for this reason he is the source of nothing but good. Accordingly, if any one of the vices occurs in us, we must attribute it not to God but to our own selves. If there is any vestige of goodness, any particle of true light, any trace of unimpaired wisdom, we must assign its source entirely to God. If this material globe has any light, it has it from those bodies in the sky and most of all from the sun. Whatever portion of true knowledge or of pure and sincere emotion exists in us, it does not arise from ourselves - we are otherwise nothing except ignorant sinners - but originates from on high. Whatever is truly good comes from the author of every good. Whatever is legitimate and perfect and such as to make us attractive to God is obtained from the source of all perfection. The Father and Prince of all true light sends to us from himself whatever is truly full of light. He does not impart these gifts because of our merits but bestows them voluntarily inasmuch as he is naturally kind. They are gifts more truly than rewards; it is generosity rather than payment. It is wrong for us, therefore, to take any credit for ourselves from this source; we should ask God for mercy on the evils which are ours alone and should give thanks to his generosity for the goods which are not ours at all. In keeping with the absolute goodness of his nature he cannot give except what is completely good. As he is unchangeable and always self-consistent, so there is nothing in him that can be darkened by any passing cloud. Night follows upon and absorbs our daylight, clouds intervene and overshadow it. Mistaken beliefs overcloud human wisdom, evil passions infect human goodness, but there is no admixture of evil, no alternating periods of darkness in God.</p>	<p>informam transmutatio, neque vicissitudinaria vlla secundum varia accidentia obumbratio.</p>
<p>18 Voluntarie enim genuit nos verbo veritatis, // ut simus initium aliquod creaturae ejus.</p>	<p>Is deitinate uoluntate progenuit nos sermone ueritatis, ut essemus primitiae quaedam suarum creaturarum.</p>	<p>Ad huius igitur simplicitatem oportet et nos pro viribus adniti, vt piis studiis praebentes nos magis ac magis capaces donorum illius velut in illum transformemur. Conuenit enim vt filii naturam parentis referant. Male reddidimus Adam, huius crassae corruptaeque natiuitatis princeps. Is peccatorum tenebris obscuratus genuit nos tenebris obnoxios. Quod fastidimus coelestia, quod inhiamus terrenis, illius ingenium referimus. Quod caecutimus, quod hallucinamur, quod labimur, terreni parentis est. Sed felicius nos regenuit Pater ille coelestis vt iam veluti denuo conditi innocentia vitae ac veritatis aeternae cognitione nouae origini respondeamus. Ille seductus fallacibus promissis serpentis genuit nos tenebris. Hic rursus nos genuit, non ex corrupto semine terreni patris sed ex purissimo semine sermonis aeterni ac veridici. Mendax erat sermo serpentis et a statu innocentiae deiecit. Verax est sermo doctrinae euangelicae per quem cooptamur in haereditatem immortalitatis et asciscemur in consortium Iesu Christi, Filii Dei. Erat ille lux vera de summa luce profectus, cuius doctrina mentes hominum illustrauit et ab huius mundi tenebris asseruit. Tam efficax autem est sermo coelestis vt nos non mutarit solum, sed velut prorsus in alios homines transformarit execrantes iam quae prius adamabamus, adamantes quae prius execrabamur. Atque hoc honore dignatus est nos Pater coelestis non nostris meritis prouocatus, sed sua gratuita</p>	<p>Ipsae autem nos penitus liberè nullo coactus nostrorum operum meritò, neque vlla necessitate obstrictus, nos regenerauit per semen incorruptibile verbum veritatis, quos prius in natura per semen corporale fecerat. // Idcirco (inquam) voluntariè nos sic genuit, vt essemus nos velut primitiae & praecipua aliqua pars totius creaturae suae, cum angelica natura sortem & locum accipientes dignitatis gloriae eius.</p>

		<p>bonitate qua sic illi visum est ab aeterno vt inaudita ratione conderet in terris nouam creaturam, nosque huius nouae conditionis veluti primitias quasdam esse voluit, qui inter primos sumus ad euangelicam uocati doctrinam.</p> <p>Therefore, we too must strive with all our might towards his perfect simplicity so that by making ourselves through godly practices more and more receptive to his gifts we are, so to speak, transformed into him. It is characteristic of children to reproduce their father's nature. We have to our despite imitated Adam, the originator of this crude and corrupted generation. Overshadowed by the darkness of his sins, he has begotten us subject to darkness. In so far as we disdain heavenly things and gape after earthly ones we reproduce his nature. Our blindness, our delusions, our lapses are due to our earthly parent. But that heavenly Father has given us a new and happier birth, so that like new creations we may now respond to our new origin in the innocence of our life and in our knowledge of eternal truth. Adam, seduced by the serpent's deceptive promises, begot us in darkness. God has begotten us again, not from the corrupt seed of an earthly father but from the most pure seed of the eternal and truthful Word. The serpent's word was a lie and cast us down from the state of innocence. The word of evangelical teaching is truth. Through it we are coopted as heirs of immortality and enrolled in the fellowship of Jesus Christ, the Son of God. He was the true light which issued from the highest light. His teaching has enlightened the minds of humans and freed them from the darkness of this world. So efficacious is the heavenly word that it has not only changed us but has transformed us as it were into completely different persons. We now detest what previously we used to love; we love what we previously used to detest. Our heavenly Father thought us worthy of this honour because he was moved not by our merits but by his own spontaneous goodness in which he had decided from eternity to found in an unheard of way a new creation on earth and wanted us who are among the first to be called to the teachings of the gospel, to be, as it were, the first fruits of this new foundation.</p>	
<p>19 Scitis, fratres mei dilectissimi. // Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, et tardus ad iram.</p>	<p>Itaque fratres mei dilecti, sit omnis homo uelox ad audiendum, tardus ad loquendum, tardus ad iram.</p>	<p>Hoc igitur honoris cum nobis Deus gratis impartierit, superest vt nos vicissim illius munificentiae pro virili respondeamus. Gratuito sumus admissi ad hanc felicitatem, sed a qua interim possimus nostro vicio excidere nisi quod gratuito donatum est piis studiis tueri studeamus. Frustra eooptati fuerimus per baptismum et euangelicae doctrinae professionem in consortium Filii Dei nisi castis purisque moribus nostrae professioni respondeamus, vt, quemadmodum nobis aeterna lux illuxit per Filium Dei, ita l'vita nostra omnis testetur quod ad lucis consortium pertineamus. Semel exuimus veterem hominem cum erroribus, cum affectibus, cum viciis suis; nunc aequum est vt diuersa sequamur. Antehac maluistis videri magistri quam discipuli; nam id vobis persuadebat ambitio, quod doctior habeatur vulgo qui loquacissimus sit. Maluistis irasci recte monenti quam agnoscere culpam; maluistis obsequi libidini perniciosae quam ea sectari quae salutem adferunt. Nunc, fratres mei charissimi, quisquis vult haberi nouus homo, tardus sit ad loquendum, velox ad audiendum, paratus a quouis discere. Caeterum docendi partes ne quis sibi temere sumat neque praepropere. Et quemadmodum non abest a periculo lapsus qui praeceps est ad loquendum, ita vergit ad iniuriam qui facile commouetur animo. Oportet autem pios homines procul abesse non solum ab omni vindicta verum etiam ab omni maledicentia.</p> <p>Since God, therefore, freely imparted this honour to us, it remains for us in turn to respond vigorously to his munificence. We have been admitted to this felicity without payment. But in the meantime we could lose it through our own fault if we do not strive through godly efforts to protect what has been freely given. Our co-option into fellowship with the Son of God through baptism and our avowal of the teachings of the gospel will be</p>	<p>Ista fratres mei vos satis scire arbitror & intelligere. // Hortor autem charitatem vestram, vt ad audiendum sanae fidei consonam doctrinam veloces semper parati sitis: // non faciles autem neque praecipites ad temere loquendum, etiam quae bona videntur, neque prompti ad irascendum.</p>

		<p>in vain if we do not make the chastity and purity of our behaviour match our avowal. As eternal light illuminated us through the Son of God, so let us make our entire life bear witness that we belong to the fellowship of light. We have once and for all put off the old man with his errors, his passions, his vices; now it is right for us to follow a different course. In the past you preferred to look more like teachers than pupils, because your ambition persuaded you that the person who is the most eloquent was commonly thought the more learned. You preferred to get angry at anyone who gave you good advice rather than to acknowledge your guilt. You preferred to indulge a ruinous lust than to pursue those things which bring salvation. But now, my dearly beloved brothers, let anyone who wishes to be thought a new man be slow to speak, quick to listen, ready to learn from everyone. But let no one assume the role of teacher at random or too hastily. The person who dashes into speech comes close to the risk of a fall, just as the person whose emotions are easily aroused is inclined to commit an injury. The godly must be far removed, not only from every act of vengeance but also from every abusive word.</p>	
20 Ira enim viri iustitiam Dei non operatur.	Nam ira uiri iustitiam dei non efficit.	<p>Tutior autem erit a conuitio qui nihil respondet; nulli faciet iniuriam qui nec lacessitus irascitur. Apud homines fortassis iustus videtur qui conuitium conuitio, qui maleficium maleficio retaliat; sed idem multum aberit a iusticia Dei qui per Filium suum nos docuit bene loqui de his qui nobis obtrectant, bene velle his qui nobis male volunt, bene mereri de male merentibus. Haec non facit qui linguae laxat habenas, membro volubili et lubrico, qui iram habet in consilio.</p> <p>The person who makes no reply is less likely to utter an insult. The one who does not get angry even when injured will do no one a wrong. People are commonly inclined to think a man just when he returns insult for insult, wrong for wrong, but that man is far removed from God's view of justice. He taught us through his Son to bless those who curse us, to wish well to those who wish us ill, to do good to those who do us evil. A man who has anger in his thoughts and loosens the reins on that slippery and quick moving member, the tongue, is not practising these teachings.</p>	Ira enim viri praeter aut contra rationis iudicium, iustitiam veram impedit atque perturbat,
21 Propter quod abjicientes omnem immunditiam, et abundantiam malitiæ, // in mansuetudine suscipite insitum verbum, // quod potest salvare animas vestras.	Quapropter deposita omni immundicia & redundantia maliciae, cum mansuetudine recipite insitum sermonem, qui potest saluas reddere animas uestras.	<p>Huiusmodi cupiditates vt obruunt ac suffocant semen diuini sermonis quo minus subolescens fructificet in vobis, ita obstant ne possit in animi segetem inseri. Non haeret in solo senticoso, non in palustri, non in harena fluitante; puram, purgatam ac solidam terram postulat. Proinde si vultis vt semen sermonis euangelici, quod semel iactum est, fructum adferat in vobis - fructum, inquam, non temporarium aut vulgarem, quo ad tempus reficiantur corpora, sed aeternam salutem animarum vestrarum - repurgate vestri pectoris aruum non solum a tumultu maledicentiae et iracundiae, verum etiam ab omnibus cupiditatibus quibus inquinatur animus humanus: a spinis auariciae, ab harena temeritatis, a limo libidinis, a petris superbiae ac pertinaciae. Siquidem his rebus onusta mens non est capax sermonis euangelici, qui frustra pulsat tympanum aurium nisi alte subsidat in cordis penetralia.</p> <p>Such desires overwhelm and choke the seed of the divine word in order to keep it from maturing and bearing fruit. Similarly they prevent it from being able to be planted in the harvest-field of the soul. The seed does not adhere to ground covered with brambles, to marshland or to shifting sand; it requires clean, weedless, and stable soil. Therefore, if you want the seed of the evangelical word, which has been cast only once, to produce fruit in you - I do not mean the transitory or everyday fruit by which the body is temporarily refreshed, but the eternal salvation of your souls - then clear away from the field of your breast not only the tumultuous uproar of cursing and anger but also all the passions with which the human soul is polluted, the thorns of greed, the sand of rashness, the mud of lust, the rocks of pride and obstinacy. For a mind burdened with them cannot contain the</p>	Quapropter abiecta omni immunditia, tam in verbo quam in cogitatione, & abundantia malitiae cuiuslibet, // suscipite in mansuetudine spiritus, verbum sancti Euangelii, quod per praedicationem implantatur & inseritur animabus vestris, // quod ipsas potest facere a peccato saluas, ad aeternam vitam si diligenter auditum custodieritis.

		word of the gospel, which beats to no purpose on the eardrums if it does not settle deeply into the innermost regions of the heart.	
22 Estote autem factores verbi, et non auditores tantum: // fallentes vosmetipsos.	Sitis autem effectores sermonis, & non auditores tantum, fallentes uosmetipsos.	<p>Atque is si semel subsederit in animos vestros, haud quaquam fuerit sterilis, sed emerget ac proferet sese piis factis. Iudaei legem suam memoriter tenent, nec eam exprimunt vita. Philosophi ediscunt bene viuendi rationes et id satis esse putant, longe fallentes semetipsos cum non in lingua, sed in vita sita sit hominis felicitas. Vobis autem satis esse non debet, quod catechumeni audistis euangelicam doctrinam, quod haptizati admissi estis ad magis abstrusa euangelicae doctrinae mysteria, quod vniuersam Christi philosophiam omnemque illius vitam perdidicistis, quod accepistis promissionem immortalis vitae. Quod Christus docuit, moribus est exprimendum; quod ille gessit, nobis est pro viribus imitandum. Mortui cupiditatibus huius mundi cum illo sepeliamur oportet, cum illo reuiuiscamus ad innocentiam, cum illo feramur in coelum, denique sic viuamus in terris vt ne indigni videamur praemiis coelestibus.</p> <p>If this word has once settled in your souls, it will not be sterile but will emerge and blossom in godly actions. The Jews memorize their law but do not express it in their way of life. Philosophers master the arguments for living rightly and think this is sufficient, but they greatly deceive themselves because human happiness is grounded in life, not in words. It must not be enough for you just to have heard the teachings of the gospel as catechumens, to have been baptized and admitted to the mysteries hidden more deeply in the teachings of the gospel, to have learned thoroughly the entire philosophy of Christ and his whole life, and to have accepted the promise of immortality. What Christ taught must be expressed in conduct, what he did must be imitated by us with all our might. Having died to the passions of this world, we must be buried with him; we must come back to a life of innocence with him; we must be taken with him to heaven; in short we must so live on earth that we appear fully worthy of the rewards of heaven.</p>	Illud verò post acceptam Euangelii praedicationem videndum est vt non sitis Euangelii tantum auditores, sine operatione, sed magis factores eius esse studeatis in opere, ne fallatis vosmetipsos. // Decipiunt enim seipsos, qui de solo verbi auditu & mortua fide sibi placetes, puti haec salutem sufficere, cum requiratur etiam cum fide bona operatio.
23 Quia si quis auditor est verbi, et non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatissuæ in speculo:	Quoniam si quis audiat sermonem, nec eum factis exprimat, hic similis est uiro consideranti faciem natiuitatis suae in speculo.	<p>Vultis audire quam nullum fructum referat qui leuiter et incogitanter euangelicum sermonem audierit? Simillimus est homini contemplanti faciem suam in speculo. Contemplatur, sed contemplatur tantum. Nec enim potest mutare faciem natiuitatis suae nec alius discedit a speculo quam accesserat.</p> <p>Do you wish to hear how the person who listens to the word of the gospel indifferently and thoughtlessly derives no benefit from what he hears? Such a person resembles most closely a man looking at his face in a mirror. He looks, but only looks. He cannot change the face he was born with and he steps back from the mirror no different from what he was when he stepped up to it.</p>	Quia quisquis auditor tantum est verbi non factor, merito comparandus venit homini qui faciem suam naturalem in speculo contemplatur tantum, nihil agens amplius ad emundationem macularum quas in speculo considerauerat.
24 consideravit enim se, et abiit, et statim oblitus est qualis fuerit.	Considerauit enim seipsum, et abiit, & continuo oblitus est qualis esset.	<p>Imo quoniam ideo tantum accessit vt videret qua forma esset, ne cogitat quidem de mutandis formae viciis, sed simulatque recedit a speculo, ne meminit quidem qualem sese conspexerit. At euangelicae doctrinae speculum non ostendit naevos aut tubera corporis, sed omnes animi tui morbos tibi ponit ob oculos; nec solum ostendit, verum etiam medetur. Lex Mosaica magis prodebat animi mala quam sanabat. Erat enim lex iuxta litteram imperfecta et magis metu deterrebat a malis quam efficiebat vt homines sponte recta sequerentur. At euangelica lex per charitatem a volentibus ac liberis plus impetrat quam extorquebat illa, et quod ineipit perficit, quum illa nihil ad perfectum adduxerit.</p> <p>No, since he stepped up to it only to see what he looked like, the thought of changing the defects in his appearance does not even occur to him. As soon as he steps back from the mirror, he does not even remember what sort of person he saw. The mirror of evangelical teaching displays not the warts and bumps on the body, but puts all the diseases of your soul before your eyes. Not only does it reveal them, it also cures them. The law of Moses</p>	Statim enim ille vt considerauit, abiit, nihil amplius agens: & statim oblitus est qualis fuerit, qualémque se viderit. Sic & homini qui verbum audit, sed ad componendos mores non accommodat, nihil proficit verbum tantum conspexisse vel audisse.

		<p>produced evils in the soul rather than healed them. For at the level of the letter the Law was imperfect and deterred people from evil through fear more than it caused them to follow the right on their own initiative. But the law of the gospel obtains more through love from those who are willing and free than the law of Moses tried to twist out. It perfects what it begins while the law of Moses brought nothing to perfection.</p>	
<p>25 Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis, et permanserit in ea, non auditor obliuiosus factus, sed factor operis: hic beatus in facto suo erit.</p>	<p>At qui prospexerit in legem perfectam, quae est libertatis & permanserit, hic cum sit non auditor obliuiosus, sed effector operis, beatus facto suo erit.</p>	<p>Ad hoc igitur speculum quisquis diligenter contemplabitur et mentem et vitam suam idque fecerit assidue nunquam dimouens oculos ab exemplo doctrinaque Christi - hoc est, quisquis sermonem sacrum non sic leuiter audierit vt mox ad curas huius mundi versus videatur oblitus quod audiit, sed ad eius normam vitam omnem componat piis operibus exprimens quod animi medullis penitus infixit, hic demum beatus erit, non quod audierit, sed quod affectibus ac moribus praestiterit. Audis a Christo supplicium gehennae manere illum quisquis dixerit fratri suo: <i>Fatue</i>. Ac mox oblitus quod audieras, ad leue conuitium moues arma. Audis negligendas opes tineis ac furibus obnoxias sed veras esse recondendas in coelo. Verum digressus a praedicatore sic omnibus studiis pergis per fasnefasque congerere diuitias, quasi crederes post hanc vitam non esse praemia pietatis.</p> <p>Therefore, whoever uses this mirror to look carefully at his mind and life and does this persistently, never taking his eyes away from the example and teaching of Christ, that is, whoever does not hear the sacred word so lightly that he soon turns to the concerns of this world and seems to forget what he has heard, but composes his whole life according to its norm and expresses through godly works what has been fixed deep inside the marrow of his soul, this person will be blessed, not because he has heard the word but because he has made it a part of his inmost feelings and character. You hear from Christ that the punishment of Gehenna awaits anyone who has said to his brother, 'Fool' but you soon forget what you have heard and are up in arms over a trifling insult. You hear that riches, subject as they are to moths and thieves, are to be disregarded and that true riches are to be stored up in heaven. But you depart from the preacher and go right on heaping up wealth rightly or wrongly with might and main just as if you believed that there were no rewards for godliness after this life is over.</p>	<p>Qui autem diligenter inspexerit in lege perfectam, perfectae veraeque libertatis: ita vt opere ipsam impleat, non surda aure obliuiosus auditor praetereat, hic non auditu, sed in ipsa praecepti obseruatione per operationem bonam, beatus erit.</p>
<p>26 Si quis autem putat se religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, huius vana est religio.</p>	<p>Si quis uidetur religiosus esse inter uos, qui non frenat linguam suam, sed aberrare sinit cor suum, huius uana est religio.</p>	<p>Quod si quis inter vos abunde sibi religiosus videtur si manus contineat a furto et pugnis caeterisque viciis, sed interim non refrenans linguam suam ab obtreptionibus, a conuitiis, a turpiloquiis neque cor suum a turpibus cogitationibus, huius inutilis infrugiferaque religio est. Fortasse non punitur humanis legibus qui loquitur tantum adulteria, non etiam patrat; at is apud Deum iam adulter est qui animo patrauit adulterium. Non dat poenas hominibus qui rem alienam concupiscit, si liceat impune; sed apud Deum furti reus est qui furtum concepit in animo. Ex actis illis manifestis aestimamur apud homines, quibus animus non est conspicuus. Caeterum Deus intimos animi affectus intuetur et ex iis nos aestimat. Porro corruptus animus plerunque solet in linguam erumpere. Apud Christianos conuitium homicidii genus est, tantum abest vt cum linguae petulantia cohaereat vera pietas. Neque vero sufficit ad christianam religionem abstinuisse a peccando, oportet et bonis operibus abundare. Siquidem a malo temperant et serui, nimirum supplicii metu, at filios decet charitas. Ea non est res ociosa sed efficax, in omne bonum opus sese promens vitro. At dixerit aliquis, 'Quaenam igitur sunt ista facta quae nos vere reddunt religiosos?'. Qui Iudaismum sapiunt religionis laudem constituunt in palliis ac phylacteriis, in delectu ciborum, in lotionibus, in prolixis precibus caeterisque ceremoniis, quae sic aliquoties aspernandae non sunt si per haec veluti signa commonefiamus eorum quae sunt propria pietatis; perniciose vero si quis arbitretur per haec hominem fieri religiosum quae sola citius reddunt hypocritam. Attamen haec seruare religio videtur apud homines qui perperam ponunt pietatem in rebus visibilibus, quae signa sunt fortasse pietatis non causa, quum per se neque bonae</p>	<p>Quisquis autem religiosum se arbitratur ac sanctum Dei cultorem, si negligat linguam ab otiosis atque malis frenare sermonibus: sciat ille, non vera esse neque fructuosam huiusmodi religionem, quae id quod primùm esse debet negligit.</p>

		<p>sint neque malae, nisi quod tales vel vsu vel hominum opinione videantur, cum vera pietas sit in ipsis animis atque aliis signis longe certioribus sese promat.</p> <p>Whoever among you thinks he is being exceedingly religious just because he keeps his hands from theft, does not brawl and avoids the other vices, but in the meantime fails to check his tongue from abuse, insults, and obscenities or his heart from foul thoughts, his religion is in truth sterile and useless. The man who only talks of adultery but does not commit it is not punished by human laws perhaps, but in God's eyes he who has committed adultery in his mind is already an adulterer. The man who covets another's property does not pay a penalty to his fellow men in whose view it is permissible to covet with impunity, but in God's eyes the man who has turned only his thoughts to theft is already on trial for it. Since our minds are invisible to other people, we are judged only from our overt actions, but God sees into the innermost feelings of the mind and judges us from them. Furthermore, the thoughts of a corrupt mind are often apt to burst out on the tongue. True godliness is so far from being associated with a shameless tongue that in the Christian view insult is a form of homicide. To have abstained from actual sin is not enough for Christian religion; there must also be an abundance of good works. Even servants refrain from evil, doubtless from the fear of being punished. Love is the appropriate mark of children. Love is not some idle thing, but is an efficacious and willing expression of itself in every kind of good work. Someone will say here, 'What are those deeds then which make us truly religious?' Those who savour Judaism establish the glory of their religion in cloaks and phylacteries, in discrimination among foods, in ritual washing, in long prayers, and other ceremonies. These ceremonies are sometimes not to be spurned if through these signs we are reminded of the kind of things which are proper to godliness. But they are destructive if someone thinks he is made religious through them; they only turn him more quickly into a hypocrite. Nevertheless, people who mistakenly locate godliness in visible things think that observing and performing ceremonies is the substance of religion. They are perhaps signs of godliness but not its cause since visible things are intrinsically neither good nor evil. They only seem to be such either from common habit or in popular opinion, while genuine godliness exists only in the soul and expresses itself in other, far more certain signs.</p>	
<p>27 Religio munda et immaculata apud Deum et Patrem, hæc est: // visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum, // et immaculatum se custodire ab hoc sæculo.</p>	<p>Religio pura & immaculata apud deum & patrem hæc est, inuisere orphanos & uiduas in afflictione sua, immaculatum seipsum seruare à mundo.</p>	<p>Vultis igitur audire quae sit vera religio apud Deum Patrem, qui non humano iudicio vos aestimat? Nimirum hæc est pura et immaculata religio, vt, quemadmodum nos experti sumus Dei erga nos et misericordiam et beneficentiam, ita nos vicissim erga lproximum et misericordes simus et benefici idque non aliqua spe redituri ad nos officii mutui sed ex mera synceraque charitate praemium officii nostri non aliunde quam a Deo expectantes, qui sibi patitur imputari quicquid in fratrem ipsius amore collocauerimus. Pius ac purus est apud Iudaeos qui morticinium non contigerit, qui lotus sit viuo flumine; apud Deum pius ac purus est qui orphanis ac viduis adfuerit afflictis, qui fratrem oppressum subleuarit, qui egentem pecunia iuuerit. Apud Iudaeos impurus est qui carnem suillam ederit; apud Deum impurus est cuius animus fuerit huius mundi cupiditatibus infectus et inquinatus. 'Sed quænam', inquires, 'sunt illae cupiditates?'. Mundi iudicio vilis habetur quisquis pauper est, honoratior qui plus opum possidet; ideoque praecipuum illis studium vt quam maximam pecuniae vim sibi comparent. Ignauus et abiecti spiritus habetur qui ad iniuriam illatam obmutescit. Stultus habetur qui pro maleficio refert beneficium. Splendidus habetur qui luxui indulget; sordidus qui sectatur sobrietatem. Magnus habetur qui fastu turget, qui inferioris notae homines e sublimi despicit. Felix habetur cui res interim e sententia succedunt, qui deliciis ac voluptatibus affluit, qui ventri gulaeque seruit. Hæc res sunt quæ vere reddunt impium et impurum hominis animum; a quibus quisquis abfuerit, is demum vere religiosus est apud Deum Patrem, qui nos exemptos a terrenis euocauit ad coelestia, a perituris et caducis ad aeterna,</p>	<p>Verus autem Dei cultus, qui mundum & immaculatum efficit hominem coram Deo patre est, // in visitando desolatos, & eos qui sunt sine humano patrocínio (cuiusmodi sunt viduae & pupilli) in tribulationibus, aut egestate constitutos, & caeterorum misericordiae operum exhibitione, // & à mundi concupiscentiis semetipsum custodiendo immaculatum: Id est, & si proximo misericorditer, quis subueniret, & seipsum à peccatis seruet immunem.</p>

		<p>docuitque nos vt veris bonis dignitatem hominis aestimaremus vtque in omnibus quae agimus non alio spectaremus quam ad ipsius gloriam, a quo solo speranda est benefactorum compensatio, qui verae pietatis officia non rependit fluxis ac mox perituris praemiis quemadmodum hic mundus solet, sed beatam immortalitatem largitur. Humilis est, tenuis est cui impendis officium, referre gratiam non potest; sed tamen in hunc longe praestat collocare quam in alium quamlibet diuitem aut potentem, a quo nullus fructus redire potest nisi vilis ac temporarius, quum pro tenui fratre subleuato Christus reponat vitam aeternam.</p> <p>Do you want then to hear what true religion is in the eyes of God the Father, who does not judge you in the manner that human beings do? Pure and spotless religion consists in being both compassionate and kind towards our neighbour in the same way we have experienced God's compassion and kindness towards ourselves. We behave this way not from some expectation that a charitable act will be reciprocated, but from a pure and sincere love as we wait for the reward for our charity from no other source than from God. He allows the credit to be given to himself for whatever our love of him has caused us to place in a brother. Among the Jews the godly and pure person is someone who has not touched a dead body or someone who has washed in a running stream. In God's view the one who helps orphans and widows in their afflictions or raises up an oppressed brother or aids the needy with money is godly and pure. To a Jew whoever eats pork is impure. To God anyone is impure whose soul has been tainted and sullied by the passions of this world. You ask what those passions are? In the world's judgment anyone who is poor is thought to be of no account, while the more wealth a person has, the more respectable he is. For this reason the chief goal of the worldly is to acquire the largest amount of money they can. The person who is wronged but does nothing about it is thought to be cowardly and spiritless; the person who repays an evil act with good is considered foolish. The man who indulges in conspicuous consumption is considered magnificent while the man who follows the course of moderation is thought to be niggardly. A person swollen with pride who looks down from his lofty position on people of lower rank is considered grand. Someone whose affairs succeed to his liking, who is awash in delights and pleasures, who is a slave to his belly and gullet - that one is thought to be happy. But it is such actions that truly make a person's soul ungodly and impure. Only one who is free from them is truly religious in the eyes of God the Father. He has removed us from earthly things and summoned us to heavenly ones, from things which will perish and pass away to eternal things. He has taught us to judge a person's worth by true goods and to have no other object in anything we do than his glory. Recompense for good deeds is to be awaited from him alone. He does not repay the charitable acts of true godliness as this world commonly does with rewards that are transient and soon to perish, but lavishly bestows blessed immortality. The one to whom you extend a charitable service is of low estate, poverty-stricken, unable to repay the favour; nevertheless, it is far better to invest in him than in another rich or powerful person from whom only a worthless and temporary profit can return. For Christ repays with eternal life the assistance given a poverty-stricken brother.</p>	
2			
1 Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Iesu Christi gloriae.	Fratres mei, ne cum respectu personarum habeatis fidem domini nostri Iesu Christi ex opinione.	Qui proximum amat propter Deum et qui Deum amat in proximo, non hactenus illum metitur quod potens sit aut diues aut nobilis, sed quatenus diuinis bonis abundat. Caeterum ad hanc aestimationem nihilo potior est rex aut diues quamuis humili aut paupere. Pro omnibus ex aequo mortuus est Christus et omnes ex aequo vocantur ad immortalitatis haereditatem. Proinde, fratres mei, si vere fiditis promissis Domini nostri Iesu Christi, nolite facere discrimen personarum iuxta rerum mundanarum aestimationem. Christus iuxta mundum humilis fuit et pauper; et tamen hunc principem	Fratres mei, nolite in vobis simul cum fide domini nostri Iesu Christi, domini, inquam, aeternae gloriae admittere vitium acceptionis personarum. Verbi gratia, ne diuitem propter diuitias solas plus iusto honoretis, aut pauperem propter inopiam despiciatis.

		<p>omnis gloriae voluit esse Pater. Non opulentis, sed pauperibus pollicitus est regnum coeleste.</p> <p>One who loves his neighbour because of God and loves God in his neighbour does not measure the neighbour by the extent of his power or the size of his wealth or the degree of his nobility, but by the extent to which he abounds in divine goods. Measured by this standard a king or a rich man is no better than someone who is of low estate or poor. Christ died for all men equally and all are equally called to the inheritance of immortality. Therefore, my brothers, if you really have faith in the promises of our Lord Jesus Christ, do not show partiality to persons according to the value of their worldly possessions. By the world's measure Christ was low-born and poor, and yet the Father wanted him to be the prince of all glory. It was not to the rich but to the poor that he promised the kingdom of heaven.</p>	
2 Etenim si introierit in conventum vestrum vir aureum anulum habens in veste candida, // introierit autem et pauper in sordido habitu,	Nam si ingrediatur in coetum uestrum uir aureum gestans anulum, ueste indutus splendida, ingrediatur autem & pauper in sordida ueste,	<p>lam si quis ingrediatur in consessum vestrum aureo insignis anulo aut splendida veste conspicuus ae simul ingrediatur pauper quispiam nec anulum gestans in digitis et veste viii sordidaque tectus et continuo coniectis in diuitem oculis non ob aliud nisi quod vestitu splendido pauperem obseurat, deferatis ei locum honoratiorem, dicentes: 'Tu sede hie bene'; rursus pauperi dieatis veluti contempto nec ob aliud quam ob vestem viliorem: 'Tu sta illic aut sede illic subter seabellum meum',</p> <p>Well then, suppose someone should come into your meeting whose gold ring marked him out or whose splendid clothing made him conspicuous and at the same time some poor man should come in wearing no ring on his fingers and dressed in cheap, shabby clothing. And suppose the rich man immediately catches your eye simply because the splendour of his clothing puts the poor man in the shade, and you take him to the place of honour and say to him, 'Do sit here', but you say to the poor man, as though he was an object of contempt because of his cheaper clothing and for no other reason, 'You stand over there or sit there below my footstool.'</p>	Etenim si vobis congregatis ingrediatur vir aliquis annulos gestans in manibus, vestem indutus preciosam & splendidam: // introgrediatur etiam pauper in veste vili & minimè preciosa.
3 et intendatis in eum qui indutus est veste præclara, // et dixeritis ei: Tu sede hic bene: pauperi autem dicatis: Tu sta illic; aut sede sub scabello pedum meorum:	& respexeritis ad illum qui uestem gestat splendidam & dixeritis illi, tu sede hic bene, & pauperi dicatis, tu sta illic, aut sede hic subter scabellum meum,	<p>quaeso an non statim animus vester reclamet et condemnet tacite factum vestrum, qui honorem qui virtuti debebatur per adulationem tribuatis aura et purpurae, ob harum rerum inopiam eontlemnentes eum qui Deo veris animi bonis multo commendatior est illo diuite? Illum vobis eommendat digitulus anulo gemmaque nitens et corpus opertum serico; hunc vobis non eommendat fidei synceritas, animi modestia, sobrietas, castitas eaeteraque dotes quae vere magnum ae splendidum reddunt hominem? Cur vestrum iudicium dissentit a iudicio Dei?</p> <p>Does not your heart immediately protest, I ask, and tacitly condemn your conduct when out of flattery you attribute to gold and purple the honour owed to virtue but despise the poor person because of his lack of these things? Yet he is far more attractive to God for the true goods in his soul than is that rich man. Do the ring and jewel gleaming on his little finger and the silk wrapped around his body make you attentive to the one, while the sincerity of his faith, the modest attitude, the sobriety, chastity, and other qualities which make the other man truly great and splendid do not lead you to pay attention to him? Why is your judgment at variance with God's judgment?</p>	Istis autem sic ingredientibus, coeperitis oculos coniicere in illum diuitem praeclara veste indutum, & pro solis diuitiis illi exhibentes indignum honorem, // dixeritis ei: Tu sede hîc honestiori loco. Pauperi autem dixeritis: Tu sta illic in abiecto loco, aut sede sub scabello pedum nostrorum, propter inopiam sic pauperem despicientes.
4 nonne iudicatis apud vosmetipsos, et facti estis iudices cogitationum iniquarum?	& non dijudicati estis in uobisipsis, & facti estis iudices cogitationum malarum.	<p>quaeso an non statim animus vester reclamet et condemnet tacite factum vestrum, qui honorem qui virtuti debebatur per adulationem tribuatis aura et purpurae, ob harum rerum inopiam eontlemnentes eum qui Deo veris animi bonis multo commendatior est illo diuite? Illum vobis eommendat digitulus anulo gemmaque nitens et corpus opertum serico; hunc vobis non eommendat fidei synceritas, animi modestia, sobrietas, castitas eaeteraque dotes quae vere magnum ae splendidum reddunt hominem? Cur vestrum iudicium dissentit a iudicio Dei?</p> <p>Does not your heart immediately protest, I ask, and tacitly condemn your conduct when out of flattery you attribute to gold and purple the honour owed to virtue but despise the poor person because of his lack of these things? Yet he is far more attractive to God for the true goods in his soul than is that rich man. Do the ring and jewel gleaming on his little finger and the silk wrapped around his body make you attentive to the one, while the sincerity of his faith, the modest attitude, the sobriety, chastity, and other qualities which make the other man truly great and splendid do not lead you to pay attention to him? Why is your judgment at variance with God's judgment?</p>	Haec, inquam, si egeritis, nónne hoc ipso iudicatis, iniquas cogitationes & iniquum iudicium vestro insidere animo?
5 Audite, fratres mei dilectissimi: // nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in	Audite fratres mei dilecti, nonne deus elegit pauperes mundi huius, diuites in fide, et	<p>Aequis auribus audite, fratres mei dilecti, quod res ipsa clamat esse verissimum. Quantumuis mundus deferat diuitibus, Deus ipse praetulit pauperes, pauperes quidem iuxta mundum hunc, qui gemmas et aurum, qui magistratus et regna nec habent nec ambiunt in hoc seculo. Hos praeteritis diuitibus eum suo fastu delegit - praesentium</p>	Attendite fratres mei charissimi diligentius, quoniam non ita fieri conuenit, vt diuites diuitiarum suarum & superbiae suae respectu ita nimium honorentur, contemptis ob inopiam pauperibus.

fide, et hæredes regni, quod [re]promisit Deus diligentibus se?	hæredes regni, quod promisit ijs, à quibus dilectus fuerit?	<p>quidem rerum inopia tenues sed expectatione regni coelestis et hæreditatis aeternae diuites ac potentes, nimirum fretos eo qui promisit, qui nec fallere potest si velit et praestare potest quicquid vult. Quibus autem is promisit hanc admirabilem felicitatem? Num regibus aut opulentis? Nequaquam, sed iis a quibus vere diligitur, quieunque fuerint illi, siue servi siue liberi siue diuites siue tenues</p> <p>My beloved brothers, listen with impartial ears to what the facts themselves proclaim to be the absolute truth. However much the world may defer to the wealthy, God himself preferred the poor - poor of course by the standards of this world because they neither have nor desire gold and jewels or high office and kingdoms in this age. God passed over the wealthy in their pride and chose those who are poor in their lack of material goods but rich and powerful in their expectation of the kingdom of heaven and the inheritance of eternity, because they rely on the promise of him who cannot deceive even if he were to wish to, and can fulfil whatever he wishes. To whom did he make this promise of wonderful felicity – to kings and the wealthy? No, to those who truly love him regardless of their condition in life, whether slave or free, rich or poor.</p>	Nequaquam despiciendi sunt ab hominibus, quos deus adeò non despicit, vt etiam suae vocationis & electionis partes potiores eis concedat. // Nónne videtis quemadmodum Deus maxima ex parte pauperes elegit in hoc seculo: vt sicut temporaribus bonis sunt pauperes in hoc mundo, ita spiritualibus diuites fiant per fidem, & spe hæredes regni aeterni, quod promisit Deus omnibus diligitibus se?
6 vos autem exonorastis pauperem. // Nonne divites per potentiam opprimunt vos? et ipsi trahunt vos ad iudicia?	Vos autem contemptui habuistis pauperem. Nonne diuites tyrannidem exercerent in uos, et ijdem trahunt uos ad tribunalia?	<p>Et vos - inuitato diuite ad honorificum consessum, paupere ad ima subsellia relegato - praetulistis eum qui Deo vilior est et contemptui habuistis eum qui Deo et diues est et honoratus. Illi habitus est honos qui fortasse diuitiis fraude quaesitis aut rapina panis sese venditat; hic contemptus est qui pauper esse maluit quam cum iactura pietatis ditescere, qui exhaustis in pauperum subsidia diuitiis vltro pauper factus est vt pietate ditesceret. Non est quidem impius quisquis diues est; tamen haud temere diuitibus huius mundi conuenit cum euangeliea pietate, verum ex hoc hominum genere potissimum existunt qui repugnant Euangelio Christi. Nam qui sunt tandem qui tyrannidem exercent in vos odio pietatis? Nonne diuites? Qui sunt qui vos peragunt reos et pertrahunt ad tribunalia? Nonne diuites potissimum?</p> <p>And you, when you invited the rich man to the seat of honour and relegated the poor man to the lowest benches, you gave preference to the one who is in God's eyes the more vile and you held in contempt the one who is both rich and respected in the eyes of God. Your respect is paid to that man who prides himself on wealth, which is perhaps the profit of fraud or the product of brigandage; your contempt is given to the one who preferred to be poor than to grow rich at the cost of his godliness, or who, by exhausting his wealth on the support of the poor, deliberately became poor in order to be rich in godliness. Not everyone who is wealthy is impious of course; nevertheless, the rich of this world scarcely ever meet the demands of evangelical piety. It is this class which is most likely to produce the opponents of the gospel of Christ. Who are the ones, I ask, who tyrannize you from their hatred of godliness? Are they not the rich? Who are the people who sue you and drag you off to court? Are they not mostly the rich?</p>	Vos autem è contrario si vt praedictum est feceritis, pauperes ob suam paupertatem inhonoratis, quos tamen Deus diuitibus huius seculi videtur praeponere, in sua vocatione. Atque ita qui praedicto modo agerent, diuino consilio videntur contra ire. // Rursum, nónne videtis quotidiana experientia, qui opprimunt Christianos per potetiam & vim inferunt eisdem pertrahentes eos ad tribunalia, siue pro Christi confessione, siue per alias fraudes suas, diuites esse & potentes huius seculi.
7 nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod invocatum est super vos?	Et ijdem male loquuntur de bono nomine quod inuocatum est super uos?	<p>Qui sunt qui male loquuntur et execrantur sanctum nomen Domini nostri Iesu Christi, per cuius inuocationem vos assecuti estis salutem et in quo gloriamini? Nonne diuites? Qui intantum non fauent vestrae professioni vt nomen, quod vobis est salutiferum et adorandum, illis sit exitiabile et abominandum?</p> <p>Who are the people who blaspheme and curse the holy name of our Lord Jesus Christ through the invocation of which you have obtained salvation and in which you glory? Are they not the rich? Not only do they not have any goodwill towards your profession of Christ but the name, which in your eyes brings salvation and deserves adoration, in their eyes is something deadly and deserving detestation.</p>	Nonne ipsi sunt qui maledicunt & persequuntur sanctum nomen Christi, quod vos inuocatis, & in cuius inuocatione per baptismum sanctificati estis?
8 Si tamen legem perficitis regalem	Si legem quidem regiam perficitis iuxta	Sic autem professio nominis huius coepit vobis esse salutifera vt tamen vestro vicio possitis excidere a promissa salute. Rex praemium ostendit, sed ei qui factis praestiterit	Equidem non prohibeo iuxta mandatum domini illud vniuersale & regium, quod ab omnibus

<p>secundum Scripturas: Diliges proximum tuum sicut teipsum: bene facitis:</p>	<p>scripturam, diliges proximum tuum sicut teipsum, bene facitis:</p>	<p>legem regiam. Ea neminem potest latere quum iam olim litteris sit prodita; est autem huiusmodi: <i>Diliges proximum tuum sicut teipsum.</i></p> <p>However, the confession of this name begins to contribute to your salvation only conditionally; you could through your own fault lose the salvation promised. The King has revealed the reward, but only for the person who fulfils the King's law by his actions. No one can plead ignorance of this Law since it was issued in writing long ago. The Law is this: You will love your neighbour as yourself.</p>	<p>oportet obseruari: Diliges proximum tuum sicut teipsum, etiam diuites diligi huius seculi: imò si sic eos per charitatem diligitis, in hoc bene facitis, mandatum dei implentes.</p>
<p>9 si autem personas accipitis, peccatum operamini, // redarguti a lege quasi transgressores.</p>	<p>sin uero personam respicitis, peccatum committitis, et redarguimini à lege ueluti transgressores.</p>	<p>An proximum ad hanc regulam diligit qui pio pauperi praefert diuitem impium? Euangelica lex charitatis lex est. Quicquid aduersus hanc committitur, etiam si non sit nominatim vetitum, tamen peccatum est; et vos ipsa lex tacite redarguit quae praecepit omnibus et in omnibus diligendum proximum tanquam teipsum. Quisquis ab hac regula deflectit, legis transgressor conuincitur.</p> <p>Does the person who prefers the impious rich to the pious poor man love his neighbour in keeping with this rule? The law of the gospel is the law of love. Whatever is done contrary to this Law, even if the act is not expressly forbidden, is nevertheless a sin. You are tacitly convicted by the Law itself which commands everyone of you to love your neighbour as yourself in every matter. Whoever departs from this rule is convicted as a transgressor of the Law.</p>	<p>Si autem non secundum illius praecepti exigentiam agitis, sed secundum personarum acceptionem propter diuitias: peccatum operamini, // coniuncti per legem quasi transgressores, cùm hoc facitis quod illa prohibet. Et ne forsitan vobis blandiamini, paru esse in vno isto deficere, modò non peccetis in caeteris,</p>
<p>10 Quicumque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.</p>	<p>Quisquis enim totam legem seruauerit offenderit autem in uno, factus est omnium reus.</p>	<p>Neque vero sibi quisquam ita blandiatur: 'leue est admissum, hac parte duntaxat lex est violata'. Imo lex euangelica talis est vt, ni tota seruetur, tota videatur esse violata. Cum enim summa totius legis contineatur in charitate Dei ac proximi, quisquis excidit a charitate, quae radix est totius legis, nimirum totam legem violauit et legis autorem offendit cui hactenus factus est omnium reus quod qui semel aberrauit a scopo totius legis - quod quidem in ipso est - aberraturus videatur quoties se dederit occasio. Veluti quisquis in tenebris ambulat, non refert in dextrum aberret an in sinistrum, certe cuilibet errori expositus est qui semel excidit a luce. Proinde qui per adulationem diuitem immerentem praetulit pauperi promerenti, quoniam hac in parte violauit legem charitatis, affinis est omnibus commissis quae solent aduersus proximi dilectionem patrari. Neque leuiter offendit Deum qui legem illius ausus est aliqua in parte violare. Qui semel praecepit charitatem, semel eadem opera vetuit quicquid pugnat cum charitate proximi.</p> <p>Let no one beguile himself into thinking: it is a trifling sin, the Law is violated only in this part. On the contrary, the law of the gospel is such that unless it is kept totally, it seems to be violated totally. Since the sum of the whole Law is contained in the love of God and of neighbour, whoever is oblivious to love, which is the root of the whole Law, has surely violated the whole Law and offended its author. In God's eyes the offender has become to this extent guilty of all because anyone who has once strayed from the goal of the whole Law - and it is in his power to do so - seems likely to stray every time the occasion presents itself. For example, when someone is walking in the dark, it makes no difference whether he goes astray to the right or the left, since he is certainly liable to go astray somehow once he has left the light. Therefore, the man who has by his flattery shown a preference for the undeserving rich man over the deserving poor man is accountable for all the sins which are usually perpetrated against the love of a neighbour, since he has broken this part of the law of love. The person who was bold enough to break any part of God's Law has committed no slight offence against him. He who gave the commandment of love once and for all has by that very act forbidden once and for all everything contrary to love of neighbour.</p>	<p>considerandum vobis est quòd quicumque in vno aliquo peccato offendit in legem, vnica illa praeuaricatione factus est omnium reus. Hoc est, ita praemio obseruantibus legem deputato priuatus & indignus, quasi nullum obseruasset ex omnibus legis praeceptis. Idem enim est Deus, qui omnia & singula dedit praecepta legis, & simul omnium exigit, atque singulorum obseruationem, ab iis qui mercedem vitae quaerunt.</p>

<p>11 Qui enim dixit: Non mœchaberis, dixit et: Non occides. Quod si non mœchaberis, occides autem, factus es transgressor legis.</p>	<p>Nam qui dixit, ne mœcheris, dixit etiam, ne occidas. Quod si non fueris mœchatus, occideris tamen, factus es transgressor legis.</p>	<p>Etenim qui legem tulit: <i>ne mœcheris</i>, idem statuit: <i>ne quem occidas</i>. Quod si abstinueris quidem ab adulterio, caeterum perpetraris homicidium, an ideo non violasti totam legem quod vna in parte violasti? Idem vtrunque vetuit et eadem causa vetuit, nempe quod aduersetur charitati proximi.</p> <p>For the legislator who said, 'You shall not commit adultery,' also laid it down that, 'You shall not murder anyone.' If you refrain from adultery but commit homicide, have you not broken the whole Law inasmuch as you have broken one part of it? The same author forbade both actions and for the same reason, because each act is opposed to the love of neighbour.</p>	<p>Idem est qui praecepit non mœchari, & non occidere: e propter quod si occideris, etiam si mœchatus non fueris, transgressor es totius legis, quae in vno est concatenata: ita vt quisquis praeuaricatus fuerit partem aliquam legis, totam censeatur transgressus, nec statutum praemium merebitur accipere.</p>
<p>12 Sic loquimini, et sic facite sicut per legem libertatis incipientes iudicari.</p>	<p>Ita loquamini, et ita faciatis ueluti per legem libertatis iudicandi.</p>	<p>Sed non ea tantum vetuit quae legibus puniuntur etiam ethnicorum veluti furtum, homicidium et adulterium, sed omnia prorsus quae dissident ab euangelica charitate. Mosaica lex non puniret eum qui modestum pauperum superbo diuiti posthabuisset aut qui proximo male vellet, sed tamen hunc punit lex euangelica. Ad huius igitur normam non solum facta vestra, verum etiam sermonem et animi cogitationes componite, ne quid vnquam sit quod a proximi charitate discrepet. Lex est libertatis, non quod per earn liceat peccare, sed quod euangelica charitas vltro impetret a volentibus quod leges humanae metu poenarum extorquent a nolentibus. Ad hanc itaque legem vitam ornarn componite, summum laturo praemium si quod praescriptum est praestiteritis; contra grauissimas daturi poenas si semel excideritis ab eo vnde lex tota pendet.</p> <p>But he forbade not just those acts which are punished by even pagan law, such as theft, murder, and adultery, but absolutely everything which is at variance with evangelical love. Though the law of Moses would not punish anyone who slighted the modest poor man in favour of the arrogant rich one or who wished ill to his neighbour, the law of the gospel does. Therefore, not only your deeds must meet its standards but also your speech and the thoughts in your mind, so that there will never be any discrepancy between them and neighbourly love. It is the law of freedom, not because it offers a licence to sin but because evangelical love secures free and voluntary assent to what man-made laws force from people against their will through fear of punishment. Therefore, fit your whole life to this Law. You will carry off the highest reward if you do what it has prescribed; on the other hand, you will pay the heaviest penalty if you have once departed from that on which the entire Law depends.</p>	<p>Sic vos loqui conuenit, & omnia agere tanquam qui per nouam euangelii & verae libertatis legem, & modò in conscientia, & in futuro sitis in publico iudicio iudicandi.</p>
<p>13 Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecit misericordiam: // superexaltat autem misericordia iudicium.</p>	<p>Siquidem iudicium absque misericordia erit ei, qui non praestiterit misericordiam. Et gloriatur misericordia aduersus iudicium.</p>	<p>Gratis vobis condonata sunt vitae superioris commissa. Gratis collatum est donum Spiritus coelestis per quem estis non modo reconciliati verum etiam mutua conglutinati charitate. Quo plus vobis collatum est et collatum est gratis nihil promeritis, hoc acrius punientur qui tantam Dei misericordiam in se experti non se vicissim praebent mites ac misericordes in proximum. Qua fronte petet a iudice Deo misericordiam, qui seruus in conseruum se praebuerit immisericordem? Quo ore postulabit a Deo diligi, qui proximum suum non diligit? Si vis iudicium nancisci dilutum misericordia, fac te praebeas misericordem erga proximum vel peccantem vel egentem. Atque in hanc sane partem praestabilius est deflectere, vt misericordiae quam iudicio nitamur. Cum enim pene totum sit misericordiae diuinae quod habemus magis quam iusticiae, potius adnitendum est vt Deum misericordem quam vt seuerum experiamur. Ille nos seruauit sua misericordia; aequum est et nos vicissim erga proximum ad misericordiam quam ad seueritatem esse propensiores. Nec enim paulo plures colliguntur lenitate, clementia, beneficentia quam austeritate, vt hoc nomine merito gloriatur misericordia praeferens sese iudicio, quod, qui iudicium experti fuerant perituri, misericordiae beneficio seruantur. Nemo nostrum non labitur quotidie talem experturus Deum in condemnandis admissis suis qualem se praestiterit erga fratrem suum.</p>	<p>Iudicium enim damnationis sine misericordia saluante, aduersus illum proferetur, qui dum viueret, caruit erga miseros affectu misericordiae, solos honorando diuites, pauperibus ob inopiam despectis. // In illis verò qui fecerunt misericordiam dum viuerent, superuincit misericordia iudicium, longèque superat, & praeponderat, vt secundum misericordiam saluentur, & non per iudicii seueritatem condennentur: quoniam & ipsi fecerunt misericordiam.</p>

		<p>You have been freely forgiven the sins of your past life. You have received freely the gift of the heavenly Spirit, through which you have not only been reconciled to God but have also been cemented together in mutual love. This gift was conferred, and conferred freely on you who did nothing to deserve it. All the more severe, therefore, will the punishment be of those who, having experienced so much mercy from God towards themselves, do not show themselves in turn gentle and merciful towards their neighbour. With what cheek will you ask for mercy from God, your judge, when, though a servant yourself, you have behaved without mercy towards your fellow servant? How will you who do not love your own neighbour have the nerve to ask God to love you? If you want to obtain a judgment mitigated by mercy, show yourself merciful to your neighbour whether he is a sinner or someone in need. It is far better for us to turn to this appeal and to rely on mercy rather than on judgment. Since almost everything which we have is due more to God's mercy than to his justice, we must strive to make God merciful to us rather than severe. He saved us because of his mercy. It is right then for us in turn to be more inclined to mercy towards our neighbour than to severity. Leniency, clemency, and kindness gather in far more people than does sternness so that on this score mercy rightly boasts in its superiority to judgment. For those who would have perished if they had met judgment are saved by mercy and kindness. Everyone of us slips daily and we shall find God, when he condemns our sins, treating us just as we have treated our brothers.</p>	
<p>14 Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? // numquid poterit fides salvare eum?</p>	<p>Quae utilitas fratres mei, si fidem dicat aliquis habere se, facta uero non habeat? Num potest fides saluum facere illum?</p>	<p>An satis per se putandum est ad salutem consequendam solam fidei professionem? Quid autem est fides absque charitate? Porro res est uiuida charitas. Non cessat, non est ociosa, exerit sese benefactis vbicunque est. Quae si desint, fratres mei, quaeso, an inane fidei nomen seruabit hominem? Infrugifera fides est, quae per charitatem non operatur; imo titulotenus duntaxat fides est.</p> <p>Or is one to think that the profession alone of faith is in itself sufficient for obtaining salvation? But what is faith without love? Love moreover is a living thing; it does not go on holiday; it is not idle; it expresses itself in kind acts wherever it is present. If these acts are lacking, my brothers, I ask you, will the empty word 'faith' save a person? Faith which does not work through love is unproductive; no, it is faith in name only.</p>	<p>Profectò saluare non potest quemquam, quod de solo verbo fidelem iactitat, nisi eandem fidem operibus efficaciter comprobet. // Nunquid sola illa operibus vacua fides saluare poterit habentem? Nequaquam. quomodo enim necessitatem patientibus nihil prosunt verba, nisi opere exhibeas charitatem.</p>
<p>15 Si autem frater et soror nudi sint, et indigeant victu quotidiano, +</p>	<p>Quod si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano uictu,</p>	<p>Quod dixi, clarius fiet exemplo collato. Si quis fratri aut sorori, cui vestis desit aut victus quotidianus, dicat blandis verbis: 'Abite cum pace, calescite et saturamini', atque haec loquutus nihil dederit eorum quae corpori sunt necessaria, nonne huius blandiloquentia inutilis erit egentibus? Nihilominus algebunt aut esurient ob huius orationem quae necessitati non opitulatur. Verbotenus subleuat, re nihil praestat.</p>	<p>Exempli gratia, si pauperibus Christianis sine victu, sine vestitu carentibus, dicat quis Ite in pace, bene sit vobis, Caleficiatis & reficiamini, & habeatis quae sunt necessaria non exhibendo in opere, quod lingua dicitur. Ita etiam fides sola, nisi adsint opera, ad salutem prodesse non valet, & mortua reputatur atque inualida.</p>
<p>16 dicat autem aliquis ex vobis illis: Ite in pace, calefacimini et saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori, quid proderit?</p>	<p>dicat autem aliquis uestrum illis, abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis illis, quae sunt necessaria corpori, quae erit utilitas?</p>	<p>An example here will make clear what I mean. If someone says blandly to a brother or a sister who lacks clothing or daily food, 'Depart in peace, keep warm, and remember to eat well,' and after saying this, gives him or her none of the things the body needs, will his fine talk be of any use to the ones in need? They will be no less cold and hungry for all his fine talk, which is of no help to their need. He gives them only verbal support, but does nothing in actual fact.</p>	
<p>17 Sic et fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.</p>	<p>Sic & fides si facta non habuerit, mortua est per se.</p>	<p>Sic nimirum inutilis erit fidei professio quae verbotenus constat neque quicquam agit sed veluti mortua torpet neque magis est dicenda fides quam cadauer hominis meretur hominis vocabulum. Quod corpori est anima, hoc est fidei charitas. Hac igitur subducta mortua quaedam et inefficax res est fidei vocabulum. Neque magis tibi profuerit apud Deum ore profiteri fidem ociosam quam proximo egenti oratio blanda cum re fuerit subleuandus. Rideri se putant quibus dicitis: 'Calescite, saturamini'; quibus neque vestis datur neque cibus. Ita Deum ridere videtur qui quotidie repetit: 'Credo in Deum, credo in Deum', cum nulla praebeat argumenta fidei. Vt inutilem habet charitatem qui verbotenus amat, ita superuacaneam habet fidem qui verbotenus modo credit.</p>	<p>Denique huiusmodi sola fide gloriante, meritò dicere potest aliquis operum laudator</p>

		<p>A profession of faith will certainly be equally useless if it consists only of words and does nothing except remain inactive as though dead. It should no more be called faith than a human corpse merits the name of human being. Love is to faith what the soul is to the body. Take away love and the word faith is like something dead and inert. It will do you no more good before God to confess in words an idle faith than fine speech benefits a neighbour in need when he must be helped with action. People think they are being mocked when you say to them, 'Keep warm and well fed,' and give them neither food nor clothing. Just so the person who offers no tangible proofs of his faith but repeats every day, 'I believe in God, I believe in God,' seems to be mocking God. A person who gives lip-service to love possesses a fruitless charity. In the same way a person whose belief is only a matter of words possesses a faith that serves no purpose.</p>	
<p>18 Sed dicet quis: Tu fidem habes, et ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus: et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.</p>	<p>Sed dicet aliquis, tu fidem habes, & ego facta habeo. Ostende mihi fidem tuam ex factis tuis, & ego ostendam tibi ex factis meis fidem meam.</p>	<p>lam exorietur fortasse quispiam qui, separare cupiens ea quae natura coniunctissima sunt et quorum alterum ab altero diuelli non potest, dicat: 'Tu fidem habes, ego facta habeo; sit sua vterque portione contentus. Tibi sufficiat tua fides, mihi sat est quod adsunt benefacta'. Imo, neutri suffecerit sua portio. - Tu fide gloriaris. Eam, si veram habes, factis declares oportet; si mortuam habes, frustra habes. - Tu facta iactas; nec ea suffieunt ad consequendam immortalitatis coronam nisi proficiscantur a charitate, quae fidei salutaris comes est indiuidua. Quod in arbore sunt flores et frondes, hoc in nobis sunt officia charitatis, quae, si prorumpunt suo tempore, declarant arboris radicem esse viuam, cuius succo aluntur. Proinde ita demum proderunt benefacta si non praestentur ad inanem gloriam, non ad humanam gratiam, non ob metum aut pudorem, non spe lucri, sed ex viua fide quae nobis persuasit Deo praestari quicquid praestatur ob ipsum proximo nec ab alio quam ab illo sperandum esse praemium.</p> <p>Someone will now appear perhaps who, eager to separate things which are by nature most closely joined together and cannot be split apart from each other, might say, 'You have faith, I have deeds. Let each one of us be satisfied with his part. Let your faith be enough for you. I am content to have for my part good deeds.' On the contrary, neither part is sufficient by itself. As for you who boast of faith - if you really have it, you ought to show it by your actions. If the faith you have is dead, the mere fact that you have it is futile. As for you who on the other hand vaunt your deeds - they are not enough by themselves to obtain the crown of immortality unless they issue from love, which is the inseparable companion of saving faith. Loving acts of charity are for us what flowers and leaves are for a tree. If they bloom at the proper time, they show that the roots of the tree are alive and are providing the sap by which the leaves and flowers are nourished. Good deeds are correspondingly beneficial if they are not done for vain-glory or for popularity, because of fear or shame, or from hope of gain, but from a living faith which has persuaded us that whatever is done to a neighbour for God's sake is done to God, and that its reward is not to be expected from anyone except God.</p>	<p>Tu quidem fidem te habere dicis, cum non adsint opera: Ego autem opera habeo & ex ipsis quidem operibus ego tibi potens sum demonstrare etiam fidem meam. Tu autem cum opera non habeas, fidem tuam demonstrare non potes. Neque fidem tibi iactanti fides habebitur, nisi per opera, fidei tuae probaueris testimonium. Et profecto nihil est magnum mortua fide credere.</p>
<p>19 Tu credis quoniam unus est Deus: bene facis: et daemones credunt, et contremiscunt.</p>	<p>Tu credis quod deus unus est? Recte facis. Et daemones credunt, ac contremiscunt.</p>	<p>Tu tibi places, quod persuasum habeas vnum esse Deum cum error paganorum credat innumeros esse deos. Recte facis; nam istoc nomine praecellis. Sed frustra credis esse Deum et esse Deum vnum nisi sic credas vt ab illo salutem consequaris. At id non facies nisi fidei iungas charitatem et piis operibus testeris et quod credis et quod amas. Si Deum credis esse, crede et salutis autorem esse, crede promissis illius, et ita viuas vt illius dignus videare promissis. Promisit misericordiam, sed iis qui hic misericordiam exercent in proximum. Promisit vitam aeternam, sed iis qui huius mundi gaudia spernunt. Ita non solum credes vnum esse Deum, sed omnem fiduciam in vno illa collocabis; alioqui quis erit fructus credulitatis tuae? Daemones quoque credunt esse Deum, credunt Iesum esse Filium Dei et adea credunt vt contremiscant. Sed quoniam credunt</p>	<p>Nam tu credis, quod vnus est omnipotens Deus, recte quidem credis: sed hoc tibi cum daemonibus commune est, qui & ipsi non credunt modo, sed etiam timent ac tremunt eius potentiam.</p>

		<p>tantum, non etiam amant, supplicium ab illo metuunt, praemium non sperant; et iustum sentiunt, misericordiam sentire non merentur cum ipsi crudeles sint in alios.</p> <p>You are satisfied because you are convinced that God is one while pagans erroneously believe that there are countless gods. You are right to be satisfied, for on this score you do excel them. But your belief that God exists and that God is one is futile unless you believe in such a way that you also obtain salvation from him. But you will not obtain it unless you join love to faith and testify by godly works that you both believe and love. If you believe that God exists, believe also that he is the source of salvation; believe his promises and make your life such that you appear worthy of his promises. He promised mercy, but only to those who practise mercy here towards a neighbour. He promised eternal life, but only to those who spurn the joys of this world. In this way you will not only believe that God is one, but you will be placing all your trust in him alone. Otherwise what will be the profit of your belief? Demons also believe that God exists; they believe that Jesus is the Son of God, and their belief makes them tremble in dread. But because they only believe and do not have love as well, they fear his punishment and have no hope of a reward. They experience God's justice, but they do not deserve to experience his mercy since they are themselves cruel to others.</p>	
<p>20 Vis autem scire, o homo inanis, [quia]={quoniam} fides sine operibus [otiosa]={mortua} est?</p>	<p>Vis uero scire o homo inanis, quod fides absque factis mortua sit?</p>	<p>Quod si adeo stultus es vt adhuc tibi blandiaris inani fide, age proferam exemplum familiarius ac notius quod te doceat inutilem ac mortuam esse fidem quae per dilectionem non operetur.</p> <p>If you are still so foolish as to be deluded by your futile faith, look, I shall bring out a more familiar and better known example to teach you that a faith which does not work through love is useless and dead.</p>	<p>Vis autem apertè ex scripturarum exemplis discere, ò homo qui inaniter in mortua sola fide gloriaris, quòd insufficiens sit ad salutem, fides absque operibus?</p>
<p>21 Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, // offerens Isaac filium suum super altare?</p>	<p>Abraham pater noster nonne ex factis iustificatus est, cum obtulisset Isaac filium suum super altare?</p>	<p>Abraham, quo generis autore potissimum gloriamur, primam ac praecipuam fidei laudem meruit apud Deum a quo tributum est illi iusticiae elogium; sed in hoc fides haud quaquam sterilis fuit. Neque enim solum ore professus est se illius promissis fidere, verum etiam non dubitabat Isaac vnicum filium altari impositum mactare iubente Deo cum iuxta naturae ordinem non aliunde sperari posset illi posteritas. Sed fretus Dei promissis, quem sciebat et mortuos reuocare in vitam cum libet, nihil contatus est peragere quod iussus erat. Ex factis igitur iusticiae laudem meruit, sed quae ex fide proficiscerentur. Sunt enim et opera legis Mosaicae, quibus frustra fidunt qui sunt expertes euangelicae fidei. Quid autem non facturus erat egregius ille patriarcha, qui promptus et alacer accedit ad mactionem vnici filii Isaac quem eo etiam tenerius diligebat, quod in extrema senectute natus esset quodque huius nomine promissa esset felix illa posteritas? Pronunciatus est iustus et antequam immolaret, sed a Deo qui nouerat viuam et efficacem senis fidem nihil recusaturam si se dedisset occasio.</p> <p>Abraham, in whom we take the greatest pride as the author of our race, merited the chief and special praise of faith before God, who attributed to him the acclaim of righteousness. But faith was by no means sterile in him. He did not merely proclaim with his lips that he had faith in God's promises; for he did not hesitate to lay his only son Isaac on an altar and to sacrifice him at God's command, although in the course of nature he could not expect to have descendants from anyone else. He relied on God's promises, who he knew recalls even the dead to life when it pleases him, and he did not at all delay to carry out what he had been commanded. Therefore, he merited the praise of righteousness from deeds, but deeds which originated from faith. For there are also the works of the law of Moses, but those who have no part in evangelical faith vainly place their faith in them. What would that pre-eminent patriarch not do who so promptly and readily agreed to the sacrifice of his only son Isaac, whom he loved all the more</p>	<p>Abraham sumamus in exemplum qui non ex sola fide, sed ex ea simul cum operibus iustus praedicatus est in scripturis, // in eo quòd prompta animi voluntate se dedit ad obediendum & opere implendum mandatum domini, vt immolaret filium suum Isaac. Qui si vocem domini opere renuisset implere, nunquam ex mortua sua fide in scriptura iustus diceretur.</p>

		tenderly because he had been born in his extreme old age and because that fruitful line of descendants had been promised in Isaac's name? Abraham was pronounced righteous even before he could sacrifice Isaac, but by God, who knew that the active and living faith of the old man would refuse nothing if the occasion offered itself.	
22 Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius: et ex operibus fides consummata est?	Vides, quod fides adiumento fuerit factis illius & ex factis fides perfecta fuerit?	<p>Ergo res vtraque alteri fuit auxilio. Fides addebat animum vt non trepidaret immolare filium, quem non dubitabat mox iussu numinis reuicturum. Sed factum insigne, veluti colophonem, imposuit, etiam apud homines declarans Abrahae fiduciam nec mortuam esse nec vulgarem. Neque enim fingit neque dubitat qui non contatur in vnico filio vnice charo periculum facere. An grauetur pecuniam pro Christo negligere qui filium patri chariorem quam ipse sit sibi promptus ducit ad mortem?</p> <p>Therefore, each thing was an aid to the other. Faith gave him the courage not to shrink from the sacrifice of his son, who he did not doubt would soon be restored to life at God's command, but he added his signal deed, like a colophon, thus showing to men too that the faith of Abraham was neither dead nor commonplace. For a man who does not hesitate to risk his only and uniquely dear son is neither pretending nor having doubts. Would the man who is ready to lead his own son to death, a son dearer to the father than the father is to himself, be reluctant to ignore money for the sake of Christ?</p>	In hoc exemplo clarum est videre, quoniam fides simul cum operibus effecerunt, vt perfectè iustus nominaretur & esset. permaneretque in finem.
23 Et suppleta est Scriptura, dicens: Creditit Abraham Deo, et reputatum est illi ad iustitiam, et amicus Dei appellatus est.	Et impleta est scriptura, quae dici: Creditit Abraham deo, & imputatum est illi ad iustitiam, & amicus dei uocatus est.	<p>Ex hoc igitur tam insigni documento fidei perfectum esse constat, quod dixit Scriptura: <i>Creditit Abraham Deo, et imputatum est illi ad iustitiam et amicus Dei</i> vocatus est.</p> <p>On the basis, therefore, of this most remarkable proof of faith it is clear that he was perfected just as Scripture has stated: 'Abraham believed God and it was accounted to him for righteousness' [Gen. 15:6], and he was called 'the friend of God.'</p>	Et hoc ipso quòd hic operibus iustificatio attribuitur suppleta est scriptura illa prior, quae videtur de sola fide mentionem facere, qua dicitur Abraham Deo credidisse, reputatumque fuisse illi ad iustitiam, ex hoc fuisse dei amicum appellatum.
24 Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, et non ex fide tantum?	Videtis igitur quod ex factis iustificetur homo, & non ex fide tantum?	<p>Quod si Abraham fidei fructum et iusticiae laudem amissurus erat si grauatus fuisset ad Dei iussum immolare filium, an illi proderit sua fides qui iubente Deo grauatur impartire vestem argenti proximo, qui grauatur impartire cibum esurienti, potum sitiendi, quasi Deus passurus sit eum perire frigore aut fame qui de suis facultatibus aliquid erogarit in fratris necessitatem? Porro si priscis illis non contigit laus iusticiae nisi factis fidem comprobantibus, multo minus id sperandum est iis qui perfectae charitatis legem profitentur.</p> <p>If Abraham had been reluctant to sacrifice his son at God's command, he would evidently have lost the profit of his faith and the acclamation of righteousness. Will someone's faith be of any benefit to him if, despite God's command, he is reluctant to share his clothing with a neighbour who is cold, or is reluctant to share his food with the hungry and his drink with the thirsty, as if he thought God would let anyone who dedicated some part of his own resources to the needs of a brother perish of cold or hunger? If those men and women of old did not receive the praise of righteousness except when actions proved their faith, much less is this praise to be hoped for by those who profess the law of perfect love.</p>	Clarum itaque relinquitur, quoniam non iustificatur homo ex mortua sola fide sine operibus, sed ex fide cum operibus.
25 Similiter et Rahab meretrix, nonne ex operibus iustificata est, // suscipiens nuntios, et alia via eiciens?	Similiter autem & Rahaab meretrix, an non ex factis iustificata est cum excepisset nuntios, & alia uia emisisset?	Tantum autem valet apud Deum misericordia ac beneficentia in proximum vt mulier, vt meretrix, vt alienigena hospitalitatis officio commendata meruerit in catalogo piorum, in catalogo ciuium, in catalogo probatissimorum patriarcharum annumerari. Rahaab Iudaea non erat, meritorio diuersorio praefecta erat, quaestu non admodum probato victum parans. Et tamen in diuinis Libris iusticiae laudem promeruit, non ex fide tantum, quod persuasum haberet Deo remuneratore nulli sua benefacta perire, praesertim quod in bonos aut certe Dei respect conferretur, sed ex eo, quod contempto periculo vitae suae exploratorum vitae consuluit quod nuntios quos exploratum miserat dux Iudaeorum ne perirent furtim alia via emisisset. Poterat inire gratiam non mediocrem apud suos si – quod ipsi erat in manu - prodidisset exploratores. Sed maluit seruire voluntati	Quod etiam confirmat Rahab illa meretrix, quae ex operibus tanquam iusta commendatur in scriptura, // in eo quòd per fidem quam erga deum habebat exploratores à populo dei missos suscepit hospitio, & protexit benignè, ac dimisit per murum in propria.

		<p>diuinae quam suo compendio; neque diffidebat quin ab illo praemium copiosius rependeretur quam ab hominibus. Quemadmodum igitur Abraham non ex fide nuda iusticiae laudem promeruit, sed ex fide factis comprobata, ita et Rahab frustra credidisset Deum Iudaeorum esse verum Deum nisi, cum esset obiecta occasio, factis declarasset sese ex animo credere. Alioqui fides, ut dixi, quae friger ex charitate nec se profert cum res postulat, ne fides quidem est, tantum est inane fidei nomen.</p> <p>Mercy and kindness towards a neighbour have so much value in the eyes of God that a woman who was a prostitute (and a foreigner at that), commended by her charitable act of hospitality, merited being counted in the register of the godly, in the register of citizens, in the register of the most admirable patriarchs. Rahab was not Jewish; she ran a brothel and supported herself from earnings that certainly do not meet with public approval. Nevertheless, she has merited praise for righteousness in the books of Holy Scripture. For she was convinced that when God is the one who repays, the good deeds of no one are in vain, especially when a deed is performed for good men or at least out of regard for God. Moreover, she took no account of the risk to her own life and thought only of the lives of the spies. She did not want the messengers to die whom the leader of the Jews had sent to spy and so she sent them out secretly by a different route. She could have won considerable favour from her own countrymen if, as it was certainly in her power to do, she had betrayed the spies. But she preferred to serve the will of God rather than her own profit. She was fully confident that he would pay a more bountiful reward than would men. Therefore, just as Abraham did not merit the praise of righteousness from bare faith but from faith confirmed by actions, so Rahab too would have believed in vain that the God of the Jews was the true God if, when the occasion confronted her, she had not shown by her actions that she sincerely believed. Otherwise, as I said, faith which is cold and no longer loving, and fails to display itself when required by the situation, is not even faith; it is only the empty name of faith.</p>	
26 Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, // ita et fides sine operibus mortua est.	Nam quem admodum corpus absque spiritu mortuum est, ita & fides absque factis mortua est.	<p>Etenim quemadmodum corpus anima destitutum mortuum est et inutile, ita fides, si desit charitas non ociosa, mortua est et inefficax.</p> <p>For just as a corpse, when the soul abandons it, is dead and useless, so faith in the absence of a love that is not idle is dead and without effect.</p>	Quemadmodum enim sine spiritu corpus non viuit, sed cadauer tantum est inutile: // Ita sola fides cui desunt opera, mortua est: quia vitam in se omnium virtutum charitatem non habet. Charitas enim opera habere debet, oblata occasione & temporis opportunitate aut excidit & perit, sine qua omnis alia virtus mortuum tantum cadauer est.
3			
1 Nolite plures magistri fieri fratres mei, // scientes quoniam majus iudicium sumitis.	Nolite plures magistri fieri fratres mei, scientes quod maius iudicium sumpturi simus.	<p>Magna est humanae linguae utilitas si quis ea doceat quae pertinent ad veram pietatem; sed periculosa functio est doctoris obire munus et hominem requirit primum insigniter eruditum in his quae sunt euangelicae doctrinae; deinde purgatissimis affectibus cuique non satis sit docere recta sed qui non alio spectet quam ad Christi gloriam. Talis doctor ut plurimum prodesse valet si quod docet etiam amet, ita cuius est corrupta doctrina aut cuius animus est corruptus praeuis cupiditatibus - odio, ira, vindicta, auaritia, ambitione, libidine - magno plebis exitio doctoris locum occupat. Proinde, fratres mei, ne passim ambiatis esse magistri. Tutius est auscultare quam loqui. Et pauci doctores sufficiunt pluribus erudiendis. Proinde, qui locum episcopi ac doctoris capessit, etiam atque etiam semetipsum excutiat an par sit oneri suscipiendo; atque illud in primis secum cogitet, quod prouinciam aggreditur ingenti obnoxiam periculo, rationem exactissimam redditurus supremo iudici si secus docuerit quam oportet. Siquidem huius sermo hoc latius ac periculosius spargit suum venenum, quod autoritate dicentis commendetur.</p>	Nolite fratres mei passim ad magisteria aspirare, neque docendi alios munus intempestiuè affectare: // scientes quoniam maius vobis ipsis iudicium superinducitis, si in tali gradu altitudinis minus rectè vixeritis. Res enim grandis est, doctorem esse in populo Dei, & quae non cuilibet passim conueniat, neque nisi à magnae sanctitatis & perfectionis hominibus administrari dignè potest.

		<p>The human tongue has great utility whenever someone is teaching the elements of true godliness, but to assume the task of teacher is to assume an office encumbered with risk. It requires a person who is first of all eminently learned in the content of evangelical doctrine and secondly has his emotions completely purged. It is not enough for him simply to teach what is correct; his one and only aim must be the glory of Christ. A teacher of this kind can have the greatest benefit if he is also in love with what he teaches. Conversely, there is great loss to the people when someone occupies the position of teacher whose doctrine is corrupt or whose mind is corrupted and warped by passions like hatred, anger, revenge, greed, ambition, or lust. Therefore, my brothers, do not aim indiscriminately at being teachers. It is safer to be a listener than a speaker, and a small number of teachers is after all sufficient for the instruction of a large number of people. Therefore, let the man who aspires to the position of bishop and teacher examine and re-examine himself to see if he is equal to undertaking the burden. Let him above all reflect on the fact that he is assuming a responsibility that is subject to immense risk, since he will be rendering the most exact account to the supreme judge if he should teach otherwise than he ought. Because the speech of a person with authority has very great weight, its poison can spread more widely and dangerously.</p>	
<p>2 In multis enim offendimus omnes. // Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. // potens {potest}* etiam freno circumducere totum corpus.</p>	<p>In multis enim labimur omnes. Si quis in sermone non labitur, hic perfectus est uir, qui possit freno moderari totum etiam corpus.</p>	<p>Nihil autem difficilium quam sic vndique moderari linguam vt nunquam labaris. Etenim cum ea sit humanae naturae infirmitas vt nemo non quotidie labatur in multis, si quis linguae lapsus omnes vitare potest, hic vir perfectus videri possit et idoneus qui totum etiam corpus veluti rationis freno moderetur posteaquam membrum illud maxime lubricum potuit cohibere ne quid peccet. Ab hoc periculo longius abest qui mauult discipuli quam doctoris vices gerere. Est aliquid imperare ventri, est nonnihil temperare oculis atque auribus, est aliquid continere manus; sed omnium difficillimum est perfecte moderari linguam. Pusillum est membrum lingua, sed a quo fere pendeat corpus vniuersum. Efficax quaedam ac praepotens res est hominis oratio siue ad vtilitatem siue ad perniciem multorum. Penetrat in animos auditorum, inserit aut exerit pestilentes opiniones, excitat aut sedat odia, commouet ad bella, componit ad pacem et auditorem huc aut illuc impellit.</p> <p>Nothing, however, is more difficult than to exercise such control over the tongue in every respect that it never makes a slip. The weakness of our human nature makes everyone slip every day in many things. Therefore, if someone can avoid every slip of the tongue, this man might seem to be perfect and capable of controlling his whole body by the bridle of reason once he has prevented that most slippery of the members from committing any sin. The one who prefers to play the role of pupil to that of teacher is farther away from this risk. To have complete authority over the belly is an achievement, to control the eyes and ears is likewise an accomplishment, and it is something again to keep the hands in check. But to keep the tongue under complete control is the most difficult of all. The tongue is a tiny part of the body, but all the rest is virtually dependent upon it. Human speech is an effective and powerful force for either the benefit or the ruin of the multitude. It penetrates the minds of its hearers; it implants or weeds out pestilent beliefs; it arouses or calms passionate hatreds; it moves people to war or disposes them to peace. In sum, the tongue can propel a hearer in any direction at all.</p>	<p>Primum enim nemo est omnium, etiam perfectorum, qui non frequenter labatur in plurimis. // Specialiter verò in verbo per linguam non offendere, tantae est artis, & res tam difficilis, vt perfectum illum pronuciare audeam, cui contigerit ita linguam suam domitam, frenatamque habere, vt nec in verbo quidem offendat aliquando. // Vtpote, qui domita lingua possit etiam caetera corporis vniuersa membra facillè continentiae freno coercere. Nam qui potuit quod est omnium difficilimum poterit etiam quae sunt facilliora. Atque id experientia quoque in brutis videmus animantibus.</p>
<p>3 Si autem equis frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, {et} omne corpus illorum circumferimus.</p>	<p>Ecce equis frena in ora immittimus, ut obediant nobis, & totum corpus illorum circumagimus.</p>	<p>Sic frenos equis in ora immittimus vt nobis obediant ac exiguo ferro totum corpus beluae pro nostro arbitratu circumagimus. Quod os frenatum sessori, hoc lingua domita homini.</p> <p>We place bits in the mouths of horses that they may obey us and with a small piece of iron we drive the animal's whole body around to suit our own wishes. As the bridled mouth serves the rider, so a tamed tongue serves its owner.</p>	<p>Quemadmodum equis, vt obedientes fiant suis sessoribus, frena mittuntur non nisi in os, atque ita totum deinde corpus pro suo arbitrio circumagitant cessores. Sic & homini qui velit omnia corporis membra subiugata habere rationi, prima cura esse debet vt os & linguam renet.</p>

<p>4 Ecce et naves, cum magnæ sint, et a ventis validis minentur, circumferuntur [autem (w vlg nie ma)] a modico gubernaculo ubi impetus dirigentis voluerit.</p>	<p>Ecce naues quoque cum tantæ sint, & à uentis saeuus agantur, circumaguntur a minimo gubernaculo, quocunque impetus dirigentis uoluerit.</p>	<p>Videtis quantæ sint nauium moles. Hæc, cum passis velis miro impetu ventorum rapiantur in vndis, tamen minimo gubernaculo circumaguntur quocunque naucleri temonem regentis animus inflectere voluerit. Impellit arte clauum et tam ingens illa moles sentit minimæ partis imperium.</p> <p>You see how large a mass a ship makes. Ships with sails unfurled may be carried over the waves by the marvellous impetus of the winds, but they are driven about by a very small rudder in whatever direction the pilot holding the pole intends them to turn. He skilfully pushes on the tiller and that mass for all its great size feels the command of its smallest part.</p>	<p>Rursum videmus naues magnas & amplissimas, validis ventis agitatas, à gubernaculo (quod paruulum est totius nauis comparatione) circumferri & dirigi in cursibus suis, quocunque director impetum fecerit, & secundum quod ipse disponere, ac mouere voluerit.</p>
<p>5 Ita et lingua modicum quidem membrum est, et magna exaltat. // Ecce quantus ignis quam magnam silvam incendit!</p>	<p>Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat. Ecce exiguus ignis quantam materiam incendit.</p>	<p>Non est igitur contemnenda lingue moderatio. Pusillum est membrum, sed turgidum et iactabundum lateque miscens exitium et ingentes excitans tumultus ni freno animi cohibeatur. Hæc totos populos, tota regna inter se committit. Libet intueri simillimum exemplum. Ecce quantulus ignis quam ingentem materiarum vim incendit. Vnde saevum illud et latissime volitans incendium? Ex vna scintilla natum est. Ea initio minimo negotio poterat opprimi; neglecta colligit vndique vires et eo tandem euadit vt nulla vi possit obrui.</p> <p>Control of the tongue, therefore, is not to be despised. It is a tiny member, but one that, swollen and boastful, spreads ruin far and wide and stirs up huge uproars if it is not checked by the bridle of the mind. It sets whole peoples, whole kingdoms against themselves. Let us consider another very similar example. Look at how tiny a fire can kindle a huge a mass of timber. Where did that raging and rapidly spreading fire come from? From a single spark. It could be crushed out at the start with very little trouble; neglected, it gathers strength from all sides and finally reaches a point where it cannot be overwhelmed by any force.</p>	<p>Ita & lingua paruulum quidem est quantitate membrum, sed magna iactat, & agit miranda. // Iterum videre est, modicum & paruulum subinde igniculum totam aliquam incedere syluam, & maximam inflammare materiam.</p>
<p>6 Et lingua ignis est, universitas iniquitatis. // Lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus, // et inflammat rotam nativitatis nostræ inflammata a gehenna.</p>	<p>Et lingua ignis est, mundus iniquitatis, sic lingua constituitur in membris nostris quæ maculat totum corpus, & inflammat rotam nativitatis, et inflammat a gehenna.</p>	<p>Vt autem ingens ac varius est usus ignis si recte adhibeatur, summa pernicietas si sinatur quo volet evagari, ita ex hominis lingua plurima vtilitas et ex eadem extrema pernicietas humane vite. An non videtis hoc ipsum nature opifere significasse, qui linguam hominis et specie et colore ignis esse voluerit nec aliter volubilem ac rotabilem quam est flamma? Nee tamen in hoc simplex est malum velut in aliis ferme membris. Mundus est et congeries viciorum omnium. Quemadmodum enim exigua scintilla veluti seminarium est totius ineendii, ita, quicquid est malorum in vita, ex mala lingua velut e mundo promittitur. Et quemadmodum malteriarum aëro miscetur paulum ignis vt paulatim totam eongeriem ineendio misceat, ita lingua sic admixta est membris corporis vt, ni eoerceatur, inficiat et inquinat sua lue corpus vniuersum totamque hominis vitam ab incunabulis ad extremam vsque aetatem inflammet omni viciorum incendio. Porro vim huius mali non illi indidit natura quæ vallo dentium et maceria labiorum admonuit oportere lingue vsum circumspectum esse ac moderatum, sed afflata est ex igni Gehennæ vnde primum per impios spiritus inficitur animus et animi lues per organum lingue prorumpit in maius et hominem e malo reddit pessimum ac pestis contagio corripit et caeteros sic vt nulla vi, nulla ratione possit cohiberi malum impotens.</p> <p>Fire has many different uses if it is employed correctly, but it becomes utterly destructive if allowed to wander where it wishes. In the same way there can come from the human tongue both the greatest benefit and on the other hand the ultimate ruin to human life. Do you not see that nature's fabricator signified this very thing when he willed the human tongue to have the appearance and colour of fire? Does it not roll and wheel about just like a flame? However, the evil in this member is not simple and one-sided as it is in most of the other parts of the body. The tongue is a world and collection of all the vices. A small spark is, as it were, the seed from which the whole fire grows. Similarly every evil in</p>	<p>Et huic igni merito lingua comparatur, quæ vniuersum iniquitatis incendium potens est exsuscitare, // quæ constituitur inter reliqua hominis membra in corpore & maculare potest totum corpus, // propterea quod ex ipsa soleant oriri omnis generis mala, & totum vite naturalis cursum inflammat, atque perire facit: ipsa à gehennæ inhabitatore daemonio, aut pessima concupiscentia prior inflammata,</p>

		<p>life is taken from the tongue as though it were their storehouse. Just as a bit of fire combines with a mound of tinder so that gradually fire mingles with the entire pile, so the tongue mingles with the members of the body in such a way that, if it is not checked, it stains and infects the whole body with its plague and keeps a person's entire life from the cradle to extreme old age ablaze with the fire of every vice. But nature, which by the wall and barricade made by the teeth and the lips reminds us to use the tongue cautiously and with conscious control, did not place the violent power of this evil in the tongue. This evil was inspired from the fire of Gehenna which first infects the mind with evil spirits. This pestilence in the mind breaks out on a larger scale through the organ of the tongue and the person's condition goes from bad to worse. The plague then catches others too with its contagion so that the evil, which is now out of control, cannot be checked by any force or by any reasonable treatment.</p>	
<p>7 Omnis enim natura bestiarum, et volucrum, et serpentium, et ceterorum domantur, et domita sunt a natura humana:</p>	<p>Omnis endm natura & ferarum & uolucrum, serpentiumque, & marinorum domatur, & domita est à natura humana.</p>	<p>Quid autem est vsquam tam impotens quod non aliqua ratione mansuefaciat humana cura? Nulla est fera tam fera, nulla est auis tam immanis, nullus serpens tam pestilens, nulla maris belua tam immitis quin hominum ingenio beneficiisque mansuescat. Cicurantur leones, mansuescunt dgrides ac dracones, seruiunt etiam elephanti. Subiguntur et crocodili, mitescunt aspides, redduntur familiares aquilae et vultures, ad amicitiam etiam alliciuntur delphini.</p> <p>But is there anything anywhere so uncontrolled that human attention cannot make it gentle through some kind of treatment? No wild animal is so wild, no bird is so fierce, no reptile so poisonous, no beast of the sea so savage that human ingenuity and kindness do not tame it. Lions are domesticated, tigers and pythons made gentle, even elephants learn to serve. Crocodiles too are subjugated, vipers become mild, eagles and vultures are made friendly, dolphins are even enticed to friendship.</p>	<p>Et quidem vniuersae penè species bestiarum, ferarum & volucrum, & serpentum, & caeterorum aquatiliu domantur, subiuganturque quotidie, atque etiam olim ex multo tempore domita extite runt.</p>
<p>8 linguam autem [hominis*] nullus hominum domare potest. // inquietum malum, plena veneno mortifero.</p>	<p>Linguam autem nullus hominum domare potest, incoercibile malum, plena ueneno mortifero.</p>	<p>Nulla adhuc ratio, nulla ars reperta est mortalibus quae linguam intemperantem domaret, cum et olim domitum sit et quotidie dometur omne genus animantium, quotquot habet terra, quotquot mare, quotquot aer; vsque adeo malum hoc est efferum ac violentum nee impotens modo verum edam letali veneno tinctum.</p> <p>Although every kind of animal which earth and sea and air contain has been tamed in the past and is being tamed every day, no method, no art has yet been found to tame the intemperate tongue. Yes, this one evil is still wild and violent, and is not only incapable of being controlled but even drips with a deadly poison.</p>	<p>Linguam autem perpauci sunt qui domare queant. // Malum est petulans & inquietum quod coerceri minimè valeat, plenum veneno detractiois, blasphemiae, & similium, animae plus quàm mortifero.</p>
<p>9 In ipsa benedicimus Deum et Patrem: et in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt.</p>	<p>Per ipsam benedicimus deo & patri, & per ipsam maledicimus hominibus, qui ad similitudinem dei conditi sunt.</p>	<p>Vnguibus ac dentibus saeuunt leones, at venenum non habent. Veneno sunt armatae viperae, caeterum nee vngues habent nee cornua. Sola lingua gemino modo noxia est, et feritate insuperabili et veneno letali quod procul edam afflat quibus vult, cum scorpii non laedant nisi caudae cuspide ictos, viperae non laedant nisi infixio denticulo fistulato. Atque haec pestis minus esset formidabilis si simplex Foret et vnico modo noxia. Nunc varium est malum et in omnem se vertens speciem quo grauius ac faeilus laedat, saepe nocentius cum boni speciem prae se fert. Nihil melius, nihil apud omnes commendatius pietate. Huius praetextu laedit potissimum, ea miscens quae non possunt cohaerere. Neque enim potest esse pius in Deum, qui crudelis et maledicus est aduersus proximum. Et tamen hoc organo laudamus Deum, Patrem illum appellantes, cum eodem vituperemus et infamemus proximum ad Dei similitudinem conditum. Lingua canimus Deum omnium bonorum autorem, quum eadem summis malis affligamus hominem quasi huius contumelia non pertineat ad Deum conditorem. Deus neque laudibus nostris honestatur neque conuitiis laeditur. Homo homini vel pestilens esse potest vel salutaris. Et quod in hunc praestiterimus, hoc Deus putat ad se pertinere.</p>	<p>Per ipsam nos benedicimus Deum, orantes & psallentes, & aliàs in ipsa maledicimus homines proximos nostros ad imaginem Dei creatos:</p>

		<p>Lions rage with claws and teeth but do not have poison. Vipers are armed with poison, but do not have claws or horns. Only the tongue is doubly baneful with its insuperable ferocity and its deadly poison, which it breathes on anyone it wishes even from a distance - unlike scorpions, which do no injury except to people struck by their tail, or vipers, which cannot harm unless they puncture with their hollow fangs. The disease would be less frightening if it were simple and harmful in one way only. As it is, the evil takes many different and various shapes in order to injure more grievously and readily, and is often more deadly when it disguises itself under the appearance of good. There is nothing better or more attractive to everyone's eyes than godliness. The tongue does the most harm under the pretext of godliness when it mixes things which cannot cohere. For the person who is cruel and slanderous towards a neighbour cannot be pious towards God. And yet with this organ we praise God, calling him Father, and with the same organ we revile and slander a neighbour created in the likeness of God. We use the tongue to sing to God from whom all blessings flow and we use it also to inflict the worst evils on another person as if the insult done to him is of no concern to God the creator. God's station is neither increased by our praises nor his person harmed by our insults. But a man can be either harmful or helpful to another man, and what we do to him, God reckons to be done to himself as well.</p>	
<p>10 Ex ipso ore procedit benedictio et maledictio. // Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.</p>	<p>Ex eodem ore procedit benedictio et maledictio. Non oportet fratres mei hæc ita fieri.</p>	<p>Proinde ne quis credat suos hymnos Deo gratos esse quos lingua promit, non animo, cum eadem lingua maledicentiae virus euomat in proximum. Quid enim pugnantius quam laus et vituperium? Tamen res tam diuersae ex eodem ore proficiscuntur. Atque hæc quidem geruntur inter impios; inter vos, qui professi estis euangelicam simplicitatem, non oportet hæc eodem modo fieri, quibus turpe est aliud sonare lingua quam sentiat animus, qui didicistis amare Deum in proximo et proximum in Deo, qui didicistis adeo neminem esse laedendum linguae petulantia vt ad exemplum Christi iubeamini bene loqui illis qui vobis ingerunt conuitia. Leuius autem nocens est qui simpliciter et absque fuco malus est. Caeterum maledicentia pietatis imagine commendata, quid aliud est quam cicuta admixta vino, quo praesentius sit venenum quod I rei saluberrimae misceatur? Habent in ore: 'Domine, miserere', cum ipsi crude1iter lingua saeuunt in fratrem. Habent in ore: 'Pater noster', cum assidue linguae spiculo proximum confodiant pro cuius salute confossus est Christus. Praedicant Dei bonitatem, qui sua clementia seruauit hominem, cum ipsi linguae veneno properent extinguere. Praedicant Christi bonitatem erga mortalium genus, cum ipsi aduersus exemplum Christi linguas acuunt aduersus consortem. Efferunt laudibus Christi mansuetudinem qui placide responderit maledicis, cum ipsi mendaciis etiam incessant benemerentem. Profitentur sese angelos et praecones Christi, cum sint organa Diaboli. Pollicentur semen doctrinae coelestis, cum merum serant aconitum. Atque hæc tarn diuersa non solum faciunt eadem lingua, sed frequenter etiam ex eodem suggestu, a laudibus diuinis exorsi prorumpunt in infamiam proximi tanto perniciosius inficientes animos concionis, quod ficta specie religionis tegant ac dissimulent mortiferum venenum quod ex infecto corde per linguae organum depromunt. Quaeso, fratres, an non hoc prodigii simile videtur?</p> <p>Let no one believe, therefore, that the hymns which one produces with the tongue, not from the heart, are pleasing to God when that same tongue spews the poison of slander upon his neighbour. Can any two things be more opposed than praise and blame? Yet things so opposite proceed from the same mouth. This is common practice among the ungodly. But the same practice ought not to exist among you who have committed yourselves to evangelical sincerity and to whom it is disgraceful to have your tongue utter anything different from what your mind feels. You have learned to love God in your neighbour and your neighbour in God. You have learned not only that you must not injure</p>	<p>et per os hominis procedit nunc benedictio, nunc maledictum atque conuitium, // quod nequaquam licet aut congruum est.</p>

		<p>anyone with the wantonness of your tongue but also that you have in fact a mandate to follow the example of Christ and to bless those who heap insults upon you. The person who is plainly and undisguisedly evil is a more bearable source of harm. But when someone tries to make slander acceptable under the guise of godliness, what else is it than dosing wine with hemlock to make the poison more deadly by mixing it with the most wholesome substance? They have in their mouth 'Lord, be merciful', even as they cruelly rage against a brother with their tongue. They have on their lips, 'Our Father,' even as they pierce again and again with the lance of their tongue the neighbour for whose salvation Christ was pierced. They preach the goodness of God who saved mankind by his mercy while they themselves are quick to destroy it with the poison of their tongue. They preach of Christ's goodness to the human race while contrary to Christ's example they themselves sharpen their tongue against a fellow Christian. They pour out praise for the gentleness of Christ, who answered his slanderers calmly, while they themselves assail with lies even the one who benefits them. They proclaim themselves angels and heralds of Christ while they are the organ of the devil. They promise the seed of heavenly doctrine while they sow pure aconite. They not only do such opposite things with the same tongue but often even from the same pulpit they begin with the praises of God and then launch into the denigration of a neighbour. The ruin with which they infect the minds of the audience is all the greater because under the fictitious appearance of religion they cover and disguise the deadly poison which they draw forth from their infected heart through the organ of the tongue. I ask you, brothers, does this not remind you of some kind of monster?</p>	
11 Numquid fons de eodem foramine emanat dulcem et amaram aquam?	Nunquid fons ex eodem foramine emittit dulcem et amaram aquam?	<p>Sunt fontes scatentes aquis salubribus, sunt quos gustasse mortiferum sit. Sunt qui suffundant aquam dulcem ac potabilem, sant rursus qui praebeant aquam amaram salsamque. Nee id mirum videri potest cum per diuersas venas fluens liquor calcis, aluminis, sulphuris alteriusue metalli seu terrae dulcis saporem referat. At qui fit vt, quum ex eodem corde proficiscatur oratio, quum per eandem scateat linguam, adeo sit sui dissimilis, cum inter tot fontium discrimina nullus reperiatur qui simul ex eodem ore dulcem et amaram aquam proferat?</p> <p>There are springs which bubble up wholesome water; there are springs a taste of which is lethal. There are springs which pour out sweet drinking water; there are on the other hand springs which supply bitter salt-water. There is nothing strange in this phenomenon since the liquid as it flows through different veins acquires the taste of lime, alum, sulphur, or another metal, or of sweet earth. But how can it be that speech, though it originates in the same heart and comes bubbling out through the same tongue, is so inconsistent, while among so many different kinds of springs none is found which simultaneously produces sweet and bitter water from the same mouth?</p>	Quemadmodum enim impossibile est, vt idem fons ex eodem foramine emittat dulcem aquam, simul & amaram. (Nam vbi coeperint commisceri, tota erit amara) sic non debet simul ex eodem ore & benedictio & maledictio procedere. Nam maledictio, sua amaritudine etiam benedictionem inficit, & insipidam ingratamque reddit.
12 Numquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut vitis ficus? // Sic neque salsa dulcem potest facere aquam.	Numquid potest fratres mei, ficus oleas gignere, aut uitis ficus? Sic nullus fons salsam ac dulcem potest aedere aquam.	<p>An eadem arbor diuersi saporis foetus aedit? Videte, fratres mei. Num ficus natura dulcis producit amaras oleae baccas? Num vitis aedit ficus? Minime, sed suae quisque arbori fructus respondet et radicis succum sapore refert. An non igitur monstri simile videtur eundem hominem ex eodem corde per eandem linguam pietatem et impietatem, veritatem ac mendacium, salutem et exitium depromere?</p> <p>Does the same tree produce fruit having opposite flavours? Consider, my brothers. Does the fig-tree which is naturally sweet produce the bitter berries of the olive-tree? Does a grapevine bear figs? Not at all, but every fruit corresponds to its own tree and reproduces with its flavour the sap of its root. Does it not then seem to be somehow monstrous for the same person to be producing from the same heart through the same tongue godliness and ungodliness, truth and falsehood, salvation and perdition?</p>	Neque ficus aliquando uvas gignit, neque vitis ficus, & non nisi vnus speciei fructus singulae producunt arborum species. // Nullus item fons salsus, aquam dulcem emittit. Ita etiam per os non debet nisi naturalis bonus fructus, hoc est, non nisi benedictio & sermo bonus procedere.

<p>13 Quis sapiens et disciplinatus inter vos? Ostendat ex bona conversatione operationem suam // in mansuetudine sapientiæ.</p>	<p>Quis sapiens & scientia praeditus inter uos? Ostendat ex bona conuersatione opera sua cum mansuetudine sapientiae.</p>	<p>Itaque cum improba lingua nihil sit perniciosius, bona et erudita nihil salubrius cumque rarus inuentu sit qui membrum hoc modis omnibus queat moderari, etiam atque etiam e multis deligendus est qui doctoris prouinciam suscipiat. Huic oportet et animum esse ab omni cupiditatum tumultu tranquillum et vitam ab omni turpitudine semotam vt non solum ea doceat quae sunt verae pietatis, verum etiam cum omni mansuetudine doceat. Nam contentiosa pertinaxque doctrina nihil aliud gignit quam factiones et dissidia. Atque inter huius mundi sapientes is primas tenet qui pertinacissime disputat, qui linguae volubilitate nulli cedit. Nee hoc agitur vt auditor discedat melior, sed vt elatior qui vincit, deiectionior qui victus est. Vulgus interim variis studiis inter se distrahitur vt nee dicenti sit vllus solidus fructus nee audienti. Inter vas autem qui philosophiam euangelicam profitemini, quisquis vere sapiens est et scientia vera praeditus, ne fastu sermonisque contentione declaret sese sapientem, sed piis et integris moribus testetur qualis sit potius quam verbis. Vt enim inutilis est fides, vt inutilis charitas quae verbotenus praestatur, ita inutilis est sapientia quae non prius se probat mansuetudine morum. Hoc enim praecipuum est argumentum quo liceat humanam philosophiam ab euangelica dignoscere. Illa morosos, pertinaces ac feroces habet professores. Haec quo syncerior est, quo praestantior, hoc minus habet supercilii. Cuius praecipua vis sita est non in argutiis syllogismorum aut phaleris eloquentiae, sed in synceritate vitae, in lenitate morum quae cedit contentiosis et alieit dociles nec aliud spectat quam salutem auditorum. Coelestis est sapientia; hanc qui docet mentem habeat oportet ab omnibus terrenis cupiditatibus repurgatam; e sincero vase depromatur necesse est.</p> <p>Therefore, since nothing is more destructive than a wicked tongue, nothing more wholesome than a good and well-instructed one, and since it is rare to find anyone able to control this member in every respect, the person who is to assume the position of teacher must be carefully selected from among a number of candidates. He must be calm-minded and unaffected by the tumult of the passions. His whole life must be remote from any kind of disgraceful behaviour so that he not only teaches those things which belong to true godliness but also teaches them with complete meekness. For a contentious and stubborn style of teaching generates nothing but faction and discord. Among the philosophers of this world the person who is the most obstinate debater and is second to none in the volubility of his tongue holds first place. They do not take this approach so that the listener may go away a better person but to make the winner feel prouder and the loser more downcast. Meanwhile the crowd is distracted every which way by different interests so that there is no solid benefit for either speaker or hearer. Among you, however, who profess evangelical philosophy, anyone who is truly wise and endowed with true knowledge should not make his wisdom evident through pride and a contest in words, but should testify to the kind of person he is by the godliness and integrity of his character rather than by his words. As faith and love which remain at the level of words are alike useless, so a wisdom which does not prove itself beforehand by meekness of character is likewise useless. For this is the sign which allows one to distinguish most easily evangelical philosophy from man-made philosophy. Man-made philosophy produces professors who are captious, obstinate, and ferocious. But the more sincere, the more effective evangelical philosophy becomes, the less it is marked by arrogance. Its special force is located not in syllogistic subtleties or rhetorical trappings, but in sincerity of life and gentleness of character which gives way to the contentious, attracts the docile, and has no other object than the salvation of its hearers. It is a heavenly wisdom. Its teacher must have a mind purged of all earthly passions. Heavenly wisdom must be drawn from a clean vessel.</p>	<p>Si quis inter vos est aut haberi vult sapiens & scientia ac iudicio valens, non statim aspiret ad cathedram: sed ostendat primùm atque comprobet ex bona conuersatione, quid habeat virtutis in operando, ea, quae se scire existimat aut profitetur. // Idque praecipuè in mansuetudine & lenitate, quae verae sapientiae efficacius est indicium.</p>
<p>14 Quod si zelum amarum habetis, et</p>	<p>Quod si aemulationem amaram habetis, &</p>	<p>Quod si habetis animos amarulenta inter vos aemulatione viciatos, si cor habetis contentione et peruicaci vincendi studio inuidiaque corruptum, cedite potius docendi</p>	<p>Si autem amarum inuidiae zelum habetis erga inuicem, aut superbam & maliuolam</p>

<p>contentiones sint in cordibus vestris: // nolite gloriari, et mendaces esse aduersus veritatem:</p>	<p>contentionem in corde uestro, nolite gloriari & mendaces esse aduersus ueritatem.</p>	<p>munus quam vt gloriae vestrae contentionique seruientes mentiamini aduersus euangelicam veritatem quam nemo syncere tradere potest nisi cuius animus liber fuerit ab omnibus humanis affectibus. Proinde quisquis ad hanc professionem accedit, si senserit animum suum infectum amore aut odio humano, si liuore, si studio gloriae, si cupiditate pecuniae, si voluptatum amore, prius diligenter expurget intima pectoris vt ad purissimam doctrinam purus accedat.</p> <p>If, however, you have minds spoiled by bitter rivalry among yourselves, if you have a heart corrupted by contentions or by envy and the stubborn desire to win, give up the role of teacher. Do not lie against evangelical truth by self-seeking and by serving your own glory. No one can communicate evangelical truth sincerely if his mind is not free from all such human ambitions. For this reason, if anyone who comes to this profession perceives that his mind is infected with sensual love or human hate, with envy, with a desire for glory, with a passion for money, with the love of pleasure, let him first purge the innermost parts of his breast so that he may approach the purest of teachings in a state of purity.</p>	<p>aemulationem in cordibus vestris pro honorum & cathedrarum, assecutione. // nolite falso gloriari in vobisipsis & a mendaces esse aduersus veritatem, falso iactantes vestram sapientiam, aut vanè praesumentes de vestra scientia.</p>
<p>15 non est enim ista sapientia desursum descendens [a patre luminum – brak w vlg]: // sed terrena, animalis, diabolica.</p>	<p>Non est enim ista sapientia è supernis descendens, sed terrena, animalis daemoniaca.</p>	<p>Alioqui qui praeteritis iis quae vere faciunt ad pietatem fumos obiiciunt perplexarum quaestionum, qui loquuntur ad gratiam prineipum, qui dicunt ad quaestum, qui doctrinam euangelicam detorquent ad ventris sui negocium, qui venantur gloriolas humanas, qui grauem sarcinam imponunt humeris aliorum quam ipsi digitulo nolint attingere, <qui> pro diuinis praeceptis docent ceremonias et humanas constitutiunculas, qui pro philosophia euangelica tradunt nouum Iudaismum, denique qui seipsos praedicant verius quam Christum; horum sapientia non est illa sapientia quam Pater nobis per Filium demisit e sublimi vt nos a terrenis studiis auocatos in coelum subueheret, sed crassa est atque terrena et ideo terram sapit; sed animalis est et ideo magis illa spectat quae conducunt ad hanc vitam quam ad vitam aeternam; sed daemoniaca est quia non est ex afflatu Spiritus Diuini, sed ab instinctu daemonum qui ea suggerunt quae nos alienent ab euangelica synceritate.</p> <p>As for those who prefer to pass by those matters which are actually conducive to godliness and instead throw up a smoke-screen of intricate questions, who speak to win the favour of princes, who speak for monetary gain, who twist the teachings of the gospel to the service of their bellies, who hunt for meaningless marks of human glory, who impose on the shoulders of others a heavy burden which they themselves would refuse to touch with their little finger, who teach ceremonies and petty man-made regulations in place of God's commands, who transmit a new Judaism in place of evangelical philosophy, in sum who really preach themselves rather than Christ – their wisdom is not that wisdom which the Father sent down from on high to us through the Son to call us away from earthly ambitions and to raise us aloft to heaven. Theirs is a gross and earthly wisdom, and for this reason it smacks of the earth. It is a sensual wisdom and for this reason looks more to those things which are conducive to this life on earth than to eternal life. It is a devilish wisdom because it does not come from the inspiration of the divine Spirit but from the impulse of demons, whose promptings are designed to alienate us from evangelical sincerity.</p>	<p>Non enim est haec vera caelestis sapientia, quae à Deo per donationem spiritussancti infusa est, // sed mundana sensualis, & diabolica: quoniam ea quae mundi sunt quaerit & quae sensualis affectus, & ea quae daemonis instinctus suadent, sectatur.</p>
<p>16 Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstantia et omne opus pravum.</p>	<p>Vbi enim aemulatio & contentio, ibi inconstantia & omne opus prauum.</p>	<p>Inter mundanae sapientiae professors videtis quanta sit aemulatio, quae pugnae, quae dissidia, quod vincendi studium, quanta opinionum ac morum inconstantia, et interim omnis vita quam omni viciorum genere contaminata.</p> <p>You see how much self-seeking rivalry there is among the professors of worldly wisdom, what fights, what disagreements, what desire to win, how much inconstancy there is in</p>	<p>Quisquis enim zelum malum, aut ambitiosam, rixosamque contentionem habet in corde, hunc consequitur in nullo bono firmum esse, & ad omne opus malum esse propensum: quoniam ex his pullulare solent vniuersa mala.</p>

		their beliefs and behaviour, and how their life is contaminated in the meantime with every kind of vice.	
17 Quæ autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, // deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonus consentiens, // plena misericordia et fructibus bonis, // {non} iudicans sine simulatione.	Quae autem è supernis est sapientia, primum quidem casta est, deinde pacifica, modesta, tractabilis, plena misericordia & fructibus bonis, absque dijudicatione, sine simulatione.	<p>At e diuerso nostra sapientia, quae e supernis proficiscitur a Spiritu Christi, primum casta puraque est, nullis prauis affectibus inquinata; deinde pacifica et ab omni studio contentionis abhorrens; ad haec modesta minimeque torua; praeterea tractabilis ac morigera neque grauate cedens ei qui doceat meliora; clemens et misericors erga lapsos et errantes, quos magis studet seruare quam perdere, leniter tolerans et nihil non tentans vt respiscant; plena fructibus bonis dum nunquam cessat de omnibus bene mereri, impios conuertens ad pietatem, errantes reuocans, indoctos docens, lapsos erigens, cessantes extimulans, afflictos consolans. Nec interim quenquam damnat sanandi quam damnandi studiosior, nihil habens fuei neque simulationis, sed ex animo sincero bene volens omnibus. Ad hunc modum qui puram tranquillamque serunt doctriam euangelicam, et sibi metunt fructum vitae aeternae et alios ad studium vitae coelestis adducunt, quos erant eontentionibus ac saeuitia alienaturi. Habet et mundana sapientia suum fructum, sed aut inanem aut mortiferum.</p> <p>But our wisdom is just the opposite. Issuing on high from the spirit of Christ, it is first of all chaste and pure, unstained by any warped emotions. Secondly, it is peaceable and shrinks from every desire for contention. In addition to these qualities it is modest and not at all grim, tractable moreover and obliging, yielding ungrudgingly to the one who has something better to teach, forgiving and merciful towards those who have erred or fallen and whom it is more eager to save than to destroy, gently tolerant and ready to try everything to have them change their minds, full of good fruits while it never stops doing good to all, converting the ungodly to godliness, calling back those who stray, teaching the untaught, lifting up the fallen, encouraging the faint-hearted, consoling the afflicted. Meanwhile it condemns no one, being more eager to heal than to damn, having no trace of deceit or dissimulation but wishing good to all from a sincere heart. Those who sow the pure and tranquil teachings of the gospel in this way both reap the fruit of eternal life for themselves and attract others to the pursuit of a heavenly life whom they would only otherwise alienate through contentions and ferociousness. Worldly wisdom also has its fruit, but this fruit lacks substance and can even be deadly.</p>	Caelestis autem & vere spiritualis sapientia, ante omnia pura, casta, siue pudica est, ab omni immundicia mentem praeseruans. // Est etiam pacem diligens, tam in se quàm in aliis, & contendere nescia, modesta, minimèque seuera, facile suadibilis minimèque pertinax & bonis suasionibus facilè consentiens, // plena misericordiae affectionibus & operationibus bonis abundanter intenta, // syncriter absque affectione & simulatione omnia iudicans, & in bonam partem cuncta simpliciter (quantum fieri potest) referens.
18 Fructus autem iustitiæ, in pace seminatur, facientibus pacem.	Fructus autem iusticiae in pace seminatur, facientibus pacem.	<p>Caeterum fructus iusticiae, qui confert et hie innocentiam et post immortalitatem, non seminatur per contentionem sed in concordia paeque iis qui pacem amplectuntur. Neque enim boni doctoris est odiose digladiari cum iis qui videntur obstinatior quam vt obtemperaturi sint euangelicae doctrinae. Hos praestat suae pertinaciae relinquere si spes non est fore vt respiscant.</p> <p>The fruit of righteousness, however, which confers innocence in this life and immortality hereafter, is not sown through contention but in harmony and peace for them who embrace peace. For it is not the part of the good teacher to cross swords in hate with those who appear too obstinate to be likely to obey the teachings of the gospel. It is better to leave them to their own stubbornness if there is no hope that they will change their minds and repent.</p>	Fructus autem & merces aeterna rectae operationis seminatur modo atque comparatur in pace, hoc est, pacificè conuersando erga omnes, non contentionibus (vt quidam existimant) agendo omnia.
4			
1 Unde bella et lites in vobis? nonne hinc: ex concupiscentiis vestris, quæ militant in membris vestris?	Vnde bella et lites in uobis? Nonne hinc? Nimirum ex uoluptatibus uestris, quae militant in membris uestris?	Vobis omnibus modis adnitendum est vt concordibus animis agatis. Atqui id fieri non potest nisi cupiditates mundanas, concordiae pestem et dissidiorum semina, penitus ex animis vestris exigatis. An negabitis vas esse cupiditatibus huiusmodi obnoxios? Vnde igitur bella, vnde pugnae ac lites inter vos, vnde contentionum ac dissidiorum tumultus? Pacem et concordiam vas docuit Christus et vnde dissensio nisi ex eo, quod magis seruitis libidini cupiditatum humanarum quam charitati euangelicae? Eae nisi militarent et exercitum ducerent in membris vestris, neque lingua proximum laceraret neque	Dicite verò mihi, vnde lites & pugnae (siue verborum, siue verberum) in vobis, nisi ex carnalibus concupiscentiis, quas in membris sinitis regnare, non subiugatas rationis imperio? Ecce ad oculus depinguam vobis, quomodo ex concupiscentiis vestris oriantur lites & iurgia.

		manus fraudaret fratrem. Adhuc veteris vitae reliquiae deprehenduntur in vobis, nondum exuistis totum hominem veterem - alius concupiscit gloriam, alius inhiat lucro; hic studet regno, ille voluptatem venatur.	
2 concupiscitis, et non habetis: // occiditis, et zelatis: et non potestis adipisci: // litigatis, et belligeratis, et non habetis, // propter[ea] quod non postulatis.	Concupiscitis & non habetis, inuidetis & aemulamini, & non potestis adipisci. pugnatis & bellatis, non habetis, propterea quod non postulatis.	Ac dum non assequimini quod quisque vehementer appetit, protruditis competitorem, inuidetis assequuto, decertatis cum eo qui videtur assequuturus. Animo discruciamini variisque curarum tumultibus distrahimini dum quod impense petitis non potestis adipisci. Ita nee vniquique secum pax est neque cum alio. Cupiditates tumultuantur in pectore; lingua, manus caeteraque membra pugnant ac belligerantur foris cum proximo. Atqui interim neque satisfit cupiditatibus vestris insatiabilibus et a veris bonis exciditis.	Primum enim, propter carnis affectum insatiabilem, concupiscitis superflua quae non habetis. // Atque inde odio affici incipitis & inuidere iis, qui habent quae vos concupiscitis & non habetis, neque sic tamen potestis adipisci. Deinde iniustas lites, contentiones, pugnasque & priuatim rixosas, & publicè iudici arias atque forenses, suscitatis aduersus inuicem. Quòd si in mansuetudine quae vobis desunt postularetis à domino, acciperetis vtique quae essent necessaria. // Nunc autem non habetis, quia à Deo omnium largitore non petitis, sed per iustitiam vultis vestrae auaritiae satisfacere.
3 Petitis, et non accipitis: eo quod male petatis: // ut in concupiscentiis vestris insumatis.	Petit & non accipitis, eo quod male petatis, ut in uoluptatibus uestris insumatis.	A Deo postulandum erat si quid opus esset aut si quid ad veram felicitatem pertineret. A mundo petitis quod a Deo petendum erat; ab hoc aut non petitis aut si petitis, non petitis quod oportet neque quomodo oportet. Siquidem aut noxia petitis pro salubribus aut petitis diffidentes aut in vsum impium petitis, nimirum vt quod ex benignitate contigisset ad subleuandam vitae necessitatem aut egestatem proximi refocillandam, id explendis voluptatibus vestris insumatis.	Atque etiam si sint qui petant à domino, non merentur tamen accipere: eo quod malè petant, non ad satisfaciendum naturali necessitati, // sed ad impendendum carnalibus desideriis, eis que satisfaciendum in voluptatibus.
4 Adulteri, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est Dei? // quicumque ergo voluerit amicus esse saeculi huius, inimicus Dei constituitur.	Adulteri et adulterae nescitis, quod amicitia mundi, inimicitia est cum deo? Quicumque ergo uoluerit amicus esse mundi inimicus dei constituitur.	Cum ista faciatis, quo tandem nomine vos compellabo? Christianos? Facta vestra reclamant. Titulum Christianorum audio, caeterum adulterorum et adulterarum facta video. Semel addicti estis sponso Christo, semel in illius verba iurastis; ille vos redemit a tyrannide viciorum, ille vos suo sacrosancto sanguine purgavit vt sibi exhiberet sponsam immaculatam. Et quomodo professionis obliti, obliti beneficii sponsi, obliti fidei coniugalis, in adulterinos huius mundi amores relabimini? An nescitis Deum zelotypum esse amatorem? Totus amari vult, solus amari vult; non patitur mundum riuaem, a cuius amore vos tanto precio vindicauit, solus ille sufficit ad omnia praestanda. Quid igitur est quod a mundo petatis partem vestrae beatitudinis? An nescitis quod Deus odit vtroque genu claudicantes? Non tolerat ille seruum non contentum vnico domino. Quis est maritus tam patiens qui ferat inimicum riuaem in vxoris consortium? Et vos existimatis fieri posse vt simul et mundo placeatis et Deo? An non intelligitis quod, quemadmodum sponsa si se iunxerit adultero protinus excidit ab amore mariti, ita Christianus si denuo tentet amicitiam habere cum mundo protinus suscipit inimicitiam cum Deo, cui nihil conuenit cum mundo? Illud igitur habete certum: quicumque studuerit esse amicus huius mundi, is eadem opera reddit sese inimicum Deo. Nihil est commercii luci cum tenebris, nihil Oeo cum Belial. Sponsus homo non fert sponsam cum adultero colludentem, non patitur diuidi connubiales amores. Et tamen duxit dotatam, duxit ingenuam, duxit rebus integris. Christus sponsam suam, quam seruauit ab exitio, quam asselruit a seruitute, quam abluit a peccatorum sordibus, quam vestiuit nudam, quam tot donis gratuitis abunde dotaui inopem, rursus patietur cum Diabolo adultero habere commercium?	O homines adulteri, qui a Deo separatis & mundo & carni sociamini, quare non aduertitis amicitiam huius mundi eorumque quae sunt in mundo temporalem amorem, Deo esse detestabilem? // Itaque dico vobis quod verum est, quoniam quisquis mundi amator esse vult & mundanis hominibus quaerit placere, inimicus Dei hoc ipso efficitur, quoniam contraria sunt mundus & deus.
5 An putatis quia inaniter Scriptura dicat: // Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis?	an putatis quid inaniter scriptura dicat: Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitauit in nobis?	An putatis sine causa scriptum esse in sacris voluminibus, quod <i>Spiritus qui habitat in vobis concupiscit ad inuidiam?</i> In lege Mosaica non nihil dabatur humanis affectibus. Licebat, quatenus impune erat, odisse inimicum; fas erat studere parandis opibus; non habebatur iniustus qui vim vi, qui conuitium conuitio retudisset. Sed Spiritus euangelicus, qui nunc habitat in vobis, zelotypus est et, vt ita loquar, inuidus; plus exigit, vult redamari vehementer vsque ad vxoris, vsque ad liberorum, vsque ad vitae contemptum. Non fert domicilium mundanis cupiditatibus inquinatum. Pura requirit,	An putatis in scripturis sine causa toties interdictam esse mundi amicitiam, & toties conuersionem cum iniquis frustra danatam. // An putatis spiritum sanctum qui in vobis inhabitat fidelibus, propter inuidiam mundi huius & mundanorum hominum aspernari & inhibere consortia?

		<p>requirit coelestia; resilit, aufugit, offenditur si mundi huius sordes in ipsius templum inuexeris.</p> <p>Do you think that there was no reason for writing in the sacred scrolls that ‘the Spirit that dwells in you longs after you even to envy?’ In the law of Moses some allowance is made for human feelings. In so far as there was no penal act, it was permissible to hate an enemy; it was proper to aim at the acquisition of wealth; it was not considered unjust to meet force with force; to return insult for insult. But the evangelical Spirit which now dwells in you is jealous and, so to speak, envious. He demands more, he wants his love returned passionately even if this means disregarding your wife, your children, your very life. He does not tolerate a dwelling-place stained with worldly passions. He demands purity, he demands heavenly surroundings. He recoils and flees and takes offence if you carry the dirt of this world into his temple.16</p>	
6 majorem autem dat gratiam. // Propter quod dicit: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.	Maiorem autem dat gratiam.	Sed vt exigit a nobis eximium quendam amorem longeque puriorem quam lex Mosaica, ita confen vberiore gratiam. Difficillimum est praestare quod exigit, sed in hoc ipsum largitur vires, vt facile possimus. Arnanti nihil est difficile. Hoc ipsum illius donum est, vt illum amemus vel redamemus potius. Attraxit nos charitate sua prior, auersos sibi reconciliauit. Augebit in nobis sua dona, si modo nos illi vacuos ac totos praestemus, si ab ipso solo pendeamus, si nihil habeamus commune cum hoc mundo, nihil cum huius mundi principe, Diabolo. Cum mundum dico, nihil aliud sentio quam prauas cupiditates rerum visibilium quibus hic mundus falsam quandam felicitatem pollicetur. Magna sunt quae exiguntur, sed maiora sunt quae promittuntur. Qui largiri potest immensa, idem et robur addere potest. Qui summa largiri vult immeritis, idem et vires addere dignabitur infirmis. Tantum nostris et huius mundi praesidiis diffisi totam spem ac fiduciam nostram in illo collocemus. Destituit eos qui suis opibus arroganter fidunt; opitulatur iis qui sibi nihil tribuunt sed fidunt bonitati diuinae. Nimirum hoc est quod olim per Solomonem dixit Dominus: <i>Deus elatis ac ferocibus resistit, sed humilibus et abiectis impartit suum fauorem.</i>	Non ita sanè quod inuidus sit aut. male zelator, sed vt maiorem det gratiam iis qui se ab hoc seculo puros & à mundanorum consortio immaculatos, custodierint. // Vnde in scriptura dicitur: Deus superbis huius mundi hominibus gratiae suae dona negat, humilibus autem (qui seculi fastum fugiunt) eadem donat copiosius.
7 Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, et fugiet a vobis.	Subditi ergo estote deo, resistite autem diabolo, & fugiet à vobis.	Deus vult vos sibi quam coniunctissimos esse; praebete vos illi morigeros quemadmodum sponsa obtemperat marito. Quod si vos Diabolus conatur ab huius amore seiungere, repellite adulterum cum suis praestigiis et desinet esse molestus. Metuet vos si viderit in amore sponsi firmos et constantes.	Estote ergo subiecti deo in perfecta cordis humilitate, & diabolo vos opponite, nihil illi consentientes, sed detestantes prauum omne quod suggerit, & non habebit locum in vobis, neque nocuenti quicquàm inferre poterit.
8 Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis. // Emundate manus, peccatores: et purificate corda, duplices animo.	Appropinquate deo, & appropinquabit vobis. Emundate manus o peccatores, & purificate corda duplices animo.	Ab hoc igitur seiungite vos, siue terreat siue blandiatur, et piis studiis, sanctis castisque votis applicate vos Deo et ille vicissim applicabit se vobis. Quocunque vergunt animi cupiditates, eo tenditis. Si affectus rapiunt ad honesta, ad coelestia, ad Deum acceditis; sin ad illecebras carnis, ad Diabolum properatis. Eodem perpetuo properandum est; non oportet nunc huc, nunc illuc vacillare. Si Christum sponsum agnoscitis, puri sitis oponet. Proinde qui adhuc estis peccatorum coeno obliti, emundate manus vestras abstinenter ab omni genere malefactorum; purificate corda vestra ne quid illic resideat impiarum cupiditatum. Qui nunc estis animo duplici panem amantes quae sunt Dei, partim quae sunt mundi, totum pectus vni Christo dedicate. Cur hic felicitatem quaeritis quae promissa est in coelis? Cur inanibus huius seculi voluptatibus deliniti negligitis aeterna gaudia?	Curate autem ad deum per humilitatem propius vos adiungere, & ipse in auxilium & gratiam & protectionem appropinquabit vobis. // Emundate manus vestras abiicientes opera mala, vos qui in peccatis vixistis, & corda vestra ab omni macula peccati interioris munda facite qui duplices fuistis animo, secundum speciem quidem Deo, secundum veritatem tamen magna ex parte diabolo, aut mundo, aut carni propriae hactenus seruientes.
9 Miseri estote, et lugete, et plorate: // risus vester in luctum convertatur, et gaudium in mœrorem.	Affligimini & lugete & plorate risus uester in luctum conuertatur, & gaudium in moerorem.	Si vultis vere fides esse, hic sitis afflicti; si vultis aeternum gaudere, hic plorate; si sine fine laetari, hic flete. Stultus iste et perniciosus risus venatur in luctum salutarem, exitiale gaudium commutetur in salutiferum moerorem. Inanis ista celsitudo conuertatur in humilitatem.	Agite poenitentiam vt praescribam vobis, voluntariis miseris propter peccata praeterita, vosipsos affligite. // In tristitia viuite, lachrymas fundite, pro risu dissolutione modò luctum & fletum assumite, & pro petulanti et vano gaudio, sanctum pro peccatis dolorem

<p>10 Humiliamini in conspectu Domini, et exaltabit vos.</p>	<p>Humiles uos reddite in conspectu domini, & eriget uos.</p>	<p>Nemo semet erigat in altum. Quin potius deiicite vos ipsos in conspectu Dei; ipse sic deiectos eriget ac vere sublimes reddet. Quanto minus ipsi vobis arrogabitis, tanto maiora largietur ille.</p>	<p>Humiliate ante Deum corda vestra, & prosternite vosmetipsos pedibus eius, & ipse misertus vestri exaltabit vos peccatis omnibus dimissis gratia sua ditatos, & aeternae vitae haeredes institutos.</p>
<p>11 Nolite detrahere alterutrum fratres [mei]. // Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legem, // et iudicat legem. // Si autem iudicas legem, non es factor legis, sed iudex.</p>	<p>Nolite detrahere uobis inuicem fratres. Qui detrahit fratri, quique iudicat fratrem suum detrahit legem, & iudicat legem. Quod si iudicas legem, non es obseruator legis, sed iudex.</p>	<p>Arrogantia comitem habet liuorem, ex liuore nascitur detractio. Sceleratissimum autem superbiae genus fratris famae detrahere quo tu videaris honestior, perinde quasi quis alienam faciem luto conspergat quo ipse videatur formosior, alienam vestem sordibus contaminet quo ipse videatur cultior. Quid autem turpius quam vt Frater fratri detrahat, inter quos oportet omnia esse communia? An non secus quam si dextra manus sinistram mutilet quasi futura felicius si peius habeat socium membrum? Et tamen qui vitant adulterium, qui funum, qui periurium, detractorem non horrent, quasi leue sit crimen, cum hoc sit perniciosius quo se magis tegit specie religionis. Nam qui in aliena vicia debacchatur, primum videtur ab his viciis abhorreere quae in aliis detestatur; deinde simulat sese non liuore, non odio commoueri, sed studio probitatis. Et habet hoc venenum suam etiam blanditiem. Mutua detractio faeit vt de vtrisque peius sentiant caeteri; nec aliud venenum praesentius christianae concordiae. Iam qui obtrectat fratri quique condemnat proximum non solum facit iniuriam ei cui detrahit, verum etiam legi cui detrahere quamque condemnare videtur. Si Frater est innocens, si non est lege vetitum quod ille facit, qua fronte tu damnas quod non damnat lex euangelica? Sin peccat, cur eum obtrectatrice lingua traducis quem oportebat lege puniri? Lex euangelica vetat ne nos vicissim iudicemus, ne vicissim condemnemus; et sub legis praetextu nostris affectibus indulgemus. Habebit is qui peccat suum iudicem; cur tu huius partes occupas ante tempus? Non enim das operam vt corrigatur, sed vt traducatur. Itaque quisquis obtrectat proximo, is aut legem condemnat quod non corrigat turpia aut detrahit veluti nimium dilutae lentaeque, cuius officium occupat detractor. Habet mundus hic publicas leges coercendis sceleribus. At christianae mansuetudinis est studere corrigendis omnibus magis quam iudicandis.</p>	<p>Cauete autem fratres charissimi, ne vobis inuicem detrahat alter alteri. // Qui enim fratri suo detrahit, aut fratri suum iudicat bene couersantem iuxta legem, propter inuidiam, tantum ex odio cupiens fratrem calumniari, in legem videtur ille peccare, sic iudicans aut detrahens, cum fratrem omnia legis recte seruantem, adhuc vituperat. // Quo ipso, in legem vel insufficientem vel malam videtur asserere, atque ita legem iudicare, & legi detrahere. // Porro qui iudicat legem contrauenit legi. Atque is (cum obseruator esse deberet ac subditus) iudicem tamen se potius exhibet.</p>
<p>12 Unus est legislator et iudex, // qui potest perdere et liberare.</p>	<p>Vnus est legislator, qui potest seruare & perdere.</p>	<p>Vnus est legis conditor, qui potest et seruare et perdere. An hunc putas latere quid quisque peccet? Tolerat ille fortasse peccantem vt aliquando resipiscat, tolerat vt suo tempore grauius puniat. Cur tu quilibet e plebe vindicas tibi iudicis partes? Cur ante tempus pronuncias? Monere fraternum est, rogare charitatis, increpare benevolentis est, sed obtrectare pestilens, iudicare superbum. Si legi obtemperas, cur legis vices arroganter occupas? Si legi praeis, non es obseruator legis sed iudex. Qui legi praeit, praeit Deo, legis auctori. Is non sinet quicquam inultum et nouit quid, quatenus sit puniendum, qui solus nulli crimini est obnoxius. Tu quis es qui iudicas alterum? Condemnas fratrem ipse grauioribus commissis obnoxius. Etenim tendis perdere quem seruare non possis. Postremo in seruum alienum ius tibi vindicas, haud citra contumeliam Domini communis. Relinque illud suo Domino, qui solus iuste iudicat. Tu tibi iustum esse persuades quod tibi dictauerit ambitio, quod odium, quod ira, quod liuor; ac frequenter offenderis festuca in oculo fratris, cum trabem habeas in tuo. Nemo virulentius detrahit alienae famae quam qui longissimi abest a vera laude. Nemo leuius fert alienam imbecillitatem quam qui plurimum in verae pietatis studio profecerit.</p>	<p>Vnus est enim qui tulit legem & iniunxit hominibus obseruandam, cuius eiusdem officium est secundum eam homines iudicare, // qui potestatem habet secundum suum iudicium, & perendi transgressores & saluandi innocentes obseruatorisque praemiandi.</p>
<p>13 Tu autem quis es, qui iudicas proximum? // Ecce nunc qui dicitis: // Hodie, aut crastino ibimus in illam civitatem, et faciemus ibi quidem annum, et mercabimur, et lucrum faciemus: +</p>	<p>Tu quis es qui iudicas alium? Age nunc qui dicitis: hodie & cras eamus in hanc ciuitatem, & faciamus ibi annum unum, et mercemur, et lucrum faciamus,</p>	<p>Iam qui tanto studio moliuntur ea quae sunt mundi neglectis bonis coelestibus, vel ipsa vitae huius incertitudine breuitateque debebant admoneri dementiae esse in his bonis collocare felicitatem, quae, vt contingant, tamen aliquoties arbitrio fortunae subito auferuntur aut, si illa non aufert fortuna possessori, mors ipsum possessorem eripit bonis. Hoc ita esse quum quotidianis discant exemplis, tamen lvelut horum omnium obliti somniant longaeuitatem et quasi semper victuri in plurimos annos sibi congerant opes vnde viuant - quum hoc ipsum sit incertissimum, quamdiu victuri sint; certissimum autem sit non diu victuros - ac non potius viaticum sibi parant in earn vitam quae nunquam est habitura finem.</p>	<p>Ad te autem o homo mortalis non spectat nec tibi licitum est, ante tempus iudicare proximum tuum. // Quam verò ridiculi sunt quibus est consuetudo tam determinate & assertiue de futuris loquendi, quasi eorum sit potestate sita tempore, dicentes: // Hodie aut cras proficiscemur huc aut illuc, & illic permanebimus annum vnum, & negotiationes exercebimus, & lucrum faciemus.</p>

14 qui ignoratis quid erit in crostino.	qui ignoratis quid futurum sit postero die.	Agite, stulti, quanam igitur fronte dicitis: 'Hodie aut cras proficiscemur in hanc aut illam ciuitatem, peracturi illic annum vnum facturique lucrum amplum quod sufficiat in multos annos', quum incerti sitis quid futurum sit die postero?	Cum ignorent, quid vel crostino die de ipsis acturus sit dominus.
15 Quæ est enim vita vestra? vapor est ad modicum parens, et deinceps exterminabitur; pro eo ut dicatis: // Si Dominus voluerit. Et: Si vixerimus, faciemus hoc, aut illud.	Quæ est enim uita uestra? Vapor enim est, qui ad exiguum tempus apparet & deinde euanescit: pro eo quod dicere deueritis, si dominus voluerit, et si uixerimus, faciamus hoc aut illud.	Vitam per se breuissimam tot casus, tot morbi reddunt etiam incertissimam et vas veluti pacti cum morte per maria volitatis ac terras quo viaticum paretis senectuti fortasse nunquam venturae, quum nemo sibi crastinum queat polliceri. Quid ita vitæ huic fidentis quasi rei firmæ stabilique? Quæ tandem est ista vita uestra, cui vni prospicitis, cui vni laboratis ac molimini? Nimirum vapor est ad breue tempus apparens ac mox euanescens. Absit igitur istiusmodi oratio ab ore Christianorum: 'Ibimus, peragemus annum, mercabimur, lucrum faeiemus', quasi vobis in manu sit euentus futuri. Vas in diem potius viuite a Dei pendentes arbitrio, dicentes: 'Si Dominus voluerit et si nobis vitam superesse volet, hoc aut illud faciemus'. Leuiter curanda quæ faciunt ad breuem iuxta et incertam corporis vitam, sed omnis sollicitudo conferenda est ad eas res quæ faciunt ad vitam immortalem.	Verè enim nimia breuitas est vitæ vestræ & incertitudo maxima (quemadmodum de vapore est, qui ad modicum tempus apparet, & statim resoluitur vt non vltra appareat) vt meritò eius consideratione debeamus cuncta quæ de futuris disponimus diuinæ dispositioni submittere, vt dicams: // Faciems hoc aut illud, si diuinæ voluntati ita fuerit placitum, & si vita nobis seruabit deus, aut per similem aliquam diuinæ prouidentiae expressiuam particulam.
16 Nunc autem exsultatis in superbijs vestris. // Omnis exsultatio talis, maligna est.	Nunc autem exultatis in superbijs uestris. Omnis exultatio talis mala est.	Et tamen quum hæc vita nihil habeat quo possitis tuto fidere, cum tot casibus, tot morbis sit exposita, cum tot erumnis sit obnoxia, cum tam sit euanida tamque fugax, tamen, perinde quasi sitis immortales, sic erigitis animos et iuuentutis opumque fidueia turgetis.	Nunc autem gloriâmini in pomposis vestris sermonibus, sic loquentes quasi qui singula vitæ vestræ momenta, & omnium venturorum dispositionem in manu habeatis. // Omnis talis superba iactabundaque exultatio, à malo est, & superbiam sapit: Verè enim humilis, diuinæ prouidentiae sua submittit omnia.
17 Scienti igitur bonum facere, et non facienti, peccatum est illi.	Igitur qui nouerit recte facere, nec facit, hic peccato tenetur.	Diuini praesidii fidueia fortes et animosos esse rectum est; coelestium bonorum expectatione alacres esse pium est. Sed omnis ista exultatio qua vobis placetis de bonis primum falsis, deinde mox auferendis, non solum impia est verum etiam stulta. Fortasse tolerabilius sit hoc in his, quibus persuasum est a maioribus a rogo nihil hominis superesse, et excusatius tam auide fruuntur hac vita qui non expectant aliam. Vas euangelica philosophia docuit hanc vitam esse negligendam omnique studio properandum ad vitam illam coelestem, quæ non opibus sed piis factis paratur. Porro grauius peccat qui, cum ex euangelica doctrina sciat quid sit agendum, tamen corruptus malis affectibus sequatur eadem quæ sequuntur ii qui Christum ignorant.	Itaque scienti bonum, quod facere oportet, & non facienti, hoc in peccatum reputabitur, quòd id quod faciendum nouit, facere omisit.
5			
1 Agite nunc diuites, plorate ululantes in miserijs vestris, quæ aduenient vobis.	Agite nunc diuites, plorate, ululantes super miserijs uestris, quæ aduenient uobis.	Agite nunc, diuites, qui felicitatem vitæque delicias quas aeternas oportebat expectare in coelis, hic in terris occupatis praepropere, ponite cantus, omittite voluptates et insana gaudia. Si mentem habetis, plorate et vlulate reputantes aeternas illas calamitates quæ mox imminet vobis. Come now, you rich, who are in a hurry to anticipate in your life here on earth the delights and felicity which you ought to wait for in heaven where they are everlasting. Put aside your songs. Give up your physical pleasures and insane joys. If you have any sense, weep and wail as you think about those everlasting calamities soon in store for you.	Tandem ad vos sermonem vertens ò mundi diuites & potentes, denuntio vobis fletum & vlulatum super miserijs quæ vos manent, nisi per poenitentiam Deum iudicem placaueritis.
2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, // et vestimenta uestra a tineis comesta sunt.	Diuitiæ uestræ putrefactæ sunt, uestimenta uestra tineis obnoxia facta sunt.	Fingite iam aduenisse tempus, quod propediem est venturum, cum ablatis iis opibus quibus nunc stultissime fidentis sero sapietis agnoscentes praeclaras illas possessiones iam non esse vobis praesidio, sed pro fucata felicitate adesse veram et aeternam calamitatem. Vbi nunc sunt opes per fas nefasque congestæ? Diuitiæ uestræ putrefactæ sunt, vestimenta uestra tineis obnoxia facta sunt. Imagine that the time has already arrived - and it will come very soon - when the wealth in which you now very foolishly trust will be taken away and you will be wise too late as you realize that those bright possessions are no longer of any help to you but that in return for your false happiness genuine and everlasting calamity now awaits you. Where now is the	Ecce uestræ diuitiæ quas coaceruastis per auaritiâ in horreis, prae abundantia putrefactæ sunt, vt nullo vsui sint aptæ, quas debueratis in pauperum sustentationem, ex Dei praecepto, erogare. // Vestimenta quæ vobis per superbiam & curiositatem praeparastis plurima, propter abundantiam, à tineis comesta sunt pauperibus nudis, & in egestate relictis.

		wealth which was accumulated rightly or wrongly? Your riches have rotted and your garments have become subject to moths.	Tit podkreśla nierostropny nadmiar dóbr, a także obowiązek wobec ubogich; Erazm bardziej perspektywę eschatologiczną
3 Aurum et argentum vestrum æruginavit: // et ærugo eorum in testimonium vobis erit, // et manducabit carnes vestras sicut ignis. // Thesaurizastis vobis iram in novissimis diebus.	Aurum & argentum uestrum erugine uiciatum est, & erugo eorum in testimonium uobis erit, et exedit carnes uestras sicut ignis. Thesaurum congessistis in extremis diebus.	Aurum et argentum vestrum aerugine viciatum est apud parcum et sordidum haeredem. Eaque aerugo testabitur vestram impietatem, qui malueritis situ perire quam in vsus egentium expromere. Harum rerum impendio poteratis emere vitam aeternam. I Nunc defossi aeris aerugo exedet intima animarum vestrarum non secus atque ignis. Sero frustra macerabit vos male seruatae pecuniae poenitudo. Duplieabit infelicitatem vestram quod male parta male seruastis. Pro misericordia Dei, quam licebat opum iactura mercari, collegistis vobis iram et ultionem diuinam. Your gold and silver have been spoiled by rust in the house of your mean and thrifty heir. That rust will testify to your ungodliness, you who would rather have them perish from decay than bring them out for the benefit of the needy. You would have been able to purchase eternal life by the expenditure of that gold and silver. But as it is, the rust of your buried money will, like a fire, eat away the inmost parts of your souls. Remorse for having ill-advisedly saved your money will soften your hearts, but too late and in vain. Your ill-advised saving of your ill-gotten gains will double your unhappiness. Instead of God's mercy, which you might have purchased by throwing away your wealth, you have garnered divine wrath and punishment.	Aurum vestrum & argentum quod immodicè compegistis aerugine corosum est, // & aerugo eorum erit vobis velut testis ad condemnationem vestram, // & igni aeterno vos reddet obnoxios, quoniam ea maluistis aerugine frustra consumi, quàm in misericordiae opera expendi vtiliter, // Thesaurizando comparastis vobis iram Dei, in nouissimo examinis die quae tunc super vos reuelabitur.
4 Ecce merces operariorum, qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est a vobis, clamat: // et clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit.	Ecce merces operariorum qui messuerunt regiones uestras, quae fraude non reddita est à uobis, clamat. & clamores eorum qui messuerant, in aures domini sabaoth introierunt.	Non solum non fuistis benigni in fratrem egentem, sed tenuem debita quoque mercede fraudastis. Ecce fraudatus sua mercede messor, qui sudans demessuit segetes vestras, damat ad Deum et vindictam flagitat et ita clamat ut vox illorum penetret in aures Domini Sabaoth, qui vobis etiam est formidandus. Non poterant illi vlscisci potentiores, non audiebantur ab homine iudice, qui fere fauet opulentioribus; obticescebant illi, sed ipsa impietas vociferatur apud iudicem Deum, qui nec metuit opulentos et oppressi pauperis iniuriam ad se pertinere putat. Not only were you grudging to a needy brother, but you also cheated the pauper of the wages owed him. See how the harvester who sweated to harvest your crops, cheated of his wages, cries to God and demands vengeance, and such are his cries that their sound pierces the ears of the Lord of Sabaoth, whom you too ought to fear. They could not punish the powerful. They were not heeded by human judges, who generally favour the wealthy. They kept silent, but the ungodliness itself shouts out before God, the judge, who has no fear of the wealthy and considers the wrong done in the oppression of the poor an offence against himself.	Ecce vindictam exposcet apud Deum merces detenta operariorum vestrorum, qui maximos vestros agros, & amplissima praedia coluerunt, quam per auaritiam detinuistis & imminuistis: // & dominus Deus exercituum exaudiuit voces pauperum clamantium ad se, propter sibi factam iniustitiam, facturus vindictam acerrimam suo tempore.
5 Epulati estis super terram, et in luxuriis enutristis corda vestra. // in die occisionis +	In delicijs uixistis super terram, & lasciuiistis. enutristis corda uestra, ut in die occisionis.	At vos nihil interim commouebat pauperum esurientium et sitientium calamitas. Alienus sudor vos alebat. Aliena fames ac sitis vos saginabat. Illi ringebantur, illi algebant, illi fame sitique enecabantur. Vos interim suauiter et in delicijs vitam transigebatis in terra, lasciuebatis et omni voluptatum genere pascebatis animos vestros, agitantes quotidiana conuiuia non minus splendida quam alii solent festo die mactata victima. But you in the meantime were not disturbed in the least by the misfortune of the hungry and thirsty poor. You lived from another's sweat. You grew fat from another's hunger and thirst. Their teeth were clenched; they were freezing; they were being killed by hunger and thirst. You meanwhile were passing your life on earth pleasantly and in luxury. You were living riotously, feeding your souls on every kind of pleasure. Every day you gave banquets no less splendid than those which others are accustomed to give on holidays, when an animal has been sacrificed.	In voluptatibus vitam duxistis super terram & in lasciuiis & petulantis luxuriae enutristis viscera uestra, per omnia carnis curam diligentissimè perficere curantes. // In die quando immolandae vobis erant propter solennitatem Paschae legales victimae

<p>6 Addixistis, et occidistis iustum, et non resistit vobis.</p>	<p>Condemnastis, & occidistis iustum, et non resistit uobis.</p>	<p>Neque contenti fraudasse pauperem condemnastis et occidistis innocentem non reluctantem. Putastis hoc vobis impunitum fore semper quod apud homines impune lieebat. Homicidii genus est tenues suo fraudare victu. Nec ea tamen crudelitas sufficiebat immanitati vestrae. Sitebatis illorum sanguinem et innocentum suppliciis pascebatis animos vestros. Nunc rebus in diuersum versis illi fruuntur aeternis voluptatibus, vos breues et insanas delicias aeternis cruciatibus luitis.</p> <p>Not content with having cheated the pauper, you condemned and killed him, innocent but unresisting. You thought that you would never be punished for something which humans did not think deserved punishment. To cheat the poor of their daily food is a form of murder, but this cruelty did not satisfy your inhumanity. You thirsted for their blood and fed your souls on the punishments inflicted on the innocent. Now the tables have been turned. They are enjoying everlasting pleasures; you are paying for your brief and insane delights with everlasting torments.</p>	<p>iustum lesu & innocentem vos Iudaei vinctum adduxistis morti, & mortis reum condemnastis, ac denique iniuste occidistis, nihil illo vobis resistente. Ecce qui nunc similia patimini per iustitiam potentem Christum dominum habetis eiusdem rei exemplum.</p>
<p>7 Patientes igitur estote, fratres, usque ad aduentum Domini. // Ecce agricola exspectat pretiosum fructum terrae, // patienter ferens donec accipiat temporaneum et serotinum.</p>	<p>Patientes igitur estote fratres usque ad aduentum domini: Ecce agricola expectat preciosum fructum terrae, patienter expectans illum, donec accipiat pluuiam tempestiuam & serotinam.</p>	<p>Proinde, fratres, ne despondeatis animum; ne vos poeniteat sortis vestrae; ne diuitibus, quibus hie res videntur ex sententia succedere, inuideatis; ne quam moliamini vindictam in illos, sed toleretis vsque ad aduentum Domini. Nunc sementis tempus est, tunc metendi tempus erit. Nondum apparent praemia pietatis vestrae, sed tamen in tuto sunt suo tempore reddenda. Ecce qui terram colit, quantum laboris sumit suo interim impendio, nimirum expectans futurum vt terra suo tempore multo cum foenore reddat quod accepit. Et tamen terrae proventus non vsquequaque certus est. Ni coelum faueat pluuiam tempestiuam, quae solum proscissum humectet, et serotina, quae grandescentem segetem ab aestu tueatur, luserit operam agricola.</p> <p>Therefore, brothers, do not be disheartened. Do not regret your lot. Do not envy the rich, whose every act here seems to succeed as they wish. Do not wreak any vengeance upon them, but endure until the coming of the Lord. Now is the time for sowing, then it will be the time for reaping. The rewards for your godliness are not yet visible, but they are nevertheless safe and will be given in their own time. Look at the man who tills the earth. How much toil he takes on at his own cost for the time being, expecting no doubt that the land will in due course return with great interest what it has received. And yet the return from the land is not always certain. If the sky should not favour him with a timely rain to moisten the furrowed soil and a late rain to protect the growing crop from the heat, the farmer would lose his work.</p>	<p>Itaque hoc exemplo animati moneo, vt patientes sitis, vsque ad aduentum domini quando & illorum nequitia vindictam, & vestra patientia recipiet coronam. // Ab agricola discite patientiam, qui postquam seminis in terram iacti fecit dispendium, patienter fructum terrae pretiosum (quem suo tempore ex semine illa est productura) expectat nihil murmurans si non statim iacto semine prodeat fructus: // sed patienter sustinet, donec in futuro accipiat fructum duplicem, priorem quidem, & qui adiicitur posteriorem.</p>
<p>8 Patientes igitur estote et vos, et confirmate corda vestra: // quoniam aduentus Domini appropinquavit.</p>	<p>Patientes igitur estote & uos, & confirmate corda uestra, quoniam aduentus domini appropinquat.</p>	<p>Atqui quum hie bona spe fructus temporarii diuturnos toleret labores neque postulet vt protinus appareat quod seminavit, quanto magis aequum est vos ob immortalitatis fructum huius vitae incommode patienter ferre, praesertim cum uestra merces in tuto sit, modo vos interim bonam sementem feceritis? Et vos igitur ad exemplum agricolae bona certa spe confirmate et obdurate animos vestros, neque vindictae cupidi neque in piis operibus lassescentes. Aderit Dominus et impios viturus et vos pro temporariis afflictionibus immortalitate donaturus. Nec procul abest ille dies, veniet citius expectatione.</p> <p>When you consider that he endures long-lasting toils with good hope for a transitory harvest and does not demand that what he has sown appear immediately, how much more right is it for you to bear patiently the disadvantages of this life in return for the harvest of immortality. Moreover, your reward is safe and sure, provided that you have in the meantime made a good sowing. Following the example of the farmer therefore, strengthen and toughen your minds with a good and certain hope; be neither eager for vengeance nor slack in godly works. The Lord will come both to punish the ungodly and to</p>	<p>Sic & vos qui modo in lachrymis seminastis, patientes estote & perseuerantes, vosipsos per patientiam confirmantes, // quoniam in proximo est & non tardabit qui copiosissime remuneraturus est vobis.</p>

		present you with immortality in return for your transitory afflictions. Nor is that day far off, it will come sooner than expected.	
9 Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, // ut non iudicemini. // Ecce iudex ante ianuam assistit.	Nolite ingemiscere alius aduersus alium fratres, ut ne condemnemini. Ecce iudex ante ianuam assistit.	<p>Proinde, fratres mei, ne quis sibi videatur infelicio, quod pluribus malis affligitur, neque quis inuideat ei qui mitius habet. Nec enim ille qui grauiora patitur a Deo destitutus est, sed exercetur ad maiora praemia; nec hic ideo Deo charior est, quod rebus utatur tranquillioribus, sed esse vult aliquos quorum pietas subleuet aliorum calamitates. Ne sit igitur inter vos impius ille gemitus, index lioris ac diffidentiae, vt ne condemnemini. Nam huiusmodi gemitus animi praeludia sunt vergentis ad desperationem. Consoletur vos ipsa temporis breuitas. Ecce iudex ad fores adsistit, in promptu sunt praemia sua cuique pro meritis actae vitae.</p> <p>Therefore, my brothers, let no one think himself excessively unfortunate because he is suffering too many evils nor envy the person whose condition is milder. For the one who suffers more grievously has not been abandoned by God but is being trained for higher rewards, and the other is not dearer to God simply because his affairs are more tranquil. Rather God wants some to be present whose piety can alleviate the misfortunes of others. Let there not be among you then that ungodly grumbling, a sign of envy and distrust, lest you be condemned. For such grumbings are the opening notes of a mind verging on despair. Let the very shortness of the time console you. Behold, the judge is standing at the door! The rewards are at hand for each in return for the merits of the life he has lived.</p>	Nolite fratres cum ab aliis oppressi persecutionem sustinetis, aduersus inuicem, ex odio aut vindictae amore aut murmuratione ingemiscere, // vt non fructum patientiae perdentes, etiam condemnationis aeternae iudicio efficiamini obnoxii. // Ecce qui iudicabit adest vbique videns omnia, vt eum latere nihil possit, & in proximo est vt coronet, quos comprobatos conspexerit.
10 Exemplum accipite, fratres, exitus mali, laboris, et patientiae, prophetas qui locuti sunt in nomine Domini.	Exemplum accipite fratres mei, afflictionis ac patientiae prophetas, qui locuti sunt in nomine domini.	<p>Interim sanctorum patrum exemplis fulcite animos vestros. Si vobis solis ista contigissent, erat fortasse quod admiraremini. Grauiora passi sunt prophetae qui promebant impiis oracula Dei. Vt tum non ferebant impii diuites vaticinia prophetarum, ita nunc non ferunt doctrinam euangelicam, videlicet aduersam et pugnantem ipsorum studiis.</p> <p>In the meantime strengthen your hearts by the example of the holy fathers. If these evils had befallen you alone, there would be perhaps some reason to be surprised. The prophets who published God's oracles to the ungodly suffered more grievous evils. Just as the ungodly rich did not tolerate the predictions of the prophets then, so they do not tolerate the gospel's teachings now, no doubt because they are opposed to and conflict with their own desires.</p>	Sint vobis pro exemplo Prophetarum afflictiones, etiam vsque ad ignominiosae mortis exitum, vna ex parte: & contra haec illorum longuanimis patientia qui tamen tam insigni erant sanctitate, vt etiam per spiritum domini futura praedicerent.
11 Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. // Sufferentiam Job audistis, // et finem Domini vidistis, // quoniam misericors Dominus est, et miserator.	Ecce beatos ducimus eos qui sustinent. Tolerantiam Job audistis, & finem Domini uidistis, quod ualde misericors sit dominus ac commiserans.	<p>Nemo tamen illorum sortem deplorat, nemo iudicat infelices, quod carceres et compedes perpassi sunt, quod variis cruciatis enecti, sed felices ducimus Deoque charos, quod ob iusticiam occisi sint. Audistis nobile patientiae exemplum Job. Quantum malorum ille pettulit impetente Satana? Spectastis certantem, sed spectastis et vincentem praesidio Domini, cuius bonitate pro singulis malitia Satanae ereptis recepit dupla. Non destituerat Dominus athletam suum, sed obiectis tot malis testatam ac spectatam esse voluit illius patientiam. Sed misericors Dominus ac natura propensus ad clementiam alienam maliciam nobis vertit in cumulum lucrumque felicitatis.</p> <p>No one, however, deplores the lot of the prophets or judges them unfortunate because they suffered imprisonment and chains or were killed by various tortures. On the contrary, we consider them fortunate and dear to God because they were murdered on account of righteousness. You have heard of Job, the famous example of patience. How much evil did he endure under Satan's attack? You watched him contesting and you also watched him winning with the help of the Lord. And from the goodness of the Lord he received double for each of the things snatched away by the wickedness of Satan. The Lord had not abandoned his contestant, but he wanted his patience to be attested and approved by overcoming so many evil obstacles. The Lord, however, who is</p>	Scitis quod beati praedicantur, & memoria aeterna commendati facti sunt. quos probauit patientia. // Nemo vestrum est, qui non audierit de insigni illa patientia beati viri Job. // Cognoscitis similiter, quo fine dominus eius patientiam remunerauerit, etiam in praesenti vita reddens ei dupla omnia: // quoniam natura misericors est, & misereri semper solitus deus noster.

		compassionate and naturally prone to mercy, turns the wickedness of others into an increase and gain in our happiness.	
12 Ante omnia autem, fratres mei, nolite jurare, neque per caelum, neque per terram, neque aliud quodcumque iuramentum. // Sit autem sermo vester: Est, est: Non, non: ut non sub iudicio decidatis.	Ante omnia autem fratres mei, nolite iurare, neque per coelum, neque per terram, neque aliud Quodcumque iusiurandum. Sit autem uestrum est, est: non, non, ut ne in simulationem incidatis.	<p>Sit animus vester purus ac simplex et animo respondeat oratio. Nemo fucatis verbis imponat proximo, sed in primis, fratres mei, nolite iurare, ne paulatim assuescatis peierare. Inter Iudaeos et ethnicos fidei causa interponitur iusiurandum. Inter Christianos, qui nec diffidere debent cuiquam neque velle fallere, superuacaneum est iusiurandum. Mfinis est autem peierandi periculo quisquis assuescit iurare. Neque solum religiosum vobis iurare per Deum in negotiis humanis et leuiculis, verum etiam ab omni genere iurandi temperate vt neque per coelum neque per terram iuretis aut aliud quodcumque quod vulgo sanctum ac religiosum habetur. Quisquis audebit mentiri iniuratus, idem et iuratus audebit si libeat. Porro qui bonus est fidet etiam iniurato, qui malus diffidet etiam iurato. Inter vos autem euangelica simplicitate praeditos nec diffidentiae locus est nec fallendi studio. Sed sermo vester simplex non minus habeatur verax ac firmus quam quodcumque, quamlibet sanctum, Iudaeorum aut paganorum iusiurandum. Quoties confirmatis aliquid, ex animo confirmate et re praestate quod dicitis. Quoties negatis aliquid, ex animo negate nec aliud sit in pectore quam sonat in ore ne sit in vobis simulatio quum sitis veritatis discipuli.</p> <p>Your heart should be pure and open and your speech should match your heart. No one should deceive his neighbour with feigned words. But above all, my brothers, do not swear an oath, lest you gradually acquire the habit of swearing falsely. Among the Jews and pagans an oath is employed to obtain mutual trust. Among Christians, who ought neither to distrust anyone nor to wish to deceive, an oath is superfluous. Anyone who acquires the habit of swearing oaths is close to the risk of swearing falsely. You should not only have scruples against swearing by God in profane and trifling transactions, but should also refrain from swearing any kind of oath, so that you do not swear by heaven or by earth or by anything else which is commonly thought to be holy and sacred. Anyone bold enough to lie without an oath will also be bold enough to do it even under oath if he wishes. The honest person trusts even someone who has not taken an oath; the dishonest person distrusts even the one who has sworn. However, there is no place for distrust or for the desire to deceive among you who are endowed with evangelical openness. Let your speech be frank; let it be thought no less truthful and firm than any oath of the Jews or of the pagans no matter how holy. Whenever you confirm something, confirm it sincerely and do in fact what you say. Whenever you deny something, deny it sincerely and do not have something different in your heart from the words on your lips. There should be no pretence in you since you are disciples of truth.</p>	Diligetissimè autem abstinete ab omni iuramento malo, vt non iuretis neque per caelum, neque per terram neque alio quocumque superfluo iuramento, // Sit autem sermo vester simplici affirmatione, aut simplici negatione enuntiatus, absque iuramenti adiectione: vt non ex iuramenti superfluo vsu iudicium incurritis.
13 Tristatur [autem] aliquis vestrum? Oret {.} aequo animo [et]={est?} psallat.	Affligitur aliquis inter uos? oret. Aequo animo est aliquis? psallat.	<p>Quod si quis afflictus est inter vos, ne confugiat ad huius mundi remedia, ad anulos, ad incantamenta, ad balnea reliquaue lenimenta moeroris; sed ad preces versus erigat animum in Deum cum summa fiducia et experiatur praesentaneum moestitiae leuamen. Rursum si quis est aequo animo in rebus prosperis, ne semet efferat insolenter aut inepte gestiat, sed sanctis hymnis celebret autoris Dei benignitatem.</p> <p>If an affliction has befallen anyone among you, he should not take refuge in this world's remedies such as rings, spells, baths, and the other ways of alleviating mental and physical pain. Let him turn instead to prayer; let him lift up his mind to God with complete confidence, and he will experience immediate relief from his sorrow. On the other hand if someone is cheerful in his prosperity, he should not become proud and overbearing or exult foolishly, but should celebrate with holy hymns the kindness of God, who is the source of his prosperity.</p>	Si quis vestrum tristitia aut grauitate spiritus vexatur, oratione & Psalmodia studeat illum depellere, vt non immoretur in eius animo, nec ad impatientiam deueniat.
14 Infirmatur quis in vobis? inducat	Infirmatur quis inter uos? accersat	Iam si quem affligit aduersa valetudo, ne confugiat ad magica remedia, ne vim immensam pecuniae consumat in medicos, quorum curatio frequenter est eiusmodi vt	Si quis est corpore grauiter & cum periculo infirmus curet adduci presbyteios ecclesiae, qui

presbyteros ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini:	presbyteros ecclesiae, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine domini.	<p>praestet aequo animo e vita decedere; sed accersat ad se seniores christianae congregationis. Hi fuis pro aegroto precibus ad Deum vngant eum oleo, non adhibitis precaminibus magicis quemadmodum ethnici solent, sed inuocato nomine Domini nostri Iesu Christi, quo nullum est incantamenti genus efficacius.</p> <p>Now if someone is suffering from bad health, he should not take refuge in magical remedies or spend huge sums of money on doctors, whose cures are often such that it is better to depart cheerfully from life. Let him summon instead to his side the elders of the Christian congregation. Let them pour out prayers to God for the sick person and anoint him with oil, not employing the magical entreaties the pagans commonly employ, but invoking rather the name of our Lord Jesus Christ, which is more efficacious than any form of magic spell.</p>	super eum & pro eo orationem facientes, vngent eum oleo sancto & consecrato sanctae vnctionis, cum inuocatione nominis domini.
15 et oratio fidei salvabit infirmum, et // alleviabit eum Dominus: // et si in peccatis sit, remittentur ei.	Et obsecratio fidei saluum reddet laborantem, & eriget eum dominus: & si in peccatis fuerit, remittentur ei.	<p>Adsit autem precibus fiducia et audiet Deus seruabitque laborantem. Neque solum restituetur ei sanitas corporis, siquidem expediat aegroto; verum, si forte fuerit peccatis obnoxius - vt plerunque morbi corporis ex animi malis oriuntur - remittentur ei ad seniorum preces, si modo fides commendet et hos qui precantur et illum pro quo deprecantur.</p> <p>Moreover, let confidence be present in their prayers, and God will hear and save the one who is sick. He will not only restore his physical health, assuming that this is to the sick man's advantage, but if he has been guilty of sins (diseases of the body generally arise from evils of the soul), they will be forgiven him in response to the prayers of the elders, so long as their faith commends both those who pray and the person for whom they pray.</p>	Et oratio illa communis fidelium, per virtutem fidei tam in vngentibus ad conferendu, quam in vncto ad deuotè suscipiendum existentis, saluum faciet infirmum, // Ita vt melius habeat, aut etiam in totum conualescat, iuxta quod expedire nouerit Deus. // Et si in peccatis existat, per fidei & sacramenti & orationis virtutem, dimittentur ei.
16 Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, // et orate pro invicem ut salvemini: // multum enim valet deprecatio iusti assidua.	Confitemini inuicem alius alij delicta, & orate pro uobis inuicem, ut sani sitis. Multum enim ualet deprecatio iusti efficax.	<p>Et quoniam vita humana non constat sine leuibus et quotidianis offensis, conueniet vti quotidiano remedio, vt vos vicissim mutuis precibus subleuetis suum quisque delictum agnoscentes. Ita demum valebit remedium si morbum agnoscas et opem implores. Superstitiosi putant occultam inesse vim incantamenti et preeaminibus suis, sed reuera plurimum valet hominis iusti deprecatio quae per fidem nihil non impetrat a Deo. Hac lege nobiscum pactus est Christus, vt quicquid ipsius nomine petierimus cum fidueia impetremus, nisi tale sit vt expediat non impetrari.</p> <p>Further, since humans cannot live without every day committing some slight trespasses, it will be advantageous to employ each day a remedy, namely, that each one of you, acknowledging his or her own offence, should assist one another with mutual prayers. But the remedy will work only if one recognizes the disease and begs for help. The superstitious think there is a secret power present in their own magic spells and entreaties, but in reality it is the intercession of the righteous man that has the greatest effect. It obtains from God through faith everything it asks. Christ has stipulated in the contract which he has made with us that we shall obtain whatever we ask in his name with confidence unless it is such that it would be better not to obtain it.³⁰</p>	Denique confitemini peccata vestra erga inuicem: maiora quidem sacerdotibus solis, minora etiam proximis familiaribus: // & orate pro inuicem, vt pariter eandem salutem omnes consequamini. // Multum enim potens & valida est oratio iusti, si fuerit assidua, & efficaciter effusa.
17 Elias homo erat similis nobis passibilis: et oratione oravit ut non plueret super terram, et non pluit annos tres, et menses sex.	Helias homo erat similiter obnoxius affectionibus ut nos, & precatione precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres et menses sex.	<p>Quaeritis huius rei documentum? Helias homo purus erat, mortalis erat quemadmodum et nos et tamen ad huius preces non pluit super terram annos tres et menses sex.</p> <p>Do you seek proof of this fact? Elijah was a man of purity³¹ and a mortal just as we are; nevertheless, in response to his prayers it did not rain on the land for three years and six months.</p>	Id in Helia apertissimè patet, qui oratione sua caelum continuit, vt non daret pluuiam super terram, & non fuit pluua vlla per totum trium annorum spatium & sex mensium.
18 Et rursum oravit: et caelum dedit pluuiam, et terra dedit fructum suum.	Et rursum oravit, & coelum dedit pluuiam, & de terra produxit fructum suum.	Rursus oravit vt plueret et mox coelum velut auditis precibus dedit pluuiam terraque produxit fructum suum. Si precibus vnus pii viri coelum obtemperat velut incantatum, mirum est si Deus ad ignoscendum facillimus placatur precibus multorum?	Iterumque orando obtinuit, vt descenderet super terram pluua, & dedit terra irrigata (vt solebat) fructum suum.

		<p>He prayed again to have it rain and soon, as if his prayers had been heard, the heaven gave rain and the earth brought forth its fruit. If the heaven, as though under a spell, obeys the prayers of one godly man, is it strange if God, who is very ready to forgive, is appeased by the prayers of many?³²</p>	
<p>19 Fratres mei, si quis ex vobis erraverit a veritate, et converterit quis eum:</p>	<p>Fratres, si quis inter uos errauerit à ueritate, & conuerterit quis eum,</p>	<p>Iam illud perpendite, fratres. Si pium est, si christianae charitatis est communibus precibus subleuare morbum corporis alieni, quanto magis par est vt animi morbo laborantibus subueniamus? Neque enim magnum est hoc impetrare precibus, vt huic aut illi mors aliquanto serius accidat omnino tamen aliquando ventura, sed magnum est vitasse mortem animi. Itaque si quis extiterit inter vos, qui aberret ab euangelica veritate siue nimium adhuc adhaerens legi Mosaieae siue paganismi a maioribus traditi pertinax cultor, ne quis hunc existimet eonuiciis exagitandum, sed hue potius opoftet omnibus studiis adniti, vt eonuersus respiscat ab errore suo.</p> <p>Now, brothers, weigh the following point. If it is an act of piety and Christian charity to alleviate through communal prayer a disease in the body of another person, how much more right is it to aid those who suffer from a disease in the soul? There is nothing grand in bringing it about through prayer that death, which is going to come some day in any case, is postponed a little while for this or that person, but to have forestalled the death of the soul is something grand indeed.³³ Therefore, if anyone has appeared among you who is straying from the truth of the gospel either by still clinging with excessive devotion to the law of Moses or by tenaciously cultivating the pagan traditions of his ancestors, no one should believe that his person must be attacked with insults. One must strive instead with all one's heart to bring him to his senses and to turn him from his error. God does not wish for the death of a sinner, but rather that he be converted and live.</p>	<p>Fratres mei, si quis vestrum errauerit à via veritatis, siue rectum fidei dogma deseret, siue etiam vitae ac morum rectitudinem: qui illum ab errore ad rectum iter reduxerit,</p>
<p>20 scire debet quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, salvabit animam ejus a morte, // et operiet multitudinem peccatorum.</p>	<p>sciat, quod qui conuerti fecerit peccatorem ab errore uiae suae, saluam faciet animam à morte, & operiet multitudinem peccatorum.</p>	<p>Quisquis enim hoc fecerit, magno sacrificio demerebitur Deum, qui non optat mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur et uiuat. Rem enim magnam praestat qui seruat animam a morte, fratrem liberans a peccatis per quae morti tenebatur obnoxius. Nee enim is earebit suo praemio, siquidem Christus vieissim huie sua peccata eondonabit etiam quamlibet multa, qui fratrem ab exitio reuocarit.</p> <p>Therefore, whoever accomplishes this will be obliging God. The one who saves a soul from death performs a grand deed in freeing a brother from the sins through which he was being held liable to death. Nor will he go without his own reward in the meantime, for Christ in turn will forgive him his own³⁴ sins too, however many they are, since he has called a brother back from destruction.³⁵</p>	<p>sciat ille, quòd quisquis peccatorem ab errore in quo uiuebat quomodocunque conuerti fecerit, saluabit & eius & suam ipsius animam a morte aeterna. // plurima quoque per tantum misericordiae opus peccata delet coram domino, tam eius quem conuertit quàm quibus erat fortè venialiter maculatus.</p>